VIERVOUDIGE BEANTWOORDINGE

Van Beswaarnissen, voorgesteld aan

BALTHASAR BEKKER, S.S. Th. Dr.

Predikant tot Amsterdam,

Over sijn Boek, genaamd

De BETOVERDE *WEERELD.*

Zynde

I. EXTRACTEN, door Gecommitteerden des Kerkenraads, met de korte *Aantekeningen* van den Auteur, die tot mondelinge Conferentie hadden mogen dienen.
II. De XIII. ARTYKELEN, hem eerst van den Kerkenraad, en daarna van de Classis voorgesteld: met sijn ANTWOORD op de selve, en ene *Acte van Satisfactie* daar by van hem aangeboden.
III. De VI. ONDERHANDELINGEN der Gecommitteerden van de Classis, met den Auteur gehouden, behelsende de voornaamste *Beswaarnissen* tegen het gemelde Boek; en sijne *Antwoorden* op een ieder van deselve.
IV. D' ARTYKELEN van *Satisfactie*, hem laatst van de Synodus tot Alkmaar voorgehouden, met sijn ANTWOORD naderhand daar op gesteld.

t' AMSTERDAM,

By DANIEL VAN DEN DALEN, Boekverkoper op 't Rokkin, bezyden de Beurs. 1692.

VOORREDE

Aan de Eischers van Satisfactie,

Over 't Boek

De BETOVERDE WEERELD.

Mannen Broeders!

'T ZYn nu al ruim vyftien maanden, van datmen my geeischt heeft *satisfactie*; ende ik in overleg geweest ben, hoe die best te geven. Maar hoewel altyd gereed, om meer te geven dan ik schuldig was; so en heb ik echter de begeerte myner eischers nooit voldaan. De Kerkenraad heeft buiten my de Rekening gemaakt, qualik opgenomene posten, uit myn Boek getrokken, tot enen grond leggende van desselfs *verfoejinge*, *so als 't daar lagh*. *Gansch geen genoegen* ook daar na noch neemende in een Handschrift, dat ik uit my selve gaf; sonder eisch voor af gehoord te hebben, of daar na te seggen watter aan ontbrak: deden sy na de Synode enen swaren eisch, in 13. grote posten opgesteld; voor af wel weetende, dat het niet in myn vermogen was, behoudens welvaart mijns gemoeds, den selven te voldoen. Maar ik geve een twede Handschrift over; waar in den Broeders wel so wat *genoegen*, maar noch *niet volkomen*, heeft beliefd te nemen. De Classis doet den selfden eisch: ende seit al mede niet, wat haar aan dat Handschrift noch ontbreekt; ja sy spreekter niet eens af, min noch meer dan of 't haar niet ter hand gekomen ware. Men maakt op 't einde Rekening; en stelter vier, om deselve met my op te nemen. Een derde Handschrift daar uit opgesteld, en van my getekend, was so verre af van satisfactie in hunne oghen; datse self ook van *elf Predikstoelen* mynen naam ten tone stelden; sonder echter eens te seggen, waar in dat de schuld bestond. Dus ben ik dan als een misdadige gehandeld, eer my misdaad aangewesen was: dan daar by geseid, datmen my deselve noch wel hoopte te bewysen.

Hoe verre dat bewijs nu ging of niet; men wringt my noch een vierde Handschrift af, en neemt dat aan voor *satisfactie*: mits dat ik boven vorige ten toon stellinge myns naams, self ook in persoon *elf weken* van den predikstoel, als of ik dien niet wel bekleed hadde, afblyven sal. Ik neem dit al gewillig aan: maar wat helpt my meer dan schuldige, ende nochtans veerdige betaling? Andere luiden, die het minste reght niet hadden om met my te rekenen, roepen om noch tienmaal meer, en setten 't al in roer. Een deel tsamenspannelingen binnen, met een deel van buiten, maken niewe Rekeningen; sonder dagh of datum, sonder taal of teken van het minste schuldbewijs: roepende alleen, *dat Boek, dat Boek, dat godloos en heilloos Boek, dat versoeilijk Boek, dat godlasterlijk en dat verderflijk Boek*, en diergelyke; d'een meer als d'ander, en degene meest die daar verdst af zijn en daar minst af weten. Ik geve toe, en sta noch wel *vier maanden* stil, in hope datse eindelik bedaren sullen. Maar wat magh ik beter hopen, daar my telkens erger wedervaart? Sy die alleen, indien ik schuldig was, voldoeninge te eischen, en al lang ontvangen hadden; ontkennen de betalinge, die op hun Comptoir staat aangetekend, en waar van my ook al voor den tijd van die nagifte Quitantie gegeven was. Men brengt den handel op het generaal Comptoir; men doet daar niewen eisch: in voegen dat noch vorige voldade, noch gevolgde overmaat in rekening geleden word: men stelt daar sware posten op, die tot mynen laste niet en zyn: men gunt my geenen tyd, om het Boek te halen, ik swyge na te sien, met de vordere papieren, duchtig om *errorem caculdi*, dat is, wanrekeninge, aan te wysen. Dus *removeertmen* my noch, boven al 't voorgaande, van den Kerkendienst: en of 't so niet genoegh en ware; men weert my van des Heeren Avondmaal, dat ik self nu so langen tyd, en nimmer sonder stichtinge, door Gods genade bediend hebbe. Noch meer: men weigert my gehoor, die redelijk nareden van 't herroepen vonnis vrage; men rabbelt een gebed, om door ontheiliging van 's Heeren Naam (die nooit ontschuldig sal gehouden worden) my de sprake te beletten; en men werpt my uit de Synagoge. Segt, Broeders, die dus uwen Broeder handelt, wat heeft hy quaads gedaan? Heb ik my niet wel gequeten: in 't bedienen van myn amt, met veel getrouwigheid; in mynen wandel by de menschen, met opreghtigheid; in mynen omgang met u allen, met gedienstigheid?

Heb

Heb ik ooit wel iet op stoel gebraght, dat of niet reghtsinnig, of niet tot stichtinge, of den geringsten self tot aanstoot was? Ben ik ooit in 't openbaar, of in 't besonder over sulx van iemant aangespro- ken; ja selfs aangesien? Van waar komt nu dese bitterheid? Heeft dat eene Boek nu al de schuld? Wat schuld? Dat ik nu noch van Reformatie derf spreken; en, dat selfde gereformeerde Kerk? Vint sy dan meer als ten deele? of is de Bruid so wel versierd, in Leer en Leven, datter niet meer aan is op te schikken? Waarlik heb ik by my selven niet beoogd dan dat: om haar meer en meer eenen manne voor te stellen, welke is Christus. Is my dat niet wel gelukt, het was ten minsten wel gemeend: dat weet gy, Broeders, die my so wel kent, of behoort te kennen; en door liefdens plight niet anders van my ook vermeugt te denken, na al 't gene dat gy altyd aan my hebt gesien, ende ook noch van my hoort. Of is myn schryven niet so gunstig opgenomen, als 't van my wel opreghtelik, en in den Heere is gedaan; en moest ik daar so veel om lyden? Eischte dat so veeler- hande en sware satisfactie? Gy hebt mynen loon tienmaal veranderd; nochtans ben ik u niet ontvlught, maar gy stoot my selven uit. My uwen Broeder, lang voor de condemnatie, van *elf Predikstoelen* af te lesen; datmen hier nooit na deselve aan maar eenen, ook niet van de Tafel, dan na wederopneeminge, aan de swaarste sondaars doet; met *elf weken* stilstand niet vergenoegd te zyn: daarmen aan de erger- lyxte Predikanten niet meer dan voor eerst *ses weken* geeft? En ook daar na niet meer, so sy 't daar by laten: maar wat heb ik tsedert dan gedaan? of wat isser tegen my noch meer te doen geweest, dan blo- telik al om dat selfde Boek? of ben ik so hardnekkig by myn stuk ge- bleven, ook na voldoeninge, dat ik my niet hebbe willen laten overtui- gen? Wat Kerkenraad of Classis of Synode, of wie toch op der selver name heeft sulx in het minste ondernomen? Noch dese Synodus, noch een van de ses Classen daar sy uit bestond, heeft de minste ken- nisse genomen van die Onderhandelingen der Gecommitteerden on- ses Classis, met my schriftelik gehouden, en waaruit *d' Artykelen van satisfactie* geboren zijn, waarop *de sake* eens was *afgedaan*. Maar heeft ook wel de laatste Synodus aan my den halven tyd gegeven, die nodig was om uit te schryven, ik swyge te beantwoorden, die niewe Artykelen, so wijdlopig en uitsporig alsse waren? En noch- tans heeft de Synodus (so als sy spreekt in de Sententie) *alle sachtmoe-*

 digheid

digheid met my gebruikt. Ik dan aldus gehandeld van de Broeders, wil hier nu myne Rekening voor de gansche weereld doen, op dat die eens magh sien, wien meest in de hand moest komen: hen luiden, die voldoening op voldoening eischen ende nooit zyn te voldoen geweest: of my, die al geve wat ik schuldig of niet schuldig was, na alles wat ik missen konde, en self daar uit ga; sonder dat ik ooit van myne kant over merkelik veel swaarder schuldvoldoeninge gevorderd hebbe. Doch ik lyde liever ongelyk, en vergeve die 't my doen. God wissche dese vlek af van de Gereformeerde Kerk, en scheppe licht uit die duisternisse, *op dat d'uitneementheid der kraght zy Godes, ende niet uit ons*; 2 *Kor.* 4: 7. en voorts *gelyk geschreven is*, 1 Kor. 1: 31. *Wie roemt, die roeme in den Heere*!

Den 20 van Herfstmaand
1691.

B. Bekker

EXTRACTEN door de vyf Gecommitteerden des Kerkenraads van Amsterdam ter selver vergaderinge ingeleverd op den 28. Juny, aan den Auteur ter hand gesteld op den 12 July, en van hem beantwoord op den 26 dito 1691.

Engelen.

PAg. 310. §. 401. De scheppinge der Engelen word met niet een woord in de Schrift vermeld; een bewys, dat God niet voor heeft, ons te leeren wat Engelen zyn: wil daarom ook niet, dat hunne woonstede in den Hemel is.

1. Ten eersten al niet trouwelijk. Daar staat: de scheppinge der Engelen, hoe seker datse is, word nochtans niet, &c. Dat God niet voor heeft ons te leeren, wat Engelen, maar wat wy selve zyn.

2. Dit wil niet, &c. zijn de woorden der uitschryvers / niet de myne / ende zijn tegens de waarheid hier gesteld.

P. 311. §. 402. De Schrifture verhaalt nergens, waar in de val der Engelen bestond: so dat, het gene men van de val der Engelen kalt, uit der Joden oude dromeryen opgehaald, en den verdichtselen des Alkorans gelykmatig is. p. 312.

Derde mistastinge. Het gene men besonderlik van den val der Engelen kalt. Ende word eerst geseid na meldinge van verscheidene onsekere gissingen / en der schriftuurplaatsen / die de wijse van den val niet bepalende / ons niet toelaten so los heen daar af te kallen.

P. 328. §. 420. Psal. 104: 4. Hy maakt sijne Engelen geesten, is niet anders, als, hy maakt de Geesten tot syne gesanten.

Waar seg ik dat het niet anders is? §. 399. leer ik dat het wel wat anders is. So dat hier de vierde ontrouw word begaan.

P. 331. §. 423. Wy en weten niet wat d'Engelen zijn, of watse doen. Ik denke dat ons d'Engelen bewaren, helpen, en op de handen dragen, Psal. 91. gelijkle eten.

Siet hier nu de vijf de / geseid hebbende / wat de Engelen zijn en watse doen: te weten / gedienstige Geesten Hebr. 10: 14. niet alleenlik ter eere van God, maar ook tot welstand van sijn volk: Vorders (seg ik dan) en weten wy niet etc.

P. 332. §. Een Engel legert sich om ons, draagt ons, leid ons, recht voor ons, plaagt den bosen, slaat hem dood; alles in dier voegen, dat God vast selve 't werk doet.

Waarom het bewijs hier af gelaten / dat onmiddelik op dese woorden volgt / in drie exempelen van de genen die §. 416. gemeld zyn is dat klaarlik te bemerken.

Ibid. Zijn die twee, die tot verderf van Sodom uitgesonden waren, Engelen geweest: so hebbense daar toe niet so veel gedaan, als twee menschen konnen doen.

Als twee menschen souden hebben konnen doen.

Het bewijs word wederom uitgelaten.

P. 333. §. 405. De 70000. in Davids tyden aan de Pest gestorven, en Herodes van de wormen gegeten, word beide so verhaald, dat het een Engel was diese sloegh: maar God dede dit, daar had hy geenen Engel toe van doen: d'Engelen quamen hier niet verder dan by vertoninge te pas.

Die woorden midden ingevoegd / en de t'samenhang veranderd / verandert ook den sin.

P. 334. §. 427. 't En blijkt niet, dat een Engel daar in heeft gewerkt, het gene Gods werk en der nature was: gelijk een righter die sijne trawanten gereed heeft om misdadigen te straffen.

Waarom 't eerste hier ook afgelaten? Wat seg ik dan? dat het niet waar is 't gene hier van d'Engelen geseid word? dat zy verre, maar dat het niet en blijkt, &c.

P. 338. §. 430. Wie is so sott, dat hy 't al verslindend vuur bequaam sal achten, om den mensch voor Peerd en Wagen te verstrekken? d' Auteur spreekt van Elyas Hemelvaart.

Dit word hier dus afgebroken / voorgesteld om het sulken sin te geven / als oft ik die geschiedenis ontkende. Leest ende siet.

God sloeg d'eerstgeborenen in Egypten, de 70000. Israëlyten, Herodes, &c. d'Engelen zijn daar in vertoond ofte genoemd, om de staatsie te verbeelden, die soo hogen Majesteit en Righter past.

Desgelijx dit ook.

P. 339, 340. §. 431, 432. De worstelinge Jacobs met den Engel is alleen geschied in een nachtgesighte: de kraght der inbeeldinge dede hem so kraghtelik bewegen, dat zyne heupe verwrongen wi rd.

Dus luiden mijne woorden. Jakobs worstelen met God, en de spraak

die sy met malkander hielden, acht ik dat, gelyk als anders t'elken male in een nachtgesichte is geschied.

P. 341. §. 433. Van 't slaan der Ægyptenaren, der 70 en 185 duisend is klaar, dat God alle die menschen met de pest heeft geslagen.

't Is de sin van mijne woorden / die in 't vorige bewesen zijn.

Wat de 70000. aangaat ten tijde Davids, sulx moest met de benaminge en verschyninge enes Engels met de degen in de vuist opgeschikt, en daar door de geschiedenisse van aanmerkeliker geheugenisse zyn. Met de 185. duisend Assyriers is'et even eens gelegen, want wie heeft ooit van so vervaarlike sterfte gehoort?

De woorden in 't begin uitgelaten / dat was voor een besonder werk van Gods wrekende gerechtigheid aan te sien, tonen dat ik ernstiger spreke / dan de vordere reden sonder deselve schijnt te willen seggen.

P. 368. §. 462. d'Engel, die Israel de peste toebraght; d'eerstgeborene in Ægypten, en 't Leger der Assyriers versloeg, &c. zijn alleen blote vertoningen geweest; 't zy aan 't gehoor, of aan 't gesichte.

P. 367. §. 461. *Vide* Dan. 6. *Myn God heeft sijn Engelen gesonden.* Dit doet sich klaarlik op, als na der Heydenen gevoelen gesproken, die alle onvoorsiene hulpe den *Daimones* toeschreven, die van den opperste Godheid wegens de saken hier beneden stuuren.

Wat swarigheid in dese woorden steckt kan ik niet sien.

P. 370, 371. §. 463, d'Engelen aan Abraham en Lot verschenen waren Mannen, en hieten Engelen om 't gesantschap datse bekleedden: 't gene daar anders van geleerd word is sonder grond of reden, sy *aten* en *dronken*, &c. Dat was geen werk van Geesten. Die ontkent dat dese 3. Mannen menschen zijn geweest, ontkent met een dat Christus van den dood is opgestaan.

't Is de sin van mijne redenen: daar ik my in 't geheel ook noch aan houden.

P. 375. §. 469. *Obj.* Het was de HEERE, die Abraham verscheen, doe de drie mannen by hem quamen: God verschijnt door een sichtbaar teken sijner tegenwoordigheid: eens in de *wolke*, nu in 3. levendige menschen; een van die 3. was weerdiger, en met een bequamer, vermits verstand en spraak, om Gods wille tot de zijnen, daar zijne tegenwoordigheid in bestaat, uit te drukken.

Een van die drie was weerdiger &c. dan de stomme en levenlose wolk.

P. 377. §, 470. Dat'et menschen waren houd ik seker. God sond uit de Gemeinte van Salem 3. Mannen: enen aan Abraham om te seggen, dat Sara binnen 't Jaar van een Soon geliggen soude; en 2. aan Loth om hem uit de brand van de Stad te redden. Ende so hebbense beide onwetende *Engelen*, dat is, gesanten van God geherberght.

Wy behoeven niet te weten van waarse quamen, maar mogen denken dat het van naby, ende namentlik van Salem was. Dit gaat voor; daarna volgt het ander / *ex hypothesi.*

P. 381. §. 475. Van *d'Engelen* in 't geven van de Wet: &c. daar van seit d'Autheur: dat Moses de geschiedenisse verhalende van den ontsacheliken toestel der hoogste Majesteit, op ene wyse Gode betamelik, zijnen Engelen toegeschreven word.

Wel geschreven / wel geseid.

§. 476. De Heere Christus sal komen ten oordeel, en alle zyne heilige *Engelen* met hem: wat is dat meer te seggen, dan dat hy sal sitten *op den troon zyner heerlikheid?* Dit is'er uit te merken, dat de komste des oversten Richters, met ene Majesteit hem betamelik geschieden sal. Ende *d'Engelen*, sose als de menschen waren, tot lichamelijke beweginge en plaatsbekleedinge bevoegd; wie soude nader zyn dan zy, om tot de hoogste statelikheid huns Heeren, lichamelik en plaatselik daar by te staan?

Ook wel ten deele na de woorden: ten deele na den sin. Is 't van my qualijk begrepen / 'k sal my laten onderrichten.

P. 385. §. 480. Van het doen der *Engelen* omtrent de menschen is niet sekers uit de H. Schrift te halen: maar watmen daar van leest, dient om Gods bedrijf omtrent de menschen kinderen, na menscheliken aard van spreken, op ene hemelstatige wijse te verbeelden.

Waarom dit niet mede aangetrokken?

1. De Schrift seit ons, dat God Engelen in sijnen dienst gebruikt; ter goede der gelovigen, en tot straffe der godlosen, Waar uit te sien is / dat de woorden / van het doen der Engelen &c. op hunne wijse van doen / en hoe die natuurlik zy / te verstaan zijn.

Van den Duivel.

P*Ræfat.* Ik ban hem uit de wereld, en binde hem in de Helle.

So doe ik. Is 't qualijk gedaan? overtuigd my van het quade.

P. 1.

P. 1. 3. Dat alle Hooftstukken des Christelyken Geloofs los en onbewijslik zijn, indien men 't gemeyn gevoelen, dat het volk van de list, en magt des Duivels heeft, niet en verwerpt.

Dit houd ik hier staande en bewijs ik ook op 't laatst / van onweer sprekelike waarheid te zijn. Waarom word dan mijn bewijs niet eens weerleid?

P. 39. §. 54. Offerhanden aan den *Duivel* geschiede maar als aan *Onder goden.*

Sulx is mijn gevoelen.

P. 317. §. 408. Epist. Judæ. v. 6. *d'Engelen die haar beginsel*, &c. moet niet verstaan worden van d'afgevallen Engelen; maar van de *Gesanten*, die 't Land Canaan verspied hebben, dese hebben hare weerdigheid niet bewaard, &c. en pag. 319. §. 410. *so dat met de ketenen*, &c. niet anders is, als tot straffe hunner ongehoorsaamheid op ene sonderlinge wyse, anderen ten voorbeeld zyn gesturven.

Dese woorden / moet niet verstaan worden, zijn de mijne niet. Siet den tweeden druk II. B. XI. §. II.

P. 345. §. 437. De Duivel is maar *een*, dog vele sijne Engelen. De Schrift kent maar eenen Duivel; dat is, enen bosen geest, die door desen name betekent wert. De bose geesten die onder dien enen Duivel staan, worden noyt *Duyvelen*, maar des Duivels Engelen genaamd.

Dit is enkel waarheid.

P. 396. §. 490, en pag. 397. 491, 492. Het woord *Diabolus* kan men bequaamlik op menschen passen: uit Math. 13. de *Duivel saait onkruit:* Eph. 4. *geeft den Duivel geen plaatse*, dat is, *den Lasteraars.* 1 Pet. 5. *de Duivel gaat rondom ons, &c.* dat is, *de lasteraars*, die volx genoegh zyn om ons heen, die, moghtense na hun sin begaan, ons wel verslinden souden. *De listige omleydinge &c.* hoedanige Elymas gebruikte, om Sergius Paulus om te leiden, 't is dan te seggen, listige omleiding des *Tegensprekers.*

't Is de sin der leeringen die ik daar breder tone / en daar ik my noch aan houde.

P. 398. Epist. Judæ, v. 9. *De Duivel streed met Michael, &c.* Dit is alſo licht van enen *mensche*, dien name van lasteraar of tegenspreker weerdigh, als van den *Duivel* selve te verstaan.

't Selfde leert D°. Visscherus over dese plaats: als blijkt uit sijne wer-

Werken in fol. gedrukt. pag. 551. Siet voorts mijn Boek den laatsten druk II. B. XXIII. §. 7.

§. 444. In Apoc. 2. *Aan de gemeinte van Smyrna:* de Duivel sal sommige, &c. Door den Duivel verstaat de Heere Jesus, dat quaad slagh van menschen, dat de gelovige vervolgen en in de gevangenisse werpen soude.

Over dese en dergelyke Schriftuurplaatsen heb ik slechs te tonen/ datse bequamelik op bose menschen te passen zyn; en dan valt de noodsakelikheid om die op den Duivel uit te leggen.

P. 399. §. 506. P. 410. 3. mede. Hoe kan de Duivel dus regeeren? hoe kan hy elk een der gelovige dus bestryden? wat weet 'er de Duivel af waar God sijn volk heeft?

P. 411. §. 507. Soude het na de letter te verstaan zyn, dat de Duivel so besonderlik op onse sinnen werkt, seg dan eens hoe versoekt hy ons? Is de Duivel in plaats van God dat hy onse gedagten weet?

P. 413. §. 509. De meininge der H. Schrifture is niet, om ons te leeren wat de Duivel met 'er daad is werkende: maar 't geen de verdorventheid des menschen self veroorsaakt, word den Duivel als den eersten stichter toegeschreven.

P. 414. §. 509. Die *liegt* en *moordt*, doet een Duivels werk, en maghmen seggen, dat de Duivel selve dat doet, om dat hy d' eerste oorsaak is van des menschen boosheid, daar dat doen uit spruit.

P. 416. §. 511. Daar is niet meer als eene bose geest, welke de Schriftuur *Duivel* en *Satan* noemt.

In alle dese stellingen vind ik niet dat antwoord behoeft.

P. 417. §. 513. Des *Satans dieptens* Apoc. 2. zyn niet anders als duivelsche scherpsinnigheden, en die bose menschen te werk stellen, om de waarheid te bestryden.

P. 418. §. 514. *De maght des Satans* Actor. 26. is niet anders als de maght der duisternisse Luc. 22. dat is, der bose menschen, die het light schuwen.

Als voren.

De werkinge des Satans 2 Thess. 2. wat is dat anders dan de werkinge der sonde, die oorspronkelik uit den Satan is?

De werkinge der sonde/ of des tegenstanders des vyands en vervolgers in 't gemein verstaan.

P. 423.

P. 423. §. 520. *In Judas ingevaren* te zyn, *Ananias herte vervuld*, &c. is te verstaan voor so veel als de boosheid, die oorspronkelik van de *Duivel* was, in *Judas* en *Ananias* gaande wierd, &c.

Die hier wat op te seggen heeft / moet my uitleggen / hoe de Satan in der menschen herten vaart; en D°. Visscherus met een bewysen / waar de Schrift seit dat de Satan in 't herte van Petrus voer / ofte hem in gaf (dat ik achte evenweel te zijn) dat hy tot Christus seggen soude / Heere zijt u selven genadig, Vissch. Chr. ged. p. 449.

P. 428. §. 526. Men sal niet bevinden, dat de Duivel, na dat hy in 't begin der scheppinge den mensche verleid heeft, 't sedert self in persoon iet meer op den selven werkt of vermach, maar wel, dat al 't quaad, dat ooit gebeurt, of heden in de wereld word gepleegt, uit die oorsaak so word aangemerkt, als of 't de Duivel dee.

Dit houd ik noch.

P. 432. §. 531. Men bevind niet, dat de slange in *listigheid* al 't andere gedierte overtreft, maar wel, dat verscheiden andere de slange daar in te boven gaan:

Wie ontkent dit?

P. 434. §. 533. Had de Duivel *tong* en *stem* van doen, om met den mensch te spreken, en moest hy die dan leenen van den slange, die gelijk haar 't verstand ontbreekt, so deugt sy also weinig tot de sprake.

Wat valt hier al wederom op te seggen?

P. 435. §. 535. Stelt nu noch evenwel, dat de Duivel door de Slange sprak; en siet of God dan self wel ooit so grooten wonder heeft gedaan?

Uit het vervolg moet blyken dat dit waar is.

P. 436. §. 536. D'Autheur meint, dat een *Esel* bequamer is om te spreken dan een slange, en dat de Duivel ongelijk meer *geestigheid* in 't spreken door de slange, dan God door den Esel heeft betoond.

Niet bequamer maar min onbequaam: also geen van beiden daar toe enige bequaamheid heeft.

P. 437. §. 537. Waarom word als van de Eselinne, niet geseit, de Duivel opende de mond der slange? Dan hadmen kunnen versekert zijn, dat de Duivel sulken baas is, die de beesten, selfs stemmelose slangen kan doen spreken.

Wie

Wie heeft iets / en wat heeft hy tegens dit bewijs?

P. 445. §. 548. Neemt 'et so gy wilt, 't gene dat 'er geseid word, kan niet eigentlik van de *slange*, noch van de *Duivel*, noch van *beide* verstaan worden.

Heb ik ongelijk / so moet het tegendeel bewesen worden.

P. 446. §. 549. Moses heeft dit verbloemder wyse gesproken; datmen anders wat versta, dan de woorden in den eersten opsicht medebrengen.

Anders sie ik hier niet door te komen / of ik hem dies te hertelikker danken die my hier te rechte helpt.

P. 447. §. 550. Buiten twyfel hadde Moses reden, na den *tijd*, wanneer hy schreef, en de staat des volx in sulken tijd, om 't gantsche verhaal onder sulk bedrijf ener slange te verbeelden. Al past het werk den slange niet, nochtans die iet wil schilderen, brengt 'er sulke streken en coleuren toe, als het sinnebeelt vereischt. Derhalven moeste dit verhaal, dat des Duivels werk onder dat van ene slange vertoond, so gesteld zyn dat de slange door 't gantsche verhaal te voorschijn quam.

Om dat ik niet gelove / dat een godlijk schryver sijnen stijl sonder reden dus bestuurt / dat hy een beest sal noemen daar een geest te verstaan zy.

Voorts weet ik niet wat op dese verklaringe of wijse van spreken by my hier gebruikt te seggen valt. Vergelijkt §. 430.

P. 450. 451. §. 553. 557. In de versoekinge Jesus Christus, heeft de Satan noch *verstand* noch *krachten* getoond: dit *verhaal* dan van Christus en den Duivel, en moet niet na de letter te verstaan zijn. God wilde dat hier sijn Soon, in de eensaamheid geweken, sigh den Duivel eens verbeelden soude, &c. hy sagh so als hem docht, den versoeker komen, die Hem zus en so tot den afval socht te brengen.

Siet de nadere verklaringe in den laatsten druk / XXI. §. 2--6. 15.

P. 454. §. 558. Hoe is 't goed te maken, datmen aan den Duivel toeschrijft het gene hem te groot is, 't gene hem ten God maakt, het gene nergens toe dienstig is; 't gene God niet en verheerlikt maar verkleint? soude die vervloekte Duivel Gods eigen Soon op sulken wyse aangesproken en gins en weer geslingerd hebben?

Ik segge noch: hoe is dat goed te maken?

P. 461. Van de Satan, die David aanporde, om 't volk te tel-

len, moet geen Duivel, maar een aanklager of tegenpartyder zijn; niet uit de helle, maar van der aarde.

Men wederlegge mijn bewijs / heb ik ongelijk.

Ibidem. Was David sonder vyanden op aarde, datter uit der helle een komen moeste?

Dit vraag ik nu noch eens. Siet voorts XXI. §. 5/ 8. des tweeden deels.

P. 466. §. 572. Van den twist des Duivels met *Michaël*; daar van *is niets te maken*, niet meer dan van verscheiden andere saken, in de Schrift vermeld.

Maakter dan wat af / die daar beter raad toe weet dan ik.

P. 481. §. 592. P. 492. §. 603. Job is van den Duivel niet lichamelijk geplaagt geweest. Cap. 2: 7. *De Satan ging uit*, &c. Wie sloeg Job? De Satan? dat staat'er niet: maar de *Heere* die dat alleen kan doen.

Ydelik dit alles aangehaald / sonder 't minst te wederleggen.

P. 494. §. 606. 't Is in de macht des Satans niet, al wierd hem duisendmaal toegelaten, sulken dingen als Job hier wedervaren zijn, te verrichten.

Sois't.

P. 395. §. 607. Om meerder indruk van so merkeliken voorval op des Lesers herte te geven: so word de sake in 't vertellen, met omstandigheden bekleed, die so niet geschiet zijn, als de Letter medebrengt.

Men antwoord op de redenen die ik geve van mijn seggen.

P. 497. §. 610. Van de Historie van Achabs Propheten is 't selfde te maken, als die van *Job*.

Wat reden van onderscheid?

d'Engel des Satans die Paulus met vuisten sloeg: dese vuistslagen zyn niet verder te soeken, dan by zyne bose vyanden, die de waarheid tegenspraken, en zyn goede naam met *lasteringen* beswaarden.

Dus kan ik 't begrijpen: of ik wil wel beter leeren.

P. 503. §. 615. In 't geheele Oude Testament word van geen *Duivelen* gemeld.

Opreghte waarheid.

P. 510. §. 623. *δαίμονες* en *Dæmonia*, zyn niet *Duivelen*, maar Hydensche Afgoden; dewelke sose meinden, al 't bestuur der men-

schelike saken, van der hoogste godheids wegen, aan sich hadden.

Sulx is in 't 1. Boek 11. Hoofdstuk duidelik genoegh getoond; ende word in dit selfde hoofdstuk §. 620.----624. ende by den tweden druk XXV. §. 14. breder aangewesen.

P. 512. §. 626. Om dat Δαίμονες geen *Duivelen* zyn, so en zyn'er ook geen *besetene* van den Duivel geweest.

Dit is waar:

P. 522. §. 638. Δαιμονιζόμενοι: dit waren geen andere, als die met ene bysondere *siekte*, sware *inbeeldinge*, *dulligheid*, &c. beset waren. Alle Schriftuurplaatsen dan en exempelen, die van de besetenen des *Duivels* spreken: als een die 't *Legio* hadde, een stomme *Maria Magdalena*, *een maansieke* &c. moeten so verstaan worden.

Boven 't gene dien aangaande ter aangewesene plaatse tot bewijs word bygebraght van §. 638. tot §. 648. toe / so draage ik my nader tot het gene ik in den 2. druk XXVI. §. 11----14. tot sterker bevestiging en overtuiginge heb ingevoegd.

Desgelijx aangaande den Legioensman XXIX. §. 13/15/16/17. en P. 534. 535. §. 650. 651. den Maansieken XXX. §. 10/11/14. Voorts / om de vreemdigheid deser uitlegginge goed te maken is het geheel XXVIII. hoofdstuk (alleenlik 2. Paragraben uit den eersten druk behoudende) daar tusschen in gevoegd.

P. 559. 577. §. 677. Sulke Schriftuurplaatsen dan, die spreken van *Overheden* en *Maghten*, Rom. 8. *Overste der weereld*, Joh. 12. *God deser eewe*, 2 Cor. 4. *Overste van de maght des luchts*, Eph. 2. en passen niet op den Duivel, maar op bose menschen.

Beter altoos dan op den Duivel: daar geef ik reden van / diemen wederleggen moest. En als beiderley uitlegginge even na is, so moet die van den Duivel noch verworpen worden; op dat het seker voor 't onseker ga.

P. 597. §. 714. De Duivel is geen *Natuur-kenner*, taalkundige, Godgeleerde, &c.

Die hem voor so geleerd aansien / moeten daar van proeven tonen. Ik geve reden waarom ik dat niet gelove: welker wederlegginge de genen dien dat vreemd dunkt aan my schuldig zijn.

P. 598. §. 715. 't Is onbegrypelijk; hoe een geest lichamelike dingen sonder middel van 't lichamelike begrijpt.

Ja onbegrijpelik / so verre als mijn verstand sich strekt.

P. 603. §. 721. Dat de Duivel niet het allerminste van de saken des geloofs weten kan.

Want waar uit soude hy 't weten?

P. 606. 607. §. 726. De Satan heeft geen *kracht* noch *macht*, noch *Koningryk*, en kan 't ook niet hebben.

Of Christus leert ons qualik bidden / tot God sprekende: uwe is de kracht en 't Koningrijke.

P. 613. §. 733. Gods eigen Soon moet maar een *leerjongen* by hem zyn, so 't waar is dat hy doen kan, 't gene hem nagegeven word, dat hy doet.

So is 't / en dat bewijs ik daar.

P. 614. §. 735. De weereld gelooft nu dat de Duivel veel groter werk doet dan God: wat wonderstuk heeft ooit Christus gedaan, dat de Duivel alle dagen niet en doet?

Is 't niet waar? en bewijs ik dat ter self de plaatse niet?

P. 616. §. 737. Den Duivel word groter kracht dan den Almachtige Schepper toegeschreven.

So als te voren.

De Duivel kan niets doen, noch in waarheid noch in schyn.

Hoe seg ik dat de Duivel niet kan doen? de woorden staan daar wel: maar elk siet dat ik spreke van 't gene men hem t'onreghte toeschrijft; te weten / van die dingen die by ons in geschil staan / kan de Duivel niets doen / noch in waarheid noch in schyn. Is 't anders?

P. 618. §. 738. Indien ymand gelooft, dat de Duivel yets kan doen dat natuurlijker wijse niet geschieden kan, so is de Duivel God.

Ja so is de Duivel God. *Absit dicto blasphemia.* Buiten lastering geseid.

P. 618. §. 739. *Obj.* Men segt, de Duivel kan dit of dat doen, als 't God toelaat. *R.* Ik worde hy my self ontroert, als ik luiden van myn eigen geloof dus hore spreken: even eens, of God den Duivel konde toelaten, God te zyn.

So doe ik sekerlik: ende insonderheid terwijl ik dit hier ook noch lese.

P. 642. §. 765, 774. Hoe zijn de Goddelijke namen, eigentschappen, &c. Gode alleen eygen, indien het alles even eigen is aan den Duivel, &c. *Vide plura*, 642. Siet meer.

Ja: men segge my / hoe.

d'Autheur besluit zyn Boek, met uitdaginge van den Satan, &c. *Vide textum.* Siet den text.

Onverschoonlike misduidinge myner woorden; welke 't kraghtigste bewijs behelsen dat voor mijn gevoelen strijd / en de met moedwillige sinverdraijinge niet te wederleggen is.

Toverye.

PAg. 625. §. 746. Uit de Schrift is geen bewijs te halen van 't gene *toverye* doorgaans genaamd word.

Is 't anders / men tone my dat bewijs.

P. 634. §. 756. Door *Toveraars* word niet anders dan *doorslepe bedriegers* verstaan: en toverye is niet dan *loos bedrogh*.

Neen / anders niet.

En past dit d'Autheur ook so op *d'Egyptische toovenaars*.

So doe ik / en dat met reght.

H. Schrifture

PAg. 640. §. 762. Gods alderheiligst woord, en Gods hoogste *eer*, en kan niet versekert worden, noch een van beide bestaan, so niet waar is 't geen ik schryve.

Is dit tegen / of tot eere der Schrifture gesproken?

Hier komt'et nu op aan: men moest het tegendeel betonen van 't gene ik daar verder segge.

Waarsegginge en Spokerye.

PAg. 464. §. 573. En past niet op den Duivel.

P. 470. §. 587. Van de *Toveresse* te *Endor*: Het Wijf selve heeft al dit spook gemaakt daarom sulken groot gevoelen van des Duivels kennisse uit smeden wil.

Ik ben d'eerste niet die dit segge. Men antwoorde op Schots bewijsen/ van Dales / en de mijne.

P.479.§.589.P.480.§.590.De *Waarseggende geest* in de dienstmaagd te Philippi, Act. 16. blijkt geensins, dat die waarsegging van den Duivel is geweest; maar liever van een goeden Engel, of Gods H. Geest &c.

Ja liever: maar daarom niet sekerlik. In 't 3. Boek bewijs ik dat dit door bedrogh kon zijn. Siet verder des tweden druks. XXIV. §. 19.

P. 586. §. 704. 't Strijd tegen alle reden en verstand; dat de Duivel hem selven, of iet anders, in een lichaam of *lichameliken* schijn vertonen soude.

So doet'et / so veel als ik begrijpen kan.

Voor-

Vooroordeel tegen andere Godsgeleerden.

PAg. 499. §. 612. Onse Oversetters hebben vertaald *Duivelen*: maar ik sal hen selve doen bekennen, dat geen van beide namen na behoren is vertaald: de woorden zyn *schedijm*, *en sehirym*.

Dat doe ik ook: so niet / wat valt'er op te seggen.

P. 504. §. 618. De oversettinge van *Duivelen* past daar so weinig als een tange op een verken.

De saak is waar / ende word aldaar bewesen. De wijse van spreken hadde wel sachter konnen zijn / ende sal in 't herdrukken dus gesteld worden: past daar in 't allerminste niet. So staat nu ook in den laatsten druk.

P. 505. §. 619. Waar komt'et van daan, dat insonderheid onse Oversetters, met de Duivel so gereed zyn, om hem in den Bybel plaats te maken? datse gelykelik met het gemein gevoelen, belangende de bose geesten ingenomen zyn, en zyn so met dat vooroordeel tot de vertalinge gekomen.

Ja/ daar komt'et van daan.

Conclusio.

I. DAt 't Boek met een satyrische stijl geschreven en vol *sarcasmi* is.

Dit neem ik voor een liefdeloos oordeel en onwaarheid op.

II. In seer vele plaatsen aanloopt in verklaringe tegen 't gemein gevoelen der meeste en grootste Leeraren in Gods Kerke.

Dat is waar: ende my so wel geoorloost als anderen. Dat reght geest my de VII. Artykel onser Belydenisse.

III. Verscheydene uitleggingen zyn, die ons argumenten ontnemen tegen Socinianen en andere dwaalgeesten.

So 't argumenten zyn / ja. Maar ik ontkenne datse 't zijn. Die vryheid gebruikt ieder een.

IV. Dat d' Autheur schriftuurplaatsen in groten getale verdraait, en een verkeerden sin aanvrijft; niet schromende andere geleerde Mannen, die met den Autheur niet eens zijn, dapper te tekenen.

Dit word van my / so als 't daar luit / in 't geheel ontkend.

V. Dat sekerlijk vele Atheïsten en godlose menschen 't gevoelen in dit Boek begrepen, seer misbruiken en misduiden sullen.

Den Bybel noch veel meer. Siet mijns tweede deel XXXV. Hoofdst.

VI. Voert ene seer harde tale: namentlik, dat het gebouw der saligmakende lere vallen moet, die met den Autheur niet in een gevoelen staat. p. 2.

Hard misschien / om datse niet te breken is.

VII. Loopt des Autheurs gevoelen aan tegen verscheiden passagien van onse formulieren van enigheid.

Aan besondere Passagien en ben ik door d' ondertekeninge niet verbonden / ende bind sich niemand: maar aan Hoofdstukken en Artykelen gelijk de Acte spreekt.

Tegen de Catechismus.

Vr. 9. De mensche heeft hem selven en alle sijne nakomelingen *door ingeven des Duivels, &c.*

't En is geen Hoofdstuk noch Artykel / dat ons de maniere leert / hoe de val des menschen door den Duivel magh veroorsaakt zyn.

Vr. 94. Spreekt van *Toverye* en *Waarseggerye.*

Ik ook / in 't XXX. Hoofdstuk van den eersten druk / ende voorts in 't III. Boek doorgaans.

Vr. 112. Liegen en bedriegen zyn eigen werken des Duivels.

Dat seg ik weder en verklare 't ook. §. 499. 509.

Vr. 123. Verstoort alle werken des Duivels.

Word uit het vorige verstaan.

Vr. 127. De Duivel de weereld en ons eigen vleesch houden niet op ons te bestryden.

De Duivel door sijn werk in de weereld en het sondig vleesch.

Tegen de Confessie.

ARtykel 12. *De Duivelen en bose Geesten zyn also verdorven, datse vyanden Gods en alles goeds zynde, na alle haar vermogen als moordenaars loeren op de Kerke en yder Lidmaad van dien: om alles te verderven en te verwoesten door hare bedriegerye, en zyn daarom om haar eigen boosheid veroordeelt.*

Hier op antwoord ik.

1. Dat

1. Dat dit d'eenigste plaats in de Formulieren is / die na de letter tegen mijn gevoelen strijd.

2. Datse echter geen Hoofdstuk noch Artijkel / maar een deel deses Artijkels zijn. 't Hoofdstuk is: dat God alles uit niet, en besonderlik d'Engelen en Menschen goed geschapen heeft.

3. Dat in den self den Artijkel geseid word het gene van allen eenparig-lijk word tegengesproken / te weten dat d'Engelen tot dienst der uitverkorene menschen (niet blotelik van God / als 't hem belieft / uitgesonden worden) maar geschapen zijn. Waar uit tweesins volgt / dat de Engelen ongelijk minder zijn dan de menschen / die geschapen zijn om God te dienen. Daar beneffens is het ongerijmd / dat van die Engelen sommige gevallen zijn / ende meer quaads aan d'uitverkorene menschen doen / dan deselve goeds van de goeden gewaar worden / so 't gemeen gevoelen waar is: by aldien sy neffens desen tot dienst der uitverkorenen zijn geschapen geweest.

4. Dat de woorden der Formulieren volgens de Schrifture moeten verstaan worden: en dat het de Schrifture nergens en seit. De naam van Moordenaar word nergens aan des Duivels Engelen / maar blotelik aan den Duivel selve toegepast.

Art. 14. De mensche heeft sich willens de sonde onderworpen &c. de oore biedende den woorde des Duivels.

Was 't het woord des Duivels? dat spreek ik nergens tegen: maar hoe dat woord gesproken / en tot 's Menschen oore gekomen zy; dat is 't gene ik nergens vinde in de Schrift.

Artykelen van wege des Eerw. Kerkenraads van Amsterdam. den 24. Aug. den Auteur des voorsz. Boeks ter hand gesteld; met sijn Antwoord op de selve.

Artykelen des E. Kerkenraads.

DAt de ziel des Menschen op het lichaam werkt: niet datter is een noodsakelijkheyd in de natuur buyten God, nog dat de ziel is een *Modus Corporis*, of een dunner lichaam, dat door sijn beweging de dikker lichamen gaande maakt; maar dat alle werking onser ziel, op onse lichamen alleen af hangt van de samen voeging des Scheppers, die het behaagt sekere denking der ziele, te voegen met sulke bewegingen des lichaams, als hy wil.

2.

Dat dan alle dese werkingen der zielen op onse lichamen, aan God geensints ontrekken de eer, die hem toekomt, als Schepper en onderhouder onser zielen en lichamen.

3. Dat

3.

Dat den selven Schepper niet mag bepaalt werden, in sijn magt omtrent eenige geesten of lichamen: het zy die met een lichaam vereenigt zijn, of niet: en dat hy de denking van alle geesten kan voegen aan de bewegingen van allerley lichamen, na zyn welbehagen.

4.

Dat dan de denkingen der goede en quade Engelen, gevoegt zynde door den Schepper, met de bewegingen van sulke lichamen, als hy wil, het sy in den Hemel of op Aarden, verscheyde werkingen kunnen voortbrengen.

5.

En dewijl alle Engelen Schepselen zijn, wiens magt van denken alleen van den Schepper afhangt, en de lichamen Schepselen zijn, wiens bewegingen alleen van den Schepper af hangen, en dewyl de samenvoeginge van die gedagten der Engelen met die bewegingen der lichamen alleen van God af hangen: so blijft God de hoofd oorsaak van alle die werkingen die toegeschreven kunnen werden aan de goede en quaade Engelen, alleen het quaad der sonde afgesondert.

6.

Wanneer dan de Gereformeerde Kerk, de plaatsen der H: Schrift, aangetrokken in het Boek genaamd de Betoverde Werelt in sulken sin verstaat, dat de goede en quaade Engelen dadelijke werkingen hebben gedaan, en noch dagelijx doen, kan haar uyt dien hoofde niet te last geleyd werden, dat sy den Schepper en Onderhouder, de Eer van sijn wonderdaden ontneemt, of de Leere der Saligmakende genade verduystert.

7.

Bekent daarom *Do. Bekker* dat hem leet is, dat hy de Gereformeerde Kerk, de Reformateurs, de Instellers van de Catechismus, en Confessie, en alle Leeraars daar van beschuldigt heeft. Ook dat hem leet is, dat hy dese serieuse saak, somtijts ook een Satyrische Stijl en de N. Nederlantsche Oversettinge te hart, en met al te groten oneerbiedigheid heeft gehandelt.

8.

En of wel door de verscheidenheid der betekenis van eenige Grond-

Grondtaals woorden sommige Schriftuur-plaatsen konde lijden sulken sin, als in het gemelte Boek de selve word gegeven, gelijkse niet kunnen, datter echter geen noodsakelijkheyd is, sulx een gewrongen, en met konst uytgevonden sijn de selve toe te dighten, nademaal staande der gewoone Verklaaring, de Eere Gods, en Leer der Saligheid gesalveert blijft.

9.

Dat de gemelde Schriftuurplaatsen, soo niet mogen werden verklaard, als dat sy souden aanloopen tegens den Catechismus, en bysonder tegen de twaalf Artykelen der Confessie, dewelke sijn E. heeft ondertekent.

10.

Wyders bekent *zyn* E: dat door het maken der Extracten geensints in *sijn gevoelen* verongelykt is, nademaal de Gedeputeerde tot die *saak,* het gene hy seyde niet wel geëxtraheert te zyn, aangeboden *hebben* te veranderen, of hem self te laten veranderen, na zyn innerlyk gevoelen.

11.

Desgelyx belooft hy, de Eerwaardigen Kerkenraad te regtvaardigen in hare handelingen en proceduren, tegen zyn Boek en het uytgeven van dien gehouden.

12.

Belooft ook sig, soo in 't Schryven als Prediken, te houden aan de formulieren van eenigheyd, en in het toekomende niets, rakende de Godsgeleertheid uyt te geven, als na voorgaande visitatie en approbatie des E: Classis.

13.

Word ook aan hem gelast, dat zyn Boek 't welken de Kerkenraat van Amsterdam en de Christelyke Synodus eenparig, soo als het daar legt, heeft verfoeyt, door een openbaar geschrift voor de geheele wereld sal herroepen, om dat in gemelde Boek, seer veel verdrayingen der H: Schriftuur gevonden worden, om dat het aanloopt tegens de Leer der Gereformeerde Kerke, en de Formulieren van eenigheyd, by hem aangenomen, en ondertekent, en daar door een groot en algemeyn schandaal, aan veele goede Christenen gegeven is.

Was getekent

23. Aug. A° 1691.

LEONARDUS GROENEWEGEN.
P. 't Schriba.

Antwoord op de bovenstaande Artykelen.

Overgeleverd aan den Kerkenraad, op den 30 Aug. 1691.

IN 't gemein aangemerkt zijn dese 13. Artijkelen van verscheiden aart: de 6. eerste zijn om te geloven / de vier volgende om te bekennen / de twee daar aan om te beloven / en het laatste om te verklaren en te doen.

De eersten zijn vijf Philosophische stellingen / uit de Methaphysica of overnatuurkunde gehaald / en op de Theologie toegepast; by maniere van Theses of stellingen / so alsmen in Academien om te disputeeren pleegt voor te stellen: welke in den sesden tot enen grondslagh gelegd worden van de verklaringen der H. Schrifture.

Maar 't gene ik in 't begin mijns II. boeks van den aart en kraght der Geesten schrijve / is daar uit alleenlik tot de Physica of Natuurkunde overgebraght. De Metaphysica gaat boven de geschapene nature / ende brengt alles tot de opperoorsake / welke is God; ende spreekt van sijn bestuur ontrent de natuurlike dingen / hoe deselve in hem en door hem bestaan: maar de Physica behandelt deself de saken so alsse in de onder-oorsaken / ende in sich self bestaan.

En so doe ik ook: die Gods almaghtigheid geensins betwiste / also ik die veel eer op 't kraghtigste bevestige; maar de maght en kraght der Geesten ondersoeke. Niet wat God aan en door deselve soude konnen doen: maar wat sy uit kraght van 't gene datse zijn / en so als hen God geschapen heeft / ende noch in wesen onderhoud / bequaam zijn om te weten en te doen.

Voorder word mijn boek niet wel verstaan / schoon ik my so duidelik daar inne meen verklaard te hebben / wanneermen acht / dat ik die natuurkundige gedachten van de Ziel en andere Geesten / tot enen grond en regel mijner uitleggingen / op so vele plaatsen der Schrifture maken. Want voor eerst; al had ik niets van Geesten op dien voet daar in gemeld; mijn boek soude evenwel het boek zijn / ende wel iet nutteliks / maar geensins noodsakelik daar aan ontbreken. Ten anderen so salmen niet betonen konnen / dat ik enige Schriftuurplaatsen na dat gevoelen in mijn boek verklare / of het daar in als een bewijs te passe brenge / of sonder 't welke de verklaringe niet deselve wesen soude die ik daar van geve.

Oversulkx moght ik die 6. Artijkelen als my niet rakende voor by gaan: anders / wat den inhoud betreft / denselven vrypelijk toestemmen; immers de vijf eersten; op het sesde soud ik my onderscheidelijk verklaren; ondertusschen evenwel op ieder van de ses wat nader openinge geven.

I. Op

I.

Op het eerste: dat de Ziel een *Modus Corporis* (sekere wijse van bestaan of werken / aan een Lichaam toegeschreven) of dunner Lichaam soude zijn / quam nooit in mijne gedachten; nochte word met enig woord of teken in mijn boek daar af gemeld: ja het tegendeel uitdrukkelik en met kraght daar in beweerd. Oversulx was 't (onder verbeteringe) niet nodig / desen in druk met sulk seggen hier te geven aan de genen / die niet verstaan wat een modus corporis is; ende nochtans mede genegen zijn van den inhoud mijns boeks te oordeelen / als of ik sulk gevoelen hadde / ende daar op mijne stelling bouden.

II.

Het tweede / dat de werkinge der zielen op de Lichamen de eere des Scheppers niet verkleint; acht ik so waaraчhtig / dat ik daar noch by doe / sulk een werk sijner scheppinge en onderhoudinge ontrent den mensche een besonder bewijs sijner wijsheid en mogentheid / tot prijs sijner heerlikheid te zijn.

III.

Het derde: dat Gods maght, in 't voegen van allerleye denkingen der Geesten met allerleye bewegingen der Lichamen, niet bepaald moet worden, is buiten twijfel waar. Maar so God myne Ziel / by exempel / so wil voegen met ene wolke of met enen boom / als hy die met mijn Lichaam heeft gevoegd: de vraag is / of mijne Ziele van die Natuur / dat is alsо van God geschapen is / datse dan even eens hare kraght / in 't bewegen van de wolk of van de boom / als van dit lichaam dat ik hebbe te werk sal stellen? Indien ja: so volgt / dat sulk een Geest als mijne Ziel / met ene wolk oft enen boom also vereenigd / also wel een mensch is als ik ben. Maar mitsdien dat wy in de geheele Natuur niet verneemen / dat onse Geest of Ziele enig ander Lichaam onmiddelijk beweegt / of in 't minst bewegen kan / dan 't gene enkelik van alsulken stof en toestel als eens menschen Lichaam is; so is dat dan mijn seggen / waar de Natuur ons leert dat een ander Geest die nooit eigen Lichaam hadde sulx kan doen? Want wat Gods almaghtigheid belangt die gaat de Natuur binnen welker palen ik die Geesten soeke / ver te boven.

IV.

Dat derhalven / volgens 't vierde / de denkingen der Engelen gevoegd met allerhande Lichamen, verscheidene werkingen voortbrengen konnen,

so God wil: dat en raakt ons niet / so 't met ene niet en blijkt dat hy wil. En hier over is het dat ik de Schriftuur doorsoeke; maar en vinde nergens blijk: des ik 't oordeel aan den Leser late / welker een misschien daar in kan sien 't gene d'ander niet en siet.

V.

De vijfde / God tot hoofdoorsaak aller werkingen stellende, die door schepselen geschieden, staat my geensins in den wegh: alsoo ik die hoofdoorsaak door mijn gansche werk erkenne / so wel als na mijn beste weten iemant heeft gedaan; sulx in 't 11. hoofdstuk voordachtelijk betonende / en tot enen grond mijner volgende verhandelingen vast stellen. Echter dan daar na (niet weetende wat hy in 't besonder wil of doet) na d'onderoorsaken soeke / en van wat natuur die zijn. Niet door mirakel / waar in God buiten en boven den gewonen loop der Nature / dan dus dan so is werkende: maar uit hunnen eigenen aart / so alsse van God geschapen zijn / en den gewonen streek houdende / magtig iets te weten of te werken.

VI.

Dat nu in den sesden van de Gereformeerde Kerk gesproken word / als oft ik die afsonderlijk van andere gesindheden / den kristeliken naam belijdende / berispen woude: is niet na mijne meininge gesteld. Want ik alleenlik seggen wil / dat de Gereformeerde Kerk in desen noch niet wel Gereformeerd, niet genoegsaam gesuiverd is van dat vooroordeel / waarmede de gemeene Kristenheid van ouds af tot op heden toe besmet gebleven is: waar door sy nevens d'anderen de Schriftuurplaatsen / van de Engelen sprekende anders heeft verstaan / dan sy buiten sulk vooroordeel soude hebben konnen denken; also in de Natuur niets voorkomt dat hen daar toe leiden konde / en de woorden die de Schrift daar in gebruikt met d'omstandigheden so sy voorkomen / en met andere plaatsen vergeleken / sulx niet mede brengen.

Nergens word het ook dien volgende van my geseid / dat de Gereformeerde Kerk; maar wel dat leden derselve / en self ook Leeraars / schoon de gronden der Saligmakende kennis wel vast houdende; echter sulke dingen aan den Duivel toeschrijven / die den Schepper en onderhouder aller dingen d'eere van sijne wonderdaden ontneemen, en de leere der genade niet alleen verduisteren, maar ook verswakken. 't Welk ik achtende datse niet en sien gepoogd hebbe hen te doen begrijpen: in hope dat sy die Gods eere geensins souden te kort doen / so se 't wisten / dat souden laten gevoelen / voor so verre met het waar gelove strijdig / souden laten varen. Anders betoon ik in 't XXII. hoofdstuk des 1. boeks dat alle Leeraars onser kerken (en also veel min de kerke self) in dat ge-

voe-

voelen niet en zijn: waarom ik versoeke dat het selve tot mijner ontlastinge in desen / wat naauwkeuriglijker magh gelesen worden.

VII,

Dus veel over de 6. eerste Artijkelen; met welken ik niet en sie hoe de 7. volgende tsamenhangen / ofte wat gevolg met die woorden / Bekent daarom op 't begin des sevenden Artijkels word gemaakt / uit so weinig als ter sake dienende in de 6. voorgaande / geseid is; om daar op te bouwen sulken swaren ban / als in de overige Artijkelen begrepen is. Want het ten eersten voor my niet wel te begrijpen is / schoon ik al de Gereformeerde Leeraars / ja de Kerk in 't geheel ende afsonderlijk aangemerkt beschuldigd hadde / gelijk ik geensins hebbe over uitleggingen der Schrifture / die op ene besondere Metaphysica gegrond / ofte immers daar na geschikt zijn; (gelijk in den sesden / in opsight der 5. eersten betekend word datse zijn) hoe ik my daar in so swaar vergrijpen konde: nadien het mijn plight veel eer vereischte / de Kerke te waarschouwen voor de Philosophie / om die niet te maken tot enen regel om de Schrift uit te leggen. Evenwel staat dit hier so / wanneermen 't 6. en 7. Artijkel tsamen voegt / als oft ik de Kerk beschuldigende over uitleggingen die met sulke Philosoofsche gedachten / als in de 5. eerste Artijkelen staan uitgedrukt / gemaakt zijn / my selven daar door waerdig maakte sulken straffe / als vervolgens breeder werd getoond.

In 't besonder blijkt ook uit het gene voorseid is / hoe my t' onreghte word te laste gelegd / dat ik beneffens de gereformeerde Kerk en de Reformateurs, ook den Catechismus en de Confessie van sulx beschuldigd hebbe: alsoo ik hen in 't XXIV. Hoofdstuk des I. Boeks daar van ten besten met eerbiedigheid getraght hebbe te verontschuldigen; als genoegh / ende wat anders te doen hebbende voor dien tijd / waar in sy vele andere saken met het Pausdom hadden te betwisten. Insgelijx is dat van alle hare Leeraars uit het voorsz. klaar te verstaan / dat deselve van my geensins beschuldigd; maar alleenlik sommigen (sonder beschuldigen) sulke gevoelens toegeschreven zijn; so als van Danæus, enen der oudsten en voornaamsten in 't XXII. hoofdstuk uit sijne eigene schriften klaarlik blijkt.

Ik moet ook noodsakelik ontkennen / dat ik ergens in ene serieuse dat is ernstige sake met satyrische of schimpigen stijl geschreven hebbe: sulx hier echter maar somtijds van my gesegd word gedaan te zijn / so veel minder dan in de Conclusie alsoo genaamd / op de Extracten geseid is / dat het boek self met enen satyrischen stijl geschreven, ende vol sarcasmi is. Zijnder sarcasmi, dat is stekende schimpwoorden hier of daar te vinden / (men salder mogelik geen 10 plaatsen in 't gansche werk aanwijsen konnen / die men daar voor houden wil) die zijn op den Duivel gepast; wien ik so veel niet achte nochte vrese / dat ik met hem niet

soude mogen schimpen. Of so ik van menschen spreke / hunne oudwijssche fabelen zijn by my niet beter waard. Of so hier ook de Oversetters by geraakt zijn / het is wel meest om 't huppelen der Duivelen, so sy Jes. 14: 21. vertaald hebben: doch daar over wil ik hier wel sonder schimp in goeden ernst den broederen in bedenken geven; of ik meer misdoe tegen die menschen / wanneer ik segge dat hunne vertalinge daar so veel als ene tange op een varken sluit, (schoon ik daar en elders wel wat sachter hadde konnen spreken) of sy tegen God / wiens heilig woord sy door sulk ene vertalinge bespottelijk maken? En so beroep ik my in desen op de redenen die ik in 't XXV. hoofdstuk des II. Boex §. 1--8. daar af aangewesen hebbe.

VIII.

Te seggen / dat geen van alle die schriftuurplaatsen / die ik anders dan gemeenlik geschied verklaard hebbe / mijne verklaringe lyden kan; gelijk in den 8. Art. geseid word: sulx geloof ik niet dat het eenparig oordeel van alle de Broeders is. Ook is my noch van niemant over eenige van die getoond / dat myne uitlegginge gewrongen of verdicht is: met konst, dat soude my tot eere zijn; maar met quade konst / dat heeft my niemant noch bewesen.

Onder des wil ik geerne bekennen / dat staande de gewone verklaringe van sommige schriftuurplaatsen / als by exempel die van den val des Duivels 2 Pet. 2: 4. en Jud. ℣ 6. Gods eere en de Leere der saligheid gesalveerd blijft: maar voege daar by / dat deselve door de myne even seer behouden word; en dat in anderen deselve met de gewone verklaringe niet wel kan behouden blyven.

IX.

Ik sta vorder toe / als in den negenden / dat de schriftuurplaatsen so niet mogen verklaard werden, (te weten in 't openbaar voor een gemeente ende in schriften) datse souden aanlopen tegen den Catechismus; hoewel sulk seggen voorsightelik verklaard moet zijn / om het op sijn paapsch niet te verstaan. Maar en wete niet dat ik iets verklaard hebbe in sulken sin / welke met de ondertekeninge der formulieren niet en kan bestaan. Waarin ik my gedrage tot het gene op het 7de point der Conclusie op d'Extracten gemaakt heb aangeteikend / ende in de Synodus breder bevestigt en verklaard: bereid zijnde sulx ook voor den kerkenraad te doen / so wanneer deselve nodig vinden sal dat van my te eischen.

Wat verder d'ondertekening betreft / in den artijkel gemeld / als of die van my alleen geschied ware: is bekend / dat geen Predikant noch Proponent / noch Doctor noch Professor Theologiæ, in de seven Nederlanden is te vindé / die deselve niet so wel als ik vertekend heeft / ende daar de gelegentheid

voor-

voorvalt / niet so wel als ik soude bevonden worden / (en meer misschien dan ik) iets geleerd te hebben / dat in eene of andere der formulieren so niet staat; by aldien men hunne boeken en Predicatien dien aangaande eens begonde te ondersoeken.

Wijders dient tot bezight voor de broeders Ouderlingen / wien die ondertekeninge niet aangaat / dat het geen 12. Artijkelen zijn / gelijk in 't Artijkel staat; maar 37. in alles / daar de Confessie of Belijdenis der Nederlandsche Kerken in begrepen is: op dat niemant en meine / dat het de 12. Artijkelen des algemeinen Geloofs sijn / die by alle gesindheden der Kristenen / so veel als de letter aangaat / eenpariglijk aangenomen en beleden worden. Ende segge ik dit te meer / om dat self vele Predikanten (dit heb ik in de Synodus volmondig uitgeseid) de Belijdenis noch lang na d'ondertekening niet eens gelesen hebben; ende selden eensgewoon zijn in te sien / wanneer 't niet is om iemant te beschuldigen (so daar iets te vinden is) uit de formulieren / om dat hy anders leerd dan sy verstaan.

Van gelijken is 't dat ik al menigmaal hebbe / in 't gene van de N. Nederlandsche oversettinge daar by gemeld word / dat vele lieden / ook verstandige ledematen / maar der talen en Historien onkundig / betonen te gelooven dat de Nederduitsche Oversettinge is de gene van de tseventig; die van ouds bekoemd is / datse (gelijk men seit) voor meer dan 2000. jaren de boeken des ouden Testaments uit het Hebreewsch in 't Grieksch vertaald hebben; daar dese oversettinge des Ouden en Nieuwen Testaments uit het Hebreewsch en Grieksch in 't Nederduitsch / naast 60. jaren noch niet in de weereld was.

X.

Het tiende Artijkel komt my geheel anders voor als d'instellers daar van schijnen te be-ogen. Want de Broederen daar in genoegsaam bekend staande / datse een deel der plaatsen uit mijn boek niet wel uitgetrokken hebben; geven my daar mede reden om te seggen / datmen die plaatsen niet heeft uitgeschreven noch opgelesen in so goeden sin / als ik die gesteld hebbe; en dat op sulk uitschryven en voorlesen het boek eenpariglik verfoeid is. Nu meinense te voldoen met die feilen des uitschryvens te verbeteren / na dat het vonnis / voor een groot deel daar op berustende gewesen is; sonder dat eenigsins te veranderen; en my dan noch te doen bekennen / dat ik daar in niet benadeeld ben.

XI.

Nooit had ik ook gedaght / dat d'Eerw: Kerkenraad / achter na siende watse gedaan heeft / en horende wat elk onpartijdig en verstandig mensche van de manier hunnen handelingen seit dat sy self die souden billiken. Ende mein ik wel te weten / datter leden zijn / die deselve nooit gebillikt hebben; ende noch meer / diese daarenboven self verfoeyen. So en moet dan van

my /

my / die my daar door beledigd houde / niet verwacht noch geeischt worden / dat ikse volgens den elfden Artykel voor goed keuren / en opentlik / tot mijne eigene ontuitwisschelike schande / voor de weereld reghtveerdigen sal.

Ende dat niet alleen tegen mijn Boek, maar ook tegen 't uitgeven van dien; so als het die eene Artykel beide seit. Want dat siet op mijn reght daar ik voorsta; en dat noch Kerkenraad / noch Classis noch Synodus my nemen of betwisten magh; dat ik als Doctor Theologiæ vry / en by de Broeders self altijd voor desen vry gehouden ben / van sodanige Visitatie der Classis / voor 't uitgeven der boeken / als de gene waar onder men my als in betrekken wil. Hoewel ik daar mede my selven van geen Kerkelijk oordeel over den inhoud des boex / na dat het uitgegeven is / onttrekken wil.

XII.

Dies moet ik my te meer beklagen over den inhoud des twaalfden Artykels: welke is / om my besonderlik te doen beloven; eerst / het gene elk verplight is om te doen; te weten / niet te schrijven tegen de formulieren: en daar na / dat ik alles wat de Godgeleerdheid raakt / hunner voorgaande visitatie onderwerpen sal; daar de Synodus alleenlik sulx van de volgende twe boeken seit / en 't geen verder dese saak betreffende van my soude uitgegeven worden. Aldus magh ik dan niet meer geloven / dat het oogmerk mijns Kerkenraads geweest is / my (gelijk als in 't begin wierd voorgegeven) voor 't ondersoek en oordeel van Classis en Synode te bevryen / door de saken self ter hand te nemen / alsó sy selver verder gaan dan de Synode / welker handelingen ik nochtans grotelijx twijfele / of by haar in alles / my aangaande / voor reghtmatig opgenomen zijn.

XIII.

Het dertiende Artykel gaat alle mijne verwachtinge te boven daar in voor eerst / dat my de Kerkenraad belast te doen het gene daar vermeld word. Niet / datse over een lid geen reght heeft iets te belasten: maar dat dese sake niet by wege van onderwerpinge / maar van toegevinge tot haar gekomen is; om door broederlike conferentie (so spreekt hare eigene acte van den 28. Juny) vereffend te worden.

Ende komt my daar in ten tweden smertelik voor / dat de verfoeyinge des Kerkenraads en der Synode hier te samen gevoegd / tot mijner beswaringe wederhaald word: als of dat mijn gemoed verpligten konde / om te geloven dat mijn boek verfoeyelijk is / om dat het de Kerkenraad of Synodus verfoeid heeft; ofte om tegen mijn gemoed / dat noch niet overtuigd is / mijnen moeyeliken arbeid als verfoeyelik te verdoemen.

Om het boek te verfoeyen, so als het daar ligt / was geen conferentie van noden; dan van d'Extracten met het boek; 't gene echter blijkt ten minsten niet na eisch geschiedte zijn; te weten in den Kerkenraad. En wat de

Sy-

Synodus belangt / die heeft my lang en breed gehoord: evenwel versocht sy 't boek so als 't daar leit; waar toe niet van noden was geweest my eens te horen. Volgens dien dunkt my dat ik klaarlik sie / dat dese grond hier met geen ander oogmerk is geleid / als om mijn boek door 't aansien en gesagh van Synodus en Kerkenraad des te versoeyliker te doen voorkomen / en 't volk daar in gerust te stellen / datmen my het selve doet herroepen.

Sulx dan noch te doen / door een openbaar geschrifte, en dat voor de geheele weereld, word my buiten twijfel al te swaar belast / van medebroeders / die ik dochte dat wel sorge dragen souden / dat sy my die hen nooit met woord of werk beledigd hebbe / by de Gemeinte / die ik beneffens haar altijd trouwelik na mijn vermogen heb gediend; niet verachtelijk / noch mijnen vorderen dienst onnut souden maken.

Neemt men 't op de redenen / die daar toe worden bygebraght om dat ingemelde boek seer veel verdraayingh der Schriftuur gevonden worden, dat het aanloopt tegen de leere der Gereformeerde Kerken, ende Formulieren van eenigheid: daar op heb ik my hier voren al verklaard / my des niet bewust te zijn. Behalven dat ik niet en wete / wat leere der gereformeerde Kerken 't zy / die van de Formulieren onderscheiden word. Welker aanneminge en ondertekeninge daar by / als een besonder gewightige reden ook verhaald / so wel by alle andere (gelijk geseid) als by my geschied is: en daarom sonder sulx te melden op mijnen naam alleen gesteld / den schijn geeft / gelijk 't gerughte gaat / als oft ik iet besonders boven anderen die aangaande getekend hadde; 't welke d'Eerw. Kerkenraad weet niet waar te zijn.

't Schandaal so groot en algemeen, laat ik geerne komen tot laste van de genen die daar af de regte of voornaamste oorsaak zijn. Altoos my is kennelijk / so ik 't ben door middel van dit boek / dat ik 't niet heb willen zijn; maar gesocht hebbe te stichten / gelijk ik als noch soeke: versekerd zijnde dat dit groot en algemeen schandaal niemant meer en treft dan my.

Besluite dan / dat ik van de broederen des Kerkenraads billiker voorstellingen verwachte; also dese voor my niet aanneemelik zijn.

Doch ten overvloed biede van self aan 't gene inde volgende Acte begrepen is.

IK ondergeschreven getuyge met eene reine Conscientie voor God, met myn geschrift de Betooverde weereld, geen ander oogmerk gehad te hebben, als de eere des grooten Gods en onses Saligmakers Iesus Christus, wegens den roem hunder Godlyke werken voor te staan: en de Christen weereld, waare 't mooglyk, te suiveren van 't overblyssel der bygelovigheden, die de gemeinschap met het

Pausdom in voorige tyden over haar gebragt heeft. Maar gemerkt dat buyten myne verwachtinge dit geschrifte soo veel opschuddinge heeft veroorsaakt in en buyten onse Kerke: so wenste ik wel, dat het zelve nog niet uit myne handen hadde gegeven, noch door den druk onder elks ogen gebragt. 't Welk nu te laat zynde en niet te herdoen: soo isset dat ik by desen opentlyk betuige de gronden van Spinosa te vertoeyen, geloovende datter Geesten zyn, in de H. Schrift *Engelen* genaamd, goeden en quaden: dat het hoofd der goede Engelen *Michaël*, der quaden *Duivel* en *Satanas* genoemd word: dat de goede Engelen in de volmaaktheid hunder Scheppinge volherdende *Gods Engelen* genaamd worden; en dat hy deselve gebruykt na zyn believen, in 't uytwerken zyner oordelen tot dienst zyner uytverkoorenen, en tot straffe der Godlosen: Maar dat de boose Geesten van God afgevallen, en daarom na hun hoofd *des Duivels Engelen* genoemd, in de helsche verdoemenisse verstoten, en vyanden van de geloovigen zyn. Voorders is myne verklaringe, dat ik nader gesien hebbende hoe in de laatst gehouden Synode tot Edam geoordeelt is, als of in dit myn Boek, sommige dingen souden invloeyen, strydig met de Formulieren van Eenigheyd, by my neffens alle andere Leeraars onser Kerken onderteekend; soo heb ik by desen willen verklaren, sulx geheel buyten myn oogmerk geschiet te zyn. Willende ook het gene mogte bevonden worden met de voorsz. ondertekeninge te stryden voor het myne niet erkennen; maar het selve houden als of het noit geschreven ware. Kan ook wel toestaan, dat verscheidene Schriftuurplaatsen eene min aanstootelijke uitlegginge dan de myne hadden konnen lyden; en de Oversetters hier en daar wel sagter mogten gehandeld zyn geweest. Erkennen insgelyks de gronden van de waare en regtsinnige Leere in de Gereformeerde Kerke, buyten myne stellingen tot nog toe wel geleert te zyn: sulx ik deselve geensins wil in twyffel trekken, nog kragteloos maken. En vermits ik myn meeninge dus verre in de twee uytgegevene Deelen van myn werk genoegsaam verklaart hebbe, wil daar af in 't Prediken en 't Catechiseeren my onthouden, mits dat myne Eerw. Collegen hun eygen gevoelen vryelyk voorstellende, het myne ongeroerd voor by gaan. En wat aangaat de twee volgende Boeken, sal ik die niet uytgeven, ten zy na het oor-

deel

deel mijner Collegen, dat daar niets in zy strydig met de Formulieren, soo als die van ons ondertekent zyn.

was ondertekent.

B: BEKKER.

EERSTE ONDERHANDELING.

Van de vier Gecommitteerden des Classis van Amsterdam; aan den Auteur des boeks *de Betoverde Weereld*, ter hand gesteld op den 8. en van hem beantwoord op den 9. October 1691.

(In 't aanwijsen van de plaatsen mijns Boeks volg ik, overal den laasten druk.)

OF niet de volgende waarheden zijn *in confesso?* (dat is, bekend.)

I.

Datter buiten 's menschen Ziel noch andere Geesten sonder eigen lichaam zijn, welken de Schrift *den naam van Engelen geeft.*

Antw: word van my bekend / en bewesen in 't VIII. Hoofdstuk des II. boek; besonderlik §. 4. n°. 1. daar dese eigene woorden staan.

II.

Dat God die Geesten goed geschapen hebbe.

Antw: Dit desgelijx. VIII. §. 5. daar ik segge / dat / mitsdien dat God alles goed geschapen heeft; dat dan ook de Engelen met de boosheid die wy hen toeschrijven / van God niet geschapen zijn. 't selfde word van my in 't IX. Hoofdstuk §. 1. nader bevestigd en verklaard?

III.

Datse van *edeler aart dan de menschen* zijn.

Antw: 't Zijn ook mijne woorden II. boek VIII. §. 2.

IV.

Dat de quaden zijnde van God neffens d'anderen opreght en goed geschapen, door afval quaad geworden zijn.

Antw: 't Zelf de segik ook II. boek VII. §. 5. dat deselve in den staat der eerste Schepping niet gebleven zyn.

V.

Dat de Heilige Engelen van seer groot verstand zijn.

Antw: Dit bewijs ik II. boek x. §. 2. 3, 4.

VI.

Dat sy hare gedachten aan elkander mede deelen, al isset niet te begrypen, hoe?

Antw: Hier in stel ik de minste swarigheid niet.

VII.

Dat God haar gebruikt tot dienst sijner uytverkorenen, ende tot straffe der godlosen.

Antw: 't Zijn mijn eigene woorden in de II. aanbieding aan den Kerkenraad gedaan / en bewijs ik sulks in mijn Boek met verscheidene exempelen. x. §. 12. ende word in 't xi. Hoofdstuk breder verklaard.

VIII.

Dat de bose Geesten van God afgevallen, in de Helsche verdoemenisse verstoten, en vyanden van de gelovigen zijn.

Antw: Dit leer ik mede II. B. IX. §.12/13/14. en hebbe 't in mijne twede aanbieding uitdrukkelik also gesteld.

IX.

Dat haar hoofd de Duivel onse eerste voorouderen verleidet en tot den val gebraght hebben.

Antw. Den sin hier af stell' ik mede II. boek xviii. §. 1. ende xix. §. 1. daar na xx. §.2. en 17. beginnende met dese woorden: seker is de val des menschen uit den Duivel: onseker hoe de Duivel dien te wege braght. Daarom ik ook op de woorden van ingevinge, en bedrog, en verleidinge, des Duivels niet en sta: also de schrift het eerste woord nergens gebruikt / het twede met den naam van Duivel nergens saamen voegt. Voorts gedraag ik my tot het gene verder daar van schrijve in 't 20. Hoofdstuk des II. boek. §. 2/ 25. 26.

X.

Dat d'eerste overtredinge door sijn ingeven is begaan, en door bedrog van d'afgevallene Engelen.

Antw: Dit en 't naast voorgaande / onder verbeteringe genoegsaam in 't volgende begrepen.

XI.

Dat de Duivel d'oorsake zy van des menschen val, den eersten oorsprong van het quaad, en d'algemeene oorsaak van de verdorventheid van onse nature.

Antw: Dit begrypt / als geseid / de twee naast voorgaande stellingen.

XII.

Dat dit werk des Duivels, onder dat van ene Slange vertoond word.

Antw: Sulx bewijs ik 't xix. Hoofdstuk.

TWEEDE

TWEDE ONDERHANDELING

Voorstellinge aan den Auteur gedaan, daar by sijn E. versocht word om nader verklaringe te willen doen over dese navolgende Pointen van sijn Boek.

Hem ter hand gesteld den 9 en van hem beantwoord den 19. October.

I.

EErstelijk / also den Autheur heeft voorgenomen de Gereformeerde Kerk (so hy segt) in het stuk van de Engelen / en voornamentlijk van den Duivel noch wyders te reformeeren / ende ten dien einde een ander gevoelen in te brengen als tot noch toe het gevoelen van de gemeene Christenheit is geweest / met een sodanigen ophef / dat Gods allerhoogste eere, en sijn allerheiligst woord van der menschen saligheid geen van beiden kan bestaan, so 't niet waar is 't gene hy schrijft. Dat dan ook het Christelijk Geloof met het algemein gevoelen, 't gene hy bestreden heeft / niet en kan bestaan; of immers de vaste gronden van het Christendom, bysonder in de Protestantse Kerk ongemerkt door dit gevoelen worden ondermynd: soo dat het Christendom van die kant besprongen soude onhoudbaar zyn. Ende also dan dat gemein gevoelen word beswaard met dese ende meer allerhatelikste Consequentien / als cap. 34. van het tweede Boek is te sien. So is de vrage: of zijn Ew. dat algemein gevoelen welke hy bestrijd; houd voor het gevoelen van de Gereformeerde Kerke? So niet: wien hy dan hier in het oge heeft / ofte tegens welke hy in desen schrijft?

ANTWOORD.

OP het eerste lid / Neen: 't Welk ik vervolgens dus verklare. De Gereformeerde Kerke merk ik aan / niet so als deselve van de sekten onder 't al-

gemeen Kristendom verscheiden is; als of 't gevoelen daar ik af handele een besonder leerstuk / aan deselve eigen ware: maar als mede onder d' algemeene Kristenheid neffens d'anderen begrepen; en hoewel Gereformeerd in die stukken waar over sy van d'anderen verschilt; nochtans in desen met d'anderen ongevoelijk onder sich behoudende alsulke dolingen als ik in mijn boek gepoogd hebbe te weerleggen. Dat dit mijne meining zy / geef ik in't 1. boek 1. §. 2. genoegsaam te verstaan.

II. De Gereformeerde Kerk acht ik mede niet in 't algemeen / noch so seer als die van 't Pausdom / met sodanige gevoelens ingenomen; even eens of iemant om Gereformeerd te zijn van dat gevoelen soude moeten wesen: maar dat sich 't selve / so veel als de leeringen lyden mogen / waarin wy 't Pausdom tegen zijn / in 't gemeen over geleerd en ongeleerd verspreid heeft; so nochtans / dat het ook word tegensprokien / ende onder 't gemeen volk grover in swang gaat dan by luiden van letteren. Dat dit mijn seggen zy / blykt uit het gansche beleid van 't werk; ende besonderlik uit verscheidene plaatsen / daar ik my selven over dit stuk duidelijk verklare; als 1. boek 1. §. 2. de gevoelens in de gereformeerde Kerk genoegsaam van d' anderen onderscheidende / alsoo ik een besonder hoofdstuk daar van stelle / zijnde het XXII. des eersten boeks / waar af 't opschrift selve klaarlik seit / dat ik daar in wil handelen / niet van 't gevoelen der gereformeerde Kerk, maar van gevoelens die onder ons omgaan; en dat deselve gemeenelik so verre niet en gaan als die van 't Pausdom / in vorige 3 hoofdstukken beschreven. Daar beneffens onderscheid ik terstond de geleerden van d'ongeleerden / en de geleerden wederom van malkanderen §. 1. Van 't gemeen volk spreek ik dan besonderlijk §. 2 -- 6. daarna van geleerden / die by na alles toestaan / §. 7 -- 15. en eindelik van de gene die daar tegen zijn. §. 16.

III. Dat ik echter de gereformeerde Kerk in 't besonder voorneeme / is / om dat my haar wel zyn besonderlik betreft; alsoo ik daar van niet alleen een lid maar ook een leeraar ben; die mijn eigen volk voor 't naaste houden moete / so wel om haar van dolingen / als van sonden te overtuigen.

II.

HEt selve word gevraagd aangaande de leeringe de Manicheen: of namentlijk de Gereformeerde Kerke met die leere te beschuldigen zy; nademaal sy leert / dat God en de Duivel ende het een ryk tegen het ander staat; stellende nochtans den Duivel onder Gods bedwang, uit lib. 1. cap. 18. § 6.

ANTWOORD.

DE Gereformeerde Kerk al wederom en is niet te beschuldigen / nochte en word van my niet beschuldigd van sulx te leeren / als sy in hare eigene

Be-

Belydenisse art. 12. uitdrukkelik tegenspreekt; verwerpende en verfoeyende de dwalinge der Manichëen. Want ik ook nergens segge / dat sulk gevoelen in de gereformeerde Kerk te vinden zy; veel weiniger. Dat het soude zijn het gevoelen van de Kerk; te weten / dat de Duivelen haren oorspronk uit haar selven hebben; zijnde uit hare eigene nature quaad, sonder datse verdorven zijn geworden.

II. Sulx en is ook in de stukken hunder leere / van my §. 3. 4 / 5. uit Augustinus by gebraght met die woorden niet te vinden. Dan van 't gene daar staat / seg ik slechs §. 6. dat daar niets so grof onder loopt, of daar word diergelijk noch op heden wel geloofd. Hoe ik dat versta / word dan voorts ter self de plaatse wel so duidelik van my verklaard / dat ik hier niet klaarder stellen kan. Ten minsten / diergelijk en is het self de niet: ende word wel veel onder ons by den eenen ofte anderen geloofd / dat echter 't algemeen en openbaar gevoelen onser Kerken niet en is.

III.

So word nader verklaringe versocht / over die woorden lib. 2 cap. 8. §. 14. Men moet sich wachten, datmen Gode niet ongerymds toeschrijve. Voor sodanig sie ik 't aan, somen seit dat God de bose menschen spaart, om den tijd hunder bekeeringe; of so niet, overtuiginge te verlengen: en dat hy ondertusschen hen door bose geesten tot de sonde aandryven, en hunne bekeeringe hinderen soude; vergeleken met cap. 35. §. 6. Is dat geen grote gemeensaamheid, so d'allerhoogste heiligheid sich daghelyx en over al met de aldersnoodste Geesten mengt, om hunne vuile boosheid aan de menschen uit te voeren? En hebben sy gedachten, dat dit heilig is, door een Duivel staag te werken, 't gene tegen 't heilig, zo een verbond met alle reght en reden strijd? Hoe dit by een verstandig overleg in iemants Christelijk gemoed bestaat, is by my onbegrijpelijk; die op die twee gedachten t'samen niet kan hinken, maar ben genoodsaakt een van twee te kiesen; en also alleen tot God, en van den Duivel af te gaan. Also d'Autheur met sulke expressien sich schijnt te willen gelijk maken met degenen welke de *concursus Dei circa malum*, so als die in de Gereformeerde Kerk geleerd word / opentlik tegenspreken.

ANT-

ANTWOORD.

I. Op d'eerste plaatse had ik effen te voren al bekend gestaan/dat Gods gelovig volk geduriglik van bose menschen word gequeld: over sulx dien *concursus Dei*, geensins ontkend. So als die neffens 't een quaad is / so isse neffens 't ander. En sonder dien *concursus* toeteſtaan / kond ik niet geloven 't gene ik nochtans leere / dat God de sonde van Absalom onberispelik bestuurd heeft tot sulk een einde als hy voorgenomen hadde. 2. boek XXI. §. 2.

II. So dat ik 't geensins voor ongerymd aansie / dat God den mensche tot het goede roept / ende nochtans kraghtdadig toelaat / dat hy van de bose menschen steeds ten quade word verleid: nademaal hy den gelovigen sijnen bystand niet en weigert noch onttrekt / om so wel de verleidingen der bosen te wederstaan / als derselver onderdrukkingen te verduren.

III. Wat de woorden uit cap XXXV. §. 6. belangt; ik meine dat deselve door den tsamenhang dien sy met de naast voorgaande hebben / klaarlik genoegh te verstaan zijn: ende komt daar op uit; dat God den mensche door den Duivel niet en leert / het gene hy door Profeten en Apostelen verklaard heeft valsch te zijn; nochte door den Duivel niet en drijft tot sonden die hy in sijn woord verbied. Nergens leert de Schriftuur / dat God iemant leugens ingeeft / om de menschen te bedriegen / of sijne kraght te werk stelt om een mirakel tot bevestiging van valsche openbaringe te doen. In 't vervolg §. 7. 8. verder daar af sprekende / geef ik sulx wel duidlik te verstaan. Segge derhalven / die dese *concursus Dei* niet gevoelt en gene kent / tot so verre niet en gaan.

IV. So dit echter niet voldoet / gemerkt dat ik evenwel Gods maghtdadige toelatinge als voorschreven / volkomelik gelove: so sal het in allen gevalle maar een gebrek van redeneeringe / ende een bewijs te minder voor my zijn / dat op mijne rekening magh gelaten worden.

IV.

Noch word gevraagd / wat sijn Ew. verstaat door oorspronkelike werkingen der Engelen uit hunne nature vloeyende, welke de Schrift niet en vermeld / volgens cap. 7. §. 1. ende elders hunne kraght, eigene kraght: also dese spreekwijsen schijnen enige independentie in deselve te stellen / tegen 1 Kor. 12: 6.

ANTWOORD.

Hy is voorwaar verre af van den Engelen / enige independentie toe te schrijven / die in 't selfde hoofdstuk bewijst / datse van God geschapen zijn /

zijn / ende alſo noch heden door hem beſtaan. Want de voorſienigheid niet anders dan eene gedurige ſcheppinge is.

II. Eigene kraght word ſelf in de menſchen erkend / Hand. 3: 12. en van d'Engelen geſeid / datſe in ſterkte en kraght meerder zijn dan de menſchen. 2. Pet. 2: 11. Beide word wel duidelik onderſcheiden van Gods kraght die alles in allen werkt. 1. Kor. 12: 6. doch die ieder ſchepſel heeft gemaakt in ſijnen aart / aan 't ſelve ſulke kraght gevende ende in 't ſelve door ſijne voorſienigheid onderhoudende als 't hem belieft. En dat is de eigene kraght / des ſchepſels die het ſonder anders behulp / te werke ſtelt / hoewel geenſins ſonder die godlike kraght / waar van alles af hangt in ſijn werken en beſtaan.

V.

Word D. Bekker verſocht / ſich met eenen te willen verklaren / of hy het gemeene gevoelen / waar uit hy die hatelike Conſequentien trekt / aanmerkt als ſodanig dat het den Duivel conſidereert als independent van God in ſijn weſen en werkinge; dan dependent: en indien in den laatſte ſin; op wat maniere die hatelike conſequentien daar uit volgen.

ANTWOORD.

I. DAt ik het gemeen gevoelen in den laatſten ſin bemerke / blijkt klaarlik / uit dien dat ik ſegge 2. boek XVIII. §. 6/ hoemen God en den Duivel / het een rijk tegen 't ander ſtelt / ende nochtans den Duivel onder Gods bedwang; gelijk ſulx ook tot een beſonder ſtuk van aanmerkinge by de Eerw. Broederen op den 2. artijkel aangetrokken is.

II. Wat dan die hatelike conſequentien, hier alſo genoemd / betreft: ik ſegge in 't voorſ. XXXV. hoofdſt. §. 5. dat de goddelike mogentheid daar mede niet genoeghſaam word geëerd, datmen ſijn geſagh tot bepalinge van des Duivels werkingen uitſtrekt, wanneer men ondertuſſchen in dit vuil verdorven ſchepſel ſelf de kraghten om dat uit te werken erkent. Want die kraght is by my niet minder dan goddelijk: dies ik niet begrypen kan / hoe de Schepper 't gene oneindig ende hem alleen eigen is aan 't ſchepſel mededeelt / ende niet met een d'eere der aanbiddinge / die hy ſekerlik geenen anderen geven ſal. Voorts gedraag ik my aan 't gene §. 6. en 7. daar aan volgende van my geſeid is.

VI.

Word noch verder D. Bekker verſocht / met ſo duidelike woorden als moghelijk op te ſtellen het onderſcheid tuſſchen het

essentieel van sijn besonder gevoelen en 't gemeen gevoelen dat zijn E. bestrijd.

ANTWOORD.

I. DEwijsle ik in 't behandelen van dit geschil volge *methodum syntheticam, non analysticam*; dat is / wanneer men ene sake van vooren / als by toetakeling, ende niet van achteren / als by onttakeling behandelt. So vereischt deselve / dat het gene hier van my geeischt word / eerst met het besluit des werks verwacht werde: om welk eindelik te maken / alles van vooren aan ondersocht word / wat van dese saken zy; gelijk ik sulx in 't I. hoofdstuk des I. boex te kennen geve.

II. Echter so verre als wy met het tweede boek gekomen zijn: so word mijn gevoelen nevens het gemeen voorgeven duidelijk en omstandiglijk (so ik meene) aangewesen in het XXXI. XXXII: en XXXIII. kapittel des II. boex; gelijk dat selve in de twee laatste wederzijds word toegepast / op de leere en d'oefeninge der Godsaligheid.

III. Nadien dat evenwel de E. E. Broederen dit als nu van my begeeren: so sal ik tot hun believen rondelijk verklaren.

1. Dat ik den Duivel en sijne Engelen / noch door natuurlike noch door schriftuurlike redenen / kan vinden *intra sphærem artivitatis humanæ*: binnen het bestek der menschelike werksaamheid. 't Gene nochtans gemeenelik so word geloofd.

2. Dat de Duivel (dat ook geener hande schepsel) iets kan doen / het zy door Gods gewone invloeyinge / (die ieders nature in sijn bepaald wesen houd / so als het door de scheppinge heeft) het zy door sijne besondere toelatinge / gelijk men spreekt / het gene den gewonen loop der Nature / so als die van God geschapen is en onderhouden word / te boven gaat: 't welk echter mede het gemeen gevoelen is van 't volk; ende van vele geleerden / ten minsten so veel als die toelatinge betreft.

3. Dat nooit enig mensche van den Duivel / ofte van enigen bosen engel is beseten geweest; ende dat sulx in des Duivels maght niet en is: gelijk het ook geen sodanige bose Engelen / die wy Duivels noemen geweest zijn / welke de Heer Jesus en sijne Apostelen na luid der H. Schrift uitgedreven hebben.

4. Dat volgens dien 't verbond der Toveraars en Tovereßen met den Duivel / mitsgaders alles wat men houd door der selver dienst van den Duivel / ofte van deselve menschen door des Duivels kraght te geschieden / een louter verdichtsel is. 't Gene ik voor af van God / van de Geesten / in 't gemeen / en van de goede Engelen in 't besonder schrijve / is tot openinge van saken / en tot wechneminge van vooroordeelen / my dikmaals tegengeworpen; om door vergelijkinge der bose Engelen met de goeden / en der geschapene met den ongeschapenen geest; het gemeen gevoelen te verschonen: maar en behoort niet eigentlik tot den staat des geschils / nochte tot

tot den grond van mijn gevoelen. Oversulx soude dit alles hebben moeten volgen dat nu voorgaat; by aldien ik *methodum analytica*, toetakelender wijse geschreven hadden / 't gene *in synthesi* so by toetakeling gelijk men weet / contrarie geschied.

DERDE ONDERHANDELING.

Behelsende enige Consideratien over des Autheurs gevoelen, ende over desselfs voornamen grond.

Voorgesteld den 19. en beantwoord den 23. October, 1691.

I.

Gelett zijnde op de vorige antwoorde van den Autheur so schijnt het als of de staat des geschils maar over den Duivel en sijne werkingen ware. Want het gene hy van God / van de Geesten in 't gemeen en van de goede Engelen in't besonder schrijft / verklaart hy niet eigentlik te behoren tot den staat des verschils noch tot den grond van sijn gevoelen. Gemerkt nochtans de Autheur op dien grond / dat een geest sonder lichaam niet en konne werken op eenig lichaam / als ook niet op Ziel en lichaam des menschen / so vele Schriftuurplaatsen als van de werkingen der Engelen spreken in Gods Heilig Woord / heeft anders verklaard / als tot noch toe is geschied; en so verklaard / als of de Engelen daar in niet dan by vertoninge souden zijn te pas gekomen, lib. 2 cap. 9. §. 7, 8. &c. ende also de sake van de meesten also is opgevat / dat zijn gevoelen aangaande den Duivel en sijne werkingen (die geheel en al uit het menschelijke bedrijf worden uitgesloten) rust op desen selven grond; en dat om des Duivels wil den goeden Engelen dit selve op gelijken grond zy wedervaren: so en hebben de Gecommitteerden niet konnen nalaten den Autheur te gemoet te voeren hare consideratien; eerstelijk over dien grond; ende met eenen dan over het Schriftuurlik bedrijf en verrighting der heiliger Engelen.

Daarna over dien bysonderen grond / waar op de Duivel ganschelijk word gebannen van alle menschen en van der aarde wech.

ANTWOORD.

I. IN de voorgaande §. 6. geef ik te kennen / dat ik my met het gene de Filosofie van den aart der geesten leert / niet behelpen wil; maar sulx alles voor de Filosofen laten. En dan voortgaande §. 7. neem ik 't niet op de nature der geesten / maar op Gods onmededeelbare eigenschappen; welker eene / zijnde de kennisse van 's menschen herte / my daar tot bewijs verstrekt / dat geen geest op onse herten / als hem onbekend / iet werken kan. Dit haal ik niet uit de Filosofie maar uit de schrift: gelijk mede d' exempelen §. 8 aangehaald/en vervolgens breder op den selfden voet/ dat is schriftuurlik / behandeld in dat en 't naastvolgende kapittel.

II. 't Is waar / dat ik die Filosoofsche gedachten uit het gene VI. §. 7. geseid was hier op 't begin van §. 8. wederom te berde brenge; niet om daar mede te bewysen / dat de verklaringe der volgende schriftuurplaatsen na vereisch derselve geschikt moet worden; maar om te tonen datter geene oorsaak is om deselve so te verklaren / na enig vooroordeel dat ons de Reden of Nature daar toe geven konde. Doch dewyle ik nu jongst een geheel hoofdstuk tusschen 't VI. en VII. heb ingevoegd / dat daar af spreekt / en waar mede ik het ondersoek so ver als de Natuur ons leit / sluite / eer ik tot de schriftuur over ga: so heb ik de 7. eerste regelen van §. 8. in 't voorseide IX. hoofdstuk uitgedaan / om alle verder misverstand te myden.

Dit in 't gemeen alsoo voor af geseid / sal ik my vervolgens des te beter op een ieder stuk besonderlik verklaren.

II.

WAt dat betreft; dat een Geest sonder lichaam niet en konne werken op enig lichaam/noch op Ziel en Lichaam van den Mensch: als dit van een Engel alsо gesegt word / so incumbeert den genen die dat segt ook het bewijs: Ende word sulx den Autheur dies te meer gevergd / om dat hy voor heeft de gene daar hy van verschilt te overtuigen: doch insonderheid daarom / om dat de Schrift ons echter seit / dat veelmaals een Engel op meenigte van lichamen werksaam was; als uit verscheiden exempelen door den Autheur selve bygebraght is te sien.

ANT-

ANTWOORD.

I. Myne woorden alhier aangetrokken uit IX. §. 8. en maken geene stel-
linge als 't ware van my self; maar ene tegenwerpinge / die ik my
selven make / en waar af ik den sin of de waarheid dan voorts ondersoeke /
gelijk het begin van §. 9. te kennen geeft. Volgens dien so heb ik niet meer
bewijs te geven / dan te eischen van 't gene d' Engelen doen konnen; terwy-
len ik na den sin der schriftuuren die den selven enige werkinge toepassen /
ondersoek wil doen.

II. Blijft derhalven hier als noch voor my in kraght de regel / *quod affir-
manti incumbat probatio.* Dat die iet stelt het selve moet bewysen, so dat de gene
die stellen dat d' Engelen dese of gene werkingen maghtigh zijn te doen / sulx
uit de schrift bewijsen moet / ende met een / dat de schriften daar van spre-
kende also te verstaan zijn/ofte dat gene seggen/daar het geschil op rust. Heb
ik hier ongelijk / so is 't ἀμεθοδία, ende niet meer dan ene misstelling in
d' order der verhandeling, en dat ik in plaatse van bewijsen/ieder gebe waar-
om ik 't bewys dat van ene andere kant word bygebragt niet aan en neme;
By aldien dat die redenen goed zijn / so is dat bewijs genoegh.

III.

WAt nu dese werkinge der Engelen betreft / om de Schrift niet te-
gen haar selven te doen spreken / ende den schepselen niet toe te
schryven het gene den schepper alleen eigen is: so wil hy dat nooit En-
gel door eigene kraght die dingen gedaan hebbe §. 9. die ook (volgens
syne stellinge) al 't gene dat de Schrift van d' Engelen vermeld;
geensins hunnen aart of wezen, noch oorspronkelike werkinge uit
hunne nature vloeyende; maar blotelik dat gene van hen vermeld /
dat den mensche van Gods wege betreft cap. 7. §. 1 door eigen kragt
van 't Schepsel en oorspronkelike werken uit desselfs nature vloeijen-
de, niet anders door hem wordende verstaan als de kraght welke
God daar in geschapen heeft / onderhoud en werkstellig maakt door
syne Goddelike kraght / waar van alles af hangt in sijn werken en
bestaan; als uit voorgaande verklaringe is af te neemen.

ANTWOORD.

MYne meininge is in desen wel gevatt: wanneer men slechs de woor-
den/so wil hy dat nooit Engel door eigene kraght daar also verstaat / dat
het niet en blykt / uit al 't gene den Engelen in de schrift word toegeschre-
ven.

ven. Want dat sulx mijne meininge zy / blykt uit de redeneeringe die ik daar gebruike. Om dan mijn gevoelen duidelijker te openbaren / so segge ik / dat ik in de Natuur als iets vreemds aanmerke / so een Engel schoon misschien wel maghtigh om noch groter dingen te bedryven: den menschen de pest aanbreng n soude; als iet dat der nature eenes Geests oneigen zy: 't gene ik nochtans sonder verder ondersoek geloven soude / indien ik bevondat de Schrift het seid. Maar dat is nu 't gene / dat mijns oordeels in de Schrift / met sulk een verhaal als sy ons daar van geeft niet betekend word.

IV.

Wy geven daar op den Autheur in bedenken: eerstelik / indien de Nature ons geen onderrigt en geeft van de H. Engelen; so dan ook al het gene de Schrift van haar vermeld / geensins haren aart of wesen / &c. betreft / datmen dan ook niet sekers / dien aangaande bepalen moge Maar ten anderen / wy geven aan hem in bedenken / of 't al so breed zy / dat al 't gene de Schrift van de Engelen vermeld / geensins hunnen aart of wesen / noch oorspronkelijke werkingen uit hunne nature vloeyende betreft. Want de H. Schrifture segt ons / datse Geesten zijn. Hebr. 1: 14. het welke so den aart of 't wesen der Engelen geensins betreft / wat seght het dan? Ende waar uit weet den Autheur op meer als eene plaatse te seggen / datse van edeler aart dan de menschen zijn.

ANTWOORD.

Op het eerste lid stem ik toe 't gene gesegd word / dat men aangaande de nature der Engelen uit de H. Schrift niet sekerlijx bepalen magh: maar alle schepselen zijn eens voor al bepaald binnen de kraghten der Nature; so datmen niets dat den Schepper der Nature eigen is / aan deselve toeschrijven magh.

Op het tweede seg ik dat het niet genoegh is / om den aart of 't wesen der Engelen te verstaan / te seggen datse Geesten zijn; niet meer dan het wesen der visschen word verklaard door te seggen datse beesten zijn. Want sy *specifice* by sonderlik dan noch van de vogelen en 't gedierte der aarde verschillen / die nochtans ook beesten zijn; gelijk onse zielen ook Geesten ende nochtans geen Engelen zijn. Sulkx geef ik te verstaan door 't gene ik van der Engelen natuur als Geesten / uit de Schrift aan tekene. VII. §. 6. 7. te weten datse Geesten / ende een Geest sonder vleesch en been is: 't welk nochtans mijns oordels niet so seer te kennen geeft / wat d'Engelen zijn als watse niet en zijn.

Dat

Dat d'Engelen van edeler aart zyn dan de menschen, geeft (so als ik 't begrijpe) niet meer te verstaan watse zijn / dan het doet om des menschen aart of wesen te kennen / somen daar af meer niet weet te seggen dan dat hy van edeler aart is dan een beest; of der Ziele / dat die 't Lichaam overtreft.

V.

Den Autheur selve bewijst uit de Schrift / dat de H. Engelen van seer groot verstand zijn: ook wil hy haar niet uitsluiten van ene kennisse der menschelike saken. cap. 9. §. 2/3.

ANTWOORD.

Hier op mein ik door de vorige antwoord al voldaan te zijn. Want hun edeldom wel sonderlinge mede in dat groot verstand bestaat. Ende wat aangaat hunne kennisse van menschelike saken / die schrijf ik te dier plaatse der Godlike openbaringe toe §. 4. sonder welke 't niet en blijkt dat se iets van onse saken weten souden.

VI.

En ruim so veel word van hunne kraght of mogentheid geseid / cap. 9. §. 6. Hy brengt by de plaatsen Psal. 103: 20. daar de Engelen worden ingevoerd als Helden die sterk van kraght zijn / ende 2 Pet. 2: 11. daar Petrus segt / dat de Engelen in sterkte en kraght meerder zyn dan de menschen / ja de heerlikheden, te weten de Koningen met alle hunne Heirlegers en kraghten. Dat leestmen ook meer dan eens in d'Openbaringe van enen sterken Engel. Apoc. 5: 2. en 18: 8. 2 Thess. 1: 7. Christus sal komen met de Engelen zyner kraght. Jn so hoogh word dese kraght der Engelen in top gebijseld / dat so daar iemant kraghtiger / of voortreffeliker in kraght sal zijn als de heilige Engelen / het en kan of magh geen schepsel zijn; maar de Sone Gods Hebr. 1: 4. de παντοκράτωρ die daarom ook sterker is dan de sterk gewapende / Luk. 11: 22. Hier toe so dient ook / dat de H. Engelen doorgaans vergeleken worden by sodanige dingen / dewelke zijn kraghtig in werkinge; als winden / vlammen / wagenen / helden / heirlegers &c.

ANT-

ANTWOORD.

Ik sta dit alles toe: maar begrijpe daar uit noch al niet / van wat nature d'Engelen zijn / of hoedanig dese hunne grote kaght; ontrent wat saken en hoe sy opj deselve werkt. Want het my niet genoegh is / te verstaan wat de wind zy / of de vlam wanneer ik al gelove dat deselve veel vermagh / selfs een boer weet wat grote kraght de donder hebben sonder nochtans de nature des donders te verstaan. Selfs hoort gy 't geluid des winds / sonder eens so veel daar uit te weten van waar die komt of waar deselve henen gaat. Joh. 3.

VII.

Nu is buiten t'wijfel dese grote kraght welke de kraght van alle andere Schepselen te boven gaat / voor der Engelen eigene kraght te houden / in dien sin nochtans als de eigene kraght van een ieder der schepselen is / die kraght welke God door de scheppinge in het selve heeft gesteld / door zijne gedurige scheppinge onderhoud / door zijnen invloed doet werken / in en door en onder hem; ende staat dien volgende te besien / of dan ook de werkingen hen toegeschreven in de Schrift / niet en zijn te houden voor haar eigen werkingen, doch in sulken sin als onder God de t'wede natuurlike oorsaken haar eigen werkinge hebbe.

ANTWOORD.

Myn gevoelen is mede / dat de kraght den Engelen in de Schrift toegeschreven hunne eigene natuurlike kraght zy / so als hier van de E. E. Broederen word verklaard. Maar wat de werkingen belangt daar hen de H. Schrift in benoemt / so dat alleenlik mijn seggen / dat deselve niet verhaald worden op sulken wijse / dat mensche voor eigene werken uit hunne nature voortvloeyende behoeft te erkennen; niet meer dan de gene die aan Moses en Aaron / Profeten en Apostelen toegeschreven worden. Doch somen my vraagt / of ik niet kan toestaan / dat d'Engelen / so wel als de Profeten in 't bedienen van Gods wonderwerken iets metter daad gewroght hebben / ofte ook noch meer dan de Profeten; dat is ene sake waar over ik met niemant twisten wil.

VIII.

Het is dan ook buiten t'wijfel / datmen van dese grote kraght der Engelen wat groots verwachten moet: want na dat de man is

so is sijne maght / ende na dat de maght is so is sijn werk. Wat de kraght der Engelen belangt / so die misschien groter zyn dan om 185000 man te doden: wat reden heeft den Autheur om te lochenen dat die kraght door welke den Engel gesteld word die 185000 man gedood te hebben / niet en sy des Engels kraght / maar ene kragt van anderen aart? lib. 2. cap. 13. Van wat aart doch? en welke andere groter verlichtingen als dese sullen de Engelen na den aart van hare grote ende uitneemende kraght uitvoeren / indien het dese en dierge- lyke verreghten zijn? Den Autheur en weet dat niet / want God en segt het niet / dewelke niet schuldig is iemant rekenschap te geven van 't werk dat hy sijn volk laat doen. Men kan in 't gemein daar van seggen / het geen / segt hy / de kinderen uit den Catechismus we- ten / datse in den Hemel Gods wille doen. Maar en stryd het niet tegen alle waarschijnlikheid / dat God (sullende ons een groot begrip doen hebben van de heerlikheid en kraght der Engelen) ons soude verhalen / hoe vele en grote dingen sy gedaan hebben / verre boven de kraghten of vermogen van den mensch; maar niet eene van die soude wy moeten aanmerken als haar eigen werk; ende ter contra- rie / wy souden voor haar eigen werk moeten houden sodanige an- dere grote verrigtingen van hare kraght als God voor ons ver- swijgt.

ANTWOORD.

Myns oordeels isser lichtelik ene andere reden te bemerken / waarom der Engelen sterkte en kraght so seer geroemd word / dan dat het soude zijn om de werken daar sy sich by vertonen: te weten om Gods heerlikheid te roemen / by welker meldinge die ook doorgaans genoemd worden. Desge- lijx worden de Sterren Psal. 148. mede onder Gods Heirscharen gere- kend: ende nochtans is 't geen werk geweest uit hunnen eigenen aart of wesen voortkomende / datse uit hunne loopplaatsen voor Israel streden ge- lijk hen nochtans word toegeschreven. Right. 5: 20. Daar beneffens is 't ene so veel groter eere voor de gelovigen / wanneer hen van Gods kraghtigste helden dienst geschied; al en is 't niet in saken daar hunne kraght in bestaat: gelijk ofte een Koning enigen sijner Onderdanen ene boodschap liete doen door de dapperste sijner Lijfschutten; al ware 't dat die boodschap sijne dap- perheid niet vertoonde / so dat hy die daar in konde doen blijken. Nochtans is het dien menschen meerder eere / dan oft een slecht Soldaat daar in ge- bruikt wierde: waarmede men wel vergelijken magh het gene Elias van

Ahasia wedervoer 2 Kon. 1. Want al quam hem de kraght der afgesonde-ne helden niet te bate / d'aansienlikheid der selven was nochtans om hem daar mede hoger te vereeren.

IX.

WAarom dan gesegd over die woorden Daniëls / Myn God heeft synen Engel gesonden, en hy heeft den muyl der Leewen toegesloten. Dan. 6: 23. Dit doed sich klaarlyk op als na der Heidene-gevoelen gesproke, die alle onvoorsiene hulpe den Daimones toe-schreven, welke van der opperste Godheid wege de saken hier beneden sturen. Lib. 2 c. 12. §. 11. Dan eens wederom in andere gevallen: d'Engelen zyn maar blote vertoningen geweest, aan't gehoor of aan't gesight. Waarom sulk een besluit gemaakt? alles watmen leest van het doen der Engelen ontrent de menschen / dient om Gods bedrijf ontrent die menschen kinderen na menschen aart van spreken, op ene Hemelstatige wyse te verbeelden? Waarom so geschreven / dat die werkingen in schijn hen souden toeschreven zyn? en waarom niet lieber die werkingen den Engelen toegeschreven voor de hare gehouden / gelijk als de werkinge der andere schepselen voor de hare gehouden worden; wanneer God / die de opper en eerste oorsaake van alle werken is / die in en door haar werkt / en sy dan daar van den name dragen?

ANTWOORD.

WAt die woordē over d'aangewesene plaats uit Daniel betreft: gesiē hebbende / dat sich ook anderē daar aan stieten / so heb ik by den tegenwoordigē druk tot nadere verklaring dese woordē tusschen beiden ingevoegd. Plutarchus aangewesen. Want ik stelle voor bekend; dat een afgodisch Koning den waren God niet voor den synen, maar wel voor Sadrachs en der Joden God erkennende, van desselfs Engel niet en soude gewaagd hebbē: sonder dat aloud en algemeen gevoelen, dat hy met den Heidenen van der Goden veelheid en derselver Boden hadde, so ook Darius, *uwe God*, en Daniël, *myn God*, en *sijnen Engel*. 't Is dan evenveel. Ende dit stelle ik daarom / dewijl ik niet kan sien / hoe Nebucadnetsar sonder dat van enen Engel wist te spreken / daar hem niet afgeseid was; ofte ook / hoe Darius verstaan konde wat Daniel meende / wanneer hy hem van enen Engel sprak. Doch in de woorden / dit doet sich klaarlik op, wil ik uit nadere gedachten liever in plaats van klaarlik 't woord waarnschynlik stellen. Op het ander lid moet ik seggen / dat ik om redenen beswaard ben den Engelen de werken daar sy in be-

benoemd worden toe te schrijven; I. om dat het werken zijn die God hem
selven eigent/en waar aan hy als voor God erkend wil zijn: II. Wat de andere schepselen belangt/ welken in den Schrift enige werken toegeschreven
worden; derselver nature is ons dan bekend/ in voegen datmen weten
magh 't gene sy daar door konnen doen en 't gene hunne kraght te boven
gaat/ ofte van anderen aart is: Maar van d' Engelen geeft ons de
Schrift so veel kennisse niet datmen daar af oordeelen magh. III. Dat wy
Moses/ den Profeten en Apostelen wederom niet als eigene werken toeschrijven/ de wonderen welke God door hunnen dienst gedaan heeft/ die
verder niet en strekte dan dat sy God baden/ en dat hy hen daar in verhoorde/ om te doen gebeuren 't gene hen in sulken val beloof d was/ ende sy
van hem begeerden.

X.

Moet dit daarom alsoo geschieden/ om datmen niet en kan begrijpen/ hoe een Geest sonder lichaam op eenig mensch kan werken? Maar hoe vele dingen zijn ende geschieden in de Nature/ die wy niet en begrijpen? Dringt wel eenige Natuurkunde door tot alle geheimenissen van de Nature? Leert ons daar en boven niet de ondervindinge die wy hebben van onse Ziele/ dat sy volgens haren ingeschapenen aart ons lichaam beweegt/ en daar door vele andere/ hoewel de wijse daar van geensins is te begrijpen? Is niet vooral in de Theologie noodsakelijk het τὸ ὅτι *te hoti*, 't waarom? van vele dingen/ de welke ons God geopenbaard heeft/ te geloven om dat hyse ons geopenbaard heeft? al konnen wy het τὸ πῶς *to poos*, 't hoe? niet door gronden. Weet den Autheur hoe de Engelen hare gedachten elkanderen mededeelen? De Schristure nochtans segt/ dat sy het doen/ en den Autheur gelooft het/ weet sijn Ew. hoe den Duivel door zijn ingeven en bedrogh onse voorouderen verleidet hebbe? Hy gelooftet nochtans door de Schrift. En wat swarigheid sich hier in mogt op doen/ den Autheurg edenke aan sijn eigen seggen lib. 2. c. 19. §. 1. de Leser moet weten, dat ik ongehouden ben alle swarigheden op te lossen, die ons licht ontrent den sin van 't een en 't ander, of de wyse hoe 't geschied, souden konnen tegenkomen.

ANTWOORD.

D'E.E. Br. nemen't op τὸ πῶς 't hoe? maar ik neme't op τὸ ὅτι 't waarom? So de reden of de Schrift my leerde/ gene dat een geest op een lichaam dat

sijn eigen niet en is sonder eigen lichaam werken kan / en dese / datse't waarlik hebben gedaan / ik en soude geensins laten te geloven om dat de wyse hoe sulx magh geschieden door my niet begrijplik is. Maar hier aan hapert 'et my / en dat uit die redenen die ik op 't naastvoorgaande gemeld hebbe. Want indien ik in Gods Woord lese / dat een esel sprak / ik sal daar aan niet twijfelen ; maar nochtans daar uit geen oorsaak nemen om te denken / dat een esel uit sijne eigene kraghten spreken kan.

XI.

TEn minsten so hadde den Autheur wel so veel mogen seggen / sprekende van der Engelen werkingen / wanneer hy seit / een Engel legert sich om ons, draagt ons, leid ons, vecht voor ons, plaagt den bosen, slaat hem dood; alles in dier voegen, dat God self het werk vast doet, dat God self het werk door den Engel doet, en alsso den Engel met een / in en door en onder God. Ten minsten dat de Engelen van hem moesten aangemerkt zijn / en noch aangemerkt worden / als *causæ secundæ*, tweede oorsaken, ten minsten dat sy beleden wierden / iets gedaan te hebben / om hen niet in 't geheel daar buiten te sluiten; ten minsten dat haren wil daar by als werksaam werde aangemerkt / als tusschenkomende tusschen Gods wil en 't werk ; op dat het werk haar / het zy op de eene / het zy op de andere wijse moght als een tweede oorsake toegeschreven zijn.

ANTWOORD.

DE redenen waarom ik my over 't stuk van de werkinge der Engelen op de eerste wijse niet verklaren / zijn mijns bedunkens in den vorigen genoegsaam aangewesen. Maar wat het laatste belangt / vind ik my geensins beswaard / om te verklaren / dat de wille der Engelen mede werksaam is geweest by de werken daar de Schrift hen in benoemd / ende dat hunne wille tusschen Gods wille en die werken zy gekomen ; volgens dien dat sy mede als twede oorsaken moghen worden aangemerkt ; in gelijker voegen als de Profeten en Apostelen waarlik iets deden ontrent de wonderwerken / die nochtans door hunne eigene kragten niet en wierden uitgewerkt.

XII.

WAt nu den Duyvel betreft / ende die staat des verschils / welk den Autheur in de voorgaande antwoorde tot vier hoofdstukken heeft gebraght.

Myn gebouw, seit sijn Eerw. steunt voornamelik daar op, dat de Duivel Gods gevangen / en ter Hellen opgesloten is. lib. 2. cap. 8. §. 11. Op desen selven grond beneemt hy den Duyvel het Koningrijk cap. 18. §. 106. Hierom wil hy den Engelen veel meer toeschrijven als hem. Want (segt hy) die wil ik by den Duivel, die verwaten die buiten 't licht van Gods aangesight in duisteren hoek gekerkerd en geketend sit, niet vergeleken hebben. De Engelen (seit hy) zyn Gods dienaars over al, so wel tot straf als hoede van de menschen; de Duivel Gods gevangen; en daar mede isset uit.

ANTWOORD.

Wanneer ik segge / dat mijn gebouw voornamelik op des Duivels gevangenisse steunt: so en segg' ik niet dat het daar alleenlik op steunt; nocht ook / dat dit het meeste bewijs mijner stellinge zy: maar dat ik aan de kant des Duivels geen hebbe onder veelen dat kraghtiger zy; also ik elders buiten dat my beroepe op Gods eigenschappen / op den staat van Christus Koningryke / op den aart van Gods geheimenissen / op 't exempel der goeden Engelen / wien so veel niet toekomt als men den Duivel toeschrijft; ende eindelik op desselfs eigen wesen / dat hy meer niet dan een schepsel / (al ware hy vry en buiten banden) ende een geest zijnde niet vermagh te doen het gene boven schepsels kraght en buiten de natuur der geesten is.

XIII.

Doch daar op dient voor eerst.

Dat alle bannissement en gevankenisse niet even gelijk is. Daar kan wel iemant gerelegeerd (gebannen) worden / die een geheele Provincie houd voor sijn verdoen. Daar kan wel iemant in een Galeye geboeid zijn / daar in enig bewind hebben / en met deselve door de weereld worden omgevoerd. De Schrift seit / dat alle menschen onder de sonde besloten zijn. Gal. 3: 22. Rom. 11: 32. volgens Prov. 5: 22. Ja so lang als de sondaren niet en ontwaken uit den strik des Duivels / so blijven sy onder den selven strik gevangen tot zijnen wille 2 Tim. 2: 16. Sodanig zijn de Vyanden en vervolgers van de Kerke / dewelke in en met dese gevankenisse niet ophouden haar te versoeken / te quellen &c.

ANTWOORD.

ALhoewel alle gevangenisse niet even gelijk noch even streng is / so en sal geen Koning of Reghter den bandyt of gevangen enig bevel of vryheid over sijne deugdsame onderdanen ende vrye borgers geven: veel weiniger hem in sijn hof nemen / ende geheimē van den staat aan hem te wete doen. Voorts isser merkelik onderscheid tusschē de menschē die onder de sonde / ende also des Duivels / en den Duivel welke Gods gevangen is. Want d'eersten zijn gevangen om quaad te doen / gelijk de genen die op een roofschip ofte onder bedwang van enigen struikroover zijnde / van den selven worden aangevoerd om d'ingesetenen van een vry land te beledigen. Maar de Duivel is een reghtelik gevangen van den Koning aller Koningen / om 't quaad dat hy heeft gedaan / en dat noch in hem is en blyft; ende besonderlik uit het geselschap aller saligen gebannen / aan den Koning Jesus tegen sijnen wille onderworpen / die als de getrouwe Herder desen Wolf wel uit de schaaps kooj houden sal. Eindelik so is 't geheel wat anders / dat bose menschen onder de goeden vermengd / welken Gods langmoedigheid noch in dit leven draagt / en die hunne straffe / na den dood eerst te verwachten hebben / den gelovigen / verdriet en quellinge doen: of dat de Duivel met die bose Engelen / welke tsedert hunnen eersten val terstond uit het geselschap van Gods Heilige Engelen verstoten zijn / echter hier noch op der aarde onder Gods gemeinte / die tot de veele duisenden der Engelen vergaderd word / op so algemeinen wyse woelen en soo vreeslik woeden soude.

XIV.

SEgt den Autheur nu / dat de Duivel is opgesloten in de Hell / en alle maght hier door aan hem benomen / gelijk een quaaddoender die in 't ergste gat op 't allernaauwst gevangen sit lib. 2. cap. 18. §. 13. so geven wy sijn Ew. in bedenken / toegestaan zijnde / dat hy in de Hell is / of die Helle so plaatselik moet werden aangemerkt / als volgens dit concept geschied is? Onse voorouderen waren niet beter dan in de Helle / wanneerse de stemme des Heeren horende / al bevende voor hem vloden: ende sy waren doe noch in 't Paradijs. Ja kan
kan dan ook des Duivels Hell niet wel op der Aarde zijn? Immers heeft hy niet (om so te spreken) zijn Helle met sich dragen? Immers heeft in 't
den Autheur toegestaan / dat de Duivel onse eerste voorouderen in 't
Paradijs verleidet / en door zijn ingeven en bedrogh ten val gebraght hebbe. Maar wanneer hy dit aldaar te wege braght / doe was hy al opgesloten in dese zijne Hell / want hy is eerder gevallen dan de men-

menschen/ voorreden van het t'wede boek. Ende hy is met zijne Engelen (sonder uitstel van hun vonnisse te verkrygen) van de ure hunnes eersten af vals aan van God verlaten/ en in de eeuwige verdoemenis verstoten lib. 2. cap. 8. §. 13, 15. So heeft hy dan in de Helle zijnde/ echter wel gewrooght in het Paradijs/ ende also op der Aarde.

ANTWOORD.

HEt gene de E. E. Broederen alhier aanmerken/ daar op heb ik maar kortelik te seggen; dat ik de schriftuur volgende/ die de Helle als een sekere plaatse noemt ter straffe der verdoemden; echter was ik nooit van dat verstand/ (gelijk daar uit dat ik alle plaatslijkheid der geesten klaar ontkenne/ wel te merken is) dat de Duivel in de Helle als in sekere plaats besloten zy/ maar dat hem de maght om voortaan onmiddelik den mensche te beschadigen/van dien tyd af dat hy d'eerste menschen tot den val gebraght heeft/ gansch benomen is. Ende voorts gesteld/ dat des Duivels eerste sonde in't doen sondigen der eerste menschen heeft bestaan; (sonder dat wy weten hoe) waar van het tegendeel van niemant ooit bewesen/ nochte self ook sonderling verdedigd is: so en heeft de sake niet de minste swarigheid/ dat de sonde en den afval van den Duivel wel begonnen/ maar de mensch aanstonds daar in betrokken; ende also beidegaar gelijkelik in de Helle/ dat is in't verderf vervallen zijn. Stelt dan/ dat het sonder tyd verlies also geschied zy: Eerst de Duivel de vrouw/ daar na de Vrouwe den Man/ van God afleidende/ ende also de val van den Duivel begonnen/ ende in Adam geeindigd zy: in welke order sy ook d'een na den anderen elk hun vonnis in den Hof ontvingen.

XV.

JA maar wanneer de Duivel sodanige dingen soude doen/ alsmen hem wel toeschrijft/ so maaktmen den Duivel tot God. Daar op so dient tot berighte/ dat dit te verantwoorden is van degenen die hem sulke dingen toeschrijven. Wat sodanigen betreft die en willen wy niet voorspreken. Indien Engel of Duivel enig groot werk toegeschreven word; men heeft daar op te letten/ dat al haar wesentlijk bedrijf van God almaghtig af hangt. Men heeft vorders niet te denken/ van de eigentlike werken des Duivels/ hoe groot

ende

ende hoe verwonderlijk sy ons souden moghen toeschijnen / datse by die tekenen en wonderen van Christus te vergelijken zijn Act. 2:22. Hebr. 2: 4. ofte dat daar in enige meesterschap van de nature zy / om daar boven of daar tegen te konnen doen.

Men moet onderscheid maken tusschen onse kraghten / ende de kraghten der Engelen ; ende het gene boven onse Nature en kraghten is/niet terstond aanmerken als iets dat daarom ook boven de hare is. Men moet dan in desen twee uitersten mijden : Het eene datmen noch Engel noch Duyvel tot God maken : Het ander / datmen hen in opsight van hare werking onder de menschen niet tot niet en make. Daar is een groot onderscheid tusschen Almagt en geen maght. En hier magh die regel plaats hebben. *Medio tutissimus ibis :* in't midden is 't veiligst.

ANTWOORD.

IN dien se alle spraken gelijk hier d' Eerw. Broederen spreken / so had ik weinig reden gehad om 't gemeen gevoelen te ondersoeken. Hier is naauwelijx een woord / dat ik niet wel tot mijn eigen maken wil. Dan op 't allerlaatste moet ik sleghs tot mijns selfs nadere verklaringe seggen / dat men de werkingen des Duivels (ik spreke van de Engelen niet) onder de menschen tot niet makende / daar mede noch den Duivel noch sijne werken tot niet make in den staat daar hy is : Volgens dien dunkt my (onder verbeteringe) dat ik aan d'eene sijde noch Duivel noch Hell ontkennende / nochte aan d'andere des Duivels maght en werkinge onder ons erkennende ; also mede alderverdst af ben gins van 't gevoelen der Sadduceen / hier van der Manicheen ; ende also my gedrage na dien regel. *Medio tutissimus ibis* ; in 't midden is 't veiligst.

VIERDE

VIERDE ONDERHANDELING.

Behelsende enige nadere Consideratien, so over den staat des verschils by de naastvoorgaande antwoorde des Autheurs opgesteld, als mede de verdere gronden van des selfs Boek.

Hem geleverd den 23. en van hem beanwoord den 29. October, 1691.

I.

OM voort te gaan/ so sullen wy voor dees tyd (als wy ook te voren gedaan hebben) laten varen onse animadversien over des Autheurs voorgaande antwoorden/ en sijne verklaringen daar by gedaan; en seggen dan verder dit volgende.

Als het verschil den Duivel alleen soude raken / dat als dan het verschil (immers voor als noch) niet en zy te betrekken tot sulke vier hoofdstukken/ als by den Autheur zijn gemeld. Want wat het tweede hoofdstuk betreft; het is twyfelachtig / wat door het te *boven gaan van de loop* der Nature te verstaan zy. Indien mirakelen die God alleen kan doen / (gelijk den Autheur schijnt te willen) nademaal den Duivel dese kraght niet toegeschreven word / hoe komt dat verschil dan onder ons te pas? En wat het vierde betreft: nademaal het gevoelen over de Spoken en Toveryen sich eerst soude moeten opdoen in volgende Schriften: so is het noch te vroegh / daar van nu te willen spreken. Het sal dan nu voornamelik aankomen op het eerste en op het derde hoofdstuk / te weten.

Dat de Duivel en sijne Engelen niet en zy te vinden noch door natuurlike noch door schriftuurlike redenen / *intra sphæram activitatis humanæ*, binnen 't bestek der menschelike werksaamheid. Dat nooit enig mensche van den Duivel of van enigen bosen Engel is beseten geweest / ende Ec.

ANTWOORD.

I. BElieft het den E. E. Broederen / de verschils stukken te verminderen; ik ben des te vreden. Echter wat het eerste belangt / om alle twyfelachtigheid te myden / ik geve eensdeels wel te kennen door 't gene ik in 't II. boek. III. §. 9. en te voren in 't I boek. IV. §. 2/3. heb aangetekend / dat ik meer dan Mirakelen versta / wanneer ik van werken spreke die de Natuur te boven gaan. Want het gene God in den gewonen streek sijner voorsienigheid doet / schoon het als een gedurige reex van wonderen is / word nochtans geen mirakel genoemd; maar 't gene daar van afwykt. Door welke laatste hy toont dat hy de meester is die 't eerste ook in handen heeft: ende gaat het een so wel als 't ander de Natuur te boven / om dat die daar door volstrektelik geregeerd word na sijnen wille. Het zy dan de vroege en spade regen op sijnen tijd / Jer. 5: het zy donder en regen buiten tijds. 1. Sam. 12: Die den selven doet komen / moet meester der Nature zijn / ende also ene kraght daar in te werk stellen / die de Natuur te boven gaat. Uit die reden ontken ik dat sulx ooit de Duivel doet: het gene nochtans van velen onder ons geloofd word: als onder anderen te sien is by Voetius Disp. p. 1. pag. 969. Gelijk mede bykans niemant enige swarigheid maakt te geloven / dat het de Duivel geweest zy / die 't huis van Jobs kinderen om verre stormde / ende dat hy voorts in de lucht voornamelik regeert.

II. Ende wat het vierde betreft: dewyle ik het gansche werk onder een begrypen / en den tsamen hang van alle de vier delen tonen wilde: so heb ik mede daar af hier gewagh gemaakt / om niets achter wege te laten van 't gene men my afeischen moghte. Ben echter mede van verstand / dat het in dese onderhandeling wel magh worden nagelaten.

II.

WAt het eerste betreft: wy geven den Autheur in bedenken / hoe de Duivel kan gesegd worden te zijn een Menschenmoorder van den beginnen en onse eerste vooronderen door sijn ingeven verleidet te hebben / indien hy door schriftuurlike redenen (de natuurlike daar buiten gelaten) niet te vinden zy *intra sphæram activitates humanæ*, binnen het bestek der menschelike werksaamheid.

ANTWOORD.

I. Ik meende met mijne ontledinge der schrifturen die hier van spreken / ende besonderlik van Gen. 3. in 't XIX. Hoofdstuk des II. boex getoond te hebben / dat uit deselven / het zy iegelik in 't besonder / het zy verschei-

dat de Duivel dene tsamen vergeleken / niet en magh besloten worden / selfs persoonlik op den mensch gewerkt heeft om hem tot den val te bren- gen: ende dat wel meest / dewyle nergens anders dan figuurlik van dat stuk gesproken word; de waarheid der sake self daar in bestaande / dat den eersten oorsprong van de sonde en des menschen val is uit den Duivel: maar hoe? dat is het gene hier gevraagd word; en datmen nergens leest. Vorders aangesien ik dit op tegenwerpingen van besondere persoonen in den laatsten druk van mijn werk op 't einde van het XIX. (nu het XX.) Kap. §. 25/26/ 27. wat nader verklaard hebbe / so wil ik my in desen ook daar toe gedragen.

II. Wat de woorden van ingevinge en verleidinge belangt: ik hebbe het daar in om genen nodelose woorden stryd te voeren gevoegt / niet om de wijse hoe de sonde van den Duivel in den mensche quam daar mede te bete- kenen; dewijle het woord ingeven niet schriftuurlik is / en dat van verleiden wel by Paulus gebruikt word: doch sonder te verklaren / door wien / veel min op wat wijse die verleidinge geschied zy. 1. Tim. 2. Ook seit hy wel / dat de slange Eva door hare arglistigheid bedrogen heeft: 2. Kor. 11: 3. maar hoe / dat en seit hy niet. Ende hy noemt de slang / niet den Duivel: aldus figuurlik sprekende / gelijk Moses doet / dien hy daar in volgt: te kennen gevende / dat Eva aldereerst tot den val gekomen / en door de verleidende begeerlikheid om te eten van den verboden Boom; 't gene Moses op die wijse heeft verhaald. Doch gelijk het dan eigentlik geen slange was / maar de Duivel onder desen naam; Wie seit dat het eigentlijk bedrogh was / waar door de vrouwe tot den val gekomen is? In desen geloof ik dan eenvoudiglik de schrift / schoon ik se niet versta. Seg alleenlik uit voorseide reden / dat ons nergens een verhaal of spreuke van al sulken stijl in den ganschen Bybel voorkomt / waar uit met reden magh besloten worden / dat de Duivel self op de eerste menschen heeft gewerkt; 't welk het gene is dat men gemeen- lik daar uit bewijsen wil.

III.

Wy voeren sijn Eerw. te gemoet / dat hy sijn natuurlijk verstand en kraghten niet en hebbe verloren door sijn val / so weinig als de val des menschen desselfs nature veranderd heeft; waarom hy dan ook de bequaamheid om den menschen quaad te doen so wel be- houden heeft als de goede Engelen om hen goed te doen.

ANTWOORD.

De Natuur is niet veranderd / maar nochtans verswakt: sulx houd men van den mensche seker; waarom ook van den Duivel niet? voorts magh hier voor my ter nadere bedenkinge aan de E. E. Broederen toege-

diend worden / het gene ik op 't einde des X. (nu des XI.) Hoofdstuks §. 13.
in den laatsten druk gesteld hebbe.

IV.

DAt gelijk de goede Engelen worden toegestaan te zijn tot dienst van Gods uitverkorenen / hy also in de H. Schrifture te boek staat als haren tegenpartyder / vyand / de versoeker / de verderver &c. hoedanige namen hem niet en souden passen / wanneer de H. Schrift hem had willen stellen / *extra sphæram activitatis humanæ*, buiten het bestek der menschelike werksaamheid, dewijle sy hare betreklikheid hebben op den mensch. Of soude hy een versoeker zijn / maar sonder versoekinge / om datmen niet weet hoe dat hy versoekt? een vyand / maar sonder vyandlijke actie / om datmen die so uiterlijk niet gewaar en word?

ANTWOORD.

IK hebbe geoordeeld / ende breng het dikmaals in mijn werk te passe / dat de Duivel door des menschen sonde / quaad saads genoeg onder 't menschelijk geslaght gebraght heeft / om sijner vyandschap altijd te gedenken: door dien het grootste deel noch met hem houd / ende in dien sin de geheele weereld in het bose ligt. Dese dan noch heden / so lang als de weereld staat / houden het tegen de Engelen die by God gebleven / ende vrienden der gelovigen zijn: so dat de tegenstellinge tusschen goede Engelen als vrienden / en de bose menschen als vyanden der uitverkorenen volkomelik bestaat; sonder dat de bose geest of geesten na dien eersten afval myns oordeels nodig zijn om de Parallelen hier te maken.

Wat de namen belanght / diemen in de Schrift ontmoet / ende gemeenlik op den Duivel of de bose Engelen past: so en weet ik my niet verder te verklaren / dan ik in het II. Boek het xvi. xvii. xviii. en xxx. Hoofdstuk omstandig en onderscheidentlik gedaan hebbe; in voegen dat ik meine sodanige namen of iet anders; of wel den Duivel / maar in sulken sin te betekenen / dat het tegen het voorseide niet en strijd.

V.

DAar uit so leert self de gemeene sin / dat also wel wat groots / maar quaads van den Duivel en sijne Engelen te vreesen en te verwachten zy; als 'er wat groots en wat goeds van de goede Engelen te wenschen ende te hopen is. Ende als de Schrift metter daad daar

op

op getuight / van so veel werkingen des Satans / als daar mede o-
ber een komen; wat reden om te seggen dat de meininge der Schrif-
ten niet en is / ons te leeren / wat de Duivel metter daad is werken-
de? XVII. §. 12 sijne natuur / sijne arglistigheid / sijn grote kragt /
sijn bosen aart / alle daar toe bequaam zijnde / ende geneigd om
als vyanden der gelovigen haar te beschadigen: ofte tot wat ein-
de arglistigheid en maght des Satans also gemeld? 2 Cor. 11:3.
Act. 26:18. ende daar by dan noch gemeld in een ander plaatse de wer-
kinge des Satans? 2 Thess. 2:9.

ANTWOORD.

I. Aangaande de maght en kraght des Duivels ofte der bose Engelen / sta ik den E. E. Broederen gaarne toe dat sy wat groots souden konnen doen: maar nergens na so groot als men hen gemeenelik toeschrijft; ook lang so groot niet als de goede Engelen / die tot de ingeschapene gewone kraghten hunder nature / ook de goddelike werkinge buiten gemeen / in d'uitvoeringe hunder besendinge tot behulp genieten. Also geloof ik mede / dat het niet dan quaad wesen soude 't gene sy ons genegen zijn te doen / by aldien hen God so na by sijne gelovigen komen liete / als wy wel versekerd zijn dat sijne heilige Engelen doen / die syn aangesight van onsent wege sien; ofte dat de bose Engelen so wel uitgelaten wierden / om ons te beledigen / als de goeden uitgesonden worden om ons te bewaren.

II. Het gene de Schrift van de werkingen des Satans getuigt / daar van hangt de sin aan de reghte verklaringe der getuigenissen die ons daar in voorkomen. Ende gemerkt mijn antwoord in desen by de Eerw. Broederen niet en word voorbygegaan / so als het selve uit mijn Boek getrouwelik door hen is by een gebraght; so en sal ik hier alsnoch niet naders daar op seggen. Dus isset dan dat hunne E. E. gelieft heeft hier daar af te melden.

VI.

Wy hebben seer wel gesien en overwogen de exceptien des Autheurs daar in bestaande.

1. Dat of de Duivel self by den naam van Duivel of Satanas niet en behoeft verstaan te worden / als die in enig werk word benoemd: en oversulx wanneermen om den Duivel aan te wijsen *intra sphæram activitatis humanæ*, (binnen den ommetrek der menschelike werksaamheid) soude bybrengē (by voorbeeld) de plaatse Eph. 2:2. daar den oversten der maght der Luchts / des geestes / word gesegd ook nu te

te werken in de kinderen der ongehoorsaamheid; dat aldaar door dien oversten de Duivel niet en moet verstaan worden / als ook mede niet door den oversten deser weereld. Joh. 12: 31. ofte

2. Daar de Schrift kennelijk van den Duivel spreekt / en segt / dat hy (by voorbeeld) in Judas voer / Joh. 13: 2. onsen Heer versocht / Matt. 4: 10. de Apostelen begeerde te siffen / gelijk tarwe. Luk. 22: 31. het herte van Ananias en Saffira verbulde / Act. 5: 3 &c. dat niet hem / maar des menschen verdorventheid sodanige werkingen dan moeten toegeschreven worden; ofte dat het gene de verdorventheid des menschen selfs veroorsaakt / hem als den eersten stichter van het quade toegeschreven word.

ANTWOORD.

Dewijle ik op de volgende tegenwerpingen der Eerw. Broederen my eigentlik aangaande 't geene voorschreven is sal hebben te verklaren: so sal ik hier alleenlik seggen / hoe het mijns bedunkens mede iets ter sake doet / dat ik die schriftuurplaatsen niet alle kennelijk ofte buiten tegen seggen; maar ook sommigen waarschynelik of in sekeren opsight houde op den Duivel geseid te zijn / want so hebbe ik 't opschrift des XVII. Hoofdstuk in den tweden druk gesteld. Het is dan toegevender wyse / dat ik den Duivel in die plaatsen late betekend zijn / om niet nodeloos te twisten / gelijk ik overal vermijd hebbe / daar ik konde / so verre als mijn oordeel strekte: ende om niet een te tonen / dat behoudens het gemeen gevoelen / dat op alle die plaatsen van dien bosen geest gesproken word / echter noch 't bewijs datmen daar uit pleeg te halen / na mijn beste begrijp daar in niet te vinden zy.

VII.

Maar wy vragen: wat noodsake voor sulke en diergelijke exceptien? daar doch alle dese dingen gemakkelik te duiden zijn op sulk een bose geest als de Duivel is/ende als sijne Engelen zijn. Men maakt hem immers daar door tot geen God. Men krenkt daar door Jesus Koningrijke niet. Men doet daar door de goede Engelen niet te kort / noch ook den aart van Gods geheimenissen / als den Autheur meent / dat wy souden moeten doen / in gevalle dat sulke en diergelijke werkingen den Duivel wierde toegestaan / als in breder handelinge wel sal konnen blijken. Wat noodsake om te willen

dat

(dat meer is) dat sulk een bose en maghtige vyand is en blijft / *intra sphæram activitatis humanæ*, (binnen den ommetrek der menschelike werksaamheid) ganschelik niet te vinden / dat is / om te seggen / dat hy onder ons menschen hier op aarde noch kennisse / noch vermogen / noch eenig bedryf meer heeft? Des Autheurs voornaamste reden is sijne gevankenisse. Maar wy en konnen niet nalaten sijn Eerw. wederom te binnen te brengen de plaatse 2 Tim. 2:26. daar den Apostel van de ongelovigen segt / datse gevangen zijn / niet onder enigen strik van argumenten of listigheden door menschen; maar onder den Duivel; ja datse onder hem gevangen zijn / tot synen wille. En hoe kan des Duivels wille / daar hy sulk een bose en maghtige geest is / doch anders als werksaam worden aangemerkt ontrent dese sijne gevangenen? So dat het (onses oordeels / onder verbeteringe) eindelijk moet aankomen op dat eene concept / dat een geest / afgesonderd van een lichaam niet en konne werken op den mensch.

ANTWOORD.

I. DEwijle de woorden Duivel en Satanas in sich selve *nomina appellativa* noem namen zijn / ende derselver toepassinge niet alleenlik op de bose menschen aldereigentlijkst behoort / maar ook allereerst gevonden is; ende niet dan by vergelykinge van 't bedryf en den aart der bose Engelen met der bose menschen doen op die geesten overgebraght: so volgt / mijns oordeels / dat de gene die sonder vooroordeel / ende als onkundig van 't gene hier de Duivel soude kunnen doen / terwyl hy noch in 't ondersoeken besig is; die namen op den bosen geest niet passen magh / so lang als hem geen reden overtuight / dat het op geen menschen passen kan. Derhalven dunkt my dat der sake word genoegh gedaan / somen slechs kan tonen / dat in geene van die plaatsen iets te vinden is / 't gene men van menschen niet en magh verstaan.

II. Men maakt den Duivel tot geen God / somen alleen sommige der werken hem gemeenlik toegeschreven op hem past. Maar alles watmen van den Duivel seit / kan niet waar zijn / of men maakt die geest tot God; gelijk ik daarom sulx in 't XXXIV. Hoofdstuk ook gepoogd hebbe te bewijsen. Insgelijx gedraag ik my alsnoch tot deselfde redenen / waarmede ik aldaar betonen wil / dat den Koningrijke van Jesus en der eere sijner heilige Engelen word te kort gedaan / door sulx alsmen in 't gemeen van des Duivels rijk en maght en werkinge gelooft / of immers daar van spreekt: bereid zijnde alle die redenen te laten varen / wanneer my getoond sal worden / datse niet en deugen.

III. Mijne

III. Mijne reden van des Duivels gevankenisse ontleend word by de E. E. Broederen regelreght tegen my gekeerd / indien de plaats 2 Tim. 2: 26. van hun Eerw. bygebraght bewijst/dat de Duivel in stede van so naaw als ik het neme gevangen te zijn / veel eer de menschen onder sich gevangen houd. Uit welke tegenwerpinge / ik bemerke / dat ik noch alle de merk-weerdigste schriftuur plaatsen op dit stuk slaande in mijn werk niet / of niet breed genoegh verhandeld hebbe. Immers acht ik dese weerdig / om al-hier wat nader te ondersoeken.

Alle vooroordeel dan wederom afgeleid / en de woorden so besiende / als of wy die te voren nooit gelesen / nochte van des Duivels doen of maght in 't minst gehoord en hadden: so staat ons de spreuke des Apostels eerst en voor al in haren tsamen hang te overwegen. Hy hoopt / dat een leeraar sijn amt wel waarneemende / so dat hy sachtmoedigheid gebruike / in 't onderwijsen van de genen die tegenstaan: God als dan sal geven / (immers dat wil hy dat men daar in beogen sal) aan die menschen bekeering tot erkentenisse der waarheid. Het gene volgt is bequameliker voor een nader aansetten van 't voorgaande / als voor eenen onderscheid en vrught der onderwysinge te nemen: alsodat ontwaken uit den strik tot de bekeringe behoort / ende geensins na de bekeeringe volgen kan; de wijle hy die bekeerd is / onder den strik niet meer en is. So en isset dan ten minsten niet ongerepmd / de dekeringe der blinde Heidene, by vergrotinge noch eens te noemen / als een ontwaken uit den strik onder welke sy gevangen waren, gelijk die erkentenis der waarheid is om sijnen wille te doen / die hem de genade der bekeering geeft; also die waarheid ons de Godsaligheid leert / die in het doen van Gods wille bestaat. De sin uit desen tsamen hang ontstaande en laat ons gene swarigheid; indien het slechts de woorden lyden mogen; die ons niet eer verplighten om iet anders te versinnen. Nu sal ik 't eerste pogen / aan te wijsen / en dan 't ander in bedenken neme. Over 't woord ἐζωγρημένοι *Ezogremenoi*, ontwaken wil ik geen veranderinge maken / om dat het niet behoeft; maar alleenlik ondersoeken / wat hier door de strik; ende die twee griecksche woorden διαβόλου *Diabobou*, en ἐκείνου *Ekeinou*, te verstaan zy.

Wat het eerste betreft. Het woord παγὶς *pagis*, strik, word buiten dese plaatse tweemaal op de straffe der sonden / en tweemaal op de sonde gepast. Op de straffe / Luk. 21: 35. Rom. 11: 9. op de sonde. 1 Tim. 3: 7. en 6: 9. De E. E. Broederen sullen my lichtelik toestaan / dat de laatste sin op dese plaatse past. En derhalven gelijk de gene die rijk willen worden, in vele versoekinge vallen, ende in den strik, ende in vele dwase en schadelike begeerlikheden; waar door sy dan enen tweden strik op sich behalen / datse versinken in 't verderf ende den ondergang: so kan hier sulken strik ook te verstaan zijn. Want mitsdien dat de Apostel in dien strik der schadelike rijk-wonnen den Duivel met het minste teken niet en meld / so volgt datter een strik is / die in 't besonder van den Duivel niet en is. Te meer / also hier Paulus mede van versoekingen en begeerlikheden spreekt; van welken Jaco-

dat de laatste d'oorsaak van de eerste zijn; sonder van
cobus klaar getuight/ dat die in desen daar hand in heeft. Jac. 1: 14.
den Duivel iets te seggen/ 's menschen eigene begeerlikheid is / die
Soder nu noch enige oorsaak buiten gelijk de text hier klaar te kennẽ geeft: ende
hem in de sonde/kan verstrikken/ waarom is die ook geen mensch al-
word sulk een διάβολος diabolos, genaamd: dan deselve op den
so de menschẽ eerder met dien name genoemd zijn geweest/ gelijk het in d' Arabi-
bosen geest gepast is? Waarom dan hier niet geseid/ te meer also deselve ook so
sche vertaling staat/ den strik des Bedriegerey? 1 Tim. 3: 6/ 7. ende
spreekt/ daar wy oordeel en strik des Duivels lesen/ ter plaatse lasteraar vertaald
onse eigene oversetters bekennen/ dat het daar overtuigd in 't 11 v
magh worden; so als sy 't mede door de klare waarheid te vinden on-
van dat kapittel self vertalen. Zijnder dan διάβολοι diaboloi
der quade vrouwen/ waarom onder 't man volk mede niet?

Siet daar dan waarde Broeders desen strik des Duivels/ onder welken of
van welken (den geleerden is dit haast genoegh geseid) die arme domme Heide-
nen t'Efesen en elders ἐζωγρημένοι, ezogremenoi als levende gevangẽ, dat is/ συλα-
γωγηθέντες sulagogethentes als een roof vervoerd warẽ door de scherpsinnigheden
hunder Philosophie/ of aanlokkelike plegingẽ van vleeschelike afgodsdienst/
so datter geen prediken noch disputeren toe en hielp/ so sy met sachtmoedig-
heid van onderwijsinge/ en door Gods besondere genade niet bekeerd en
wierden. Om nu de laatste woorden tot sijnen wille liever op God als op
den lasteraar en bedrieger toe te passen/ (hoewel daar mede weinig swarig-
heid in steekt; so dat ik daarom ook niet twisten wil) daar toe geeft my Be-
za eerst verlof/ die daar so van schrijft. *Ad illius libitum vel ad illius, nempe Dei, voluntatem, videlicet præstandam; ita ut* ἐκείνου *ad remotius ex præcedente versu repetendum & ad verbum* ἀνανήψωσιν *referatur; sicut* αὐτοῦ *ad propinquius, nempe ad diabolum: quæ sententia mihi maximè probatur, &c.* Tot sijn believen, of *na sijnen*, dat is des Duivels *wille*, namelik, te doen: so dat ἐκείνου *ekeinou*, gebraght werde tot het verdst afstaande woord ἀνανήψωσιν, *ananecpsosin*, uit het voorgaande vers te verhalen; gelijk αὐτοῦ *autou* tot het naaste, te weten den Duivel, welk gevoelen my best aanstaat. Maar dat hy 't echter so niet heeft vertaald/ *ne videri posset in re tam sacra audaculus*, om in sulken heilige sake niet te vrypostig te schynen. Daar af mogen wy onse eigene Oversetters bevryden/ welke van 't selfde verstand zijnde/ dese aanteke-
ninge alhier gesteld hadden. Op de woorden/ tot sijnen, tot U E. N°. 93. Namelik Gods wille om die te doen. Andere verstaan dit van den wille des Satans, ende voegen het by het woord gevangen waren/ Namelik om den wille des Satans te doen; dan het eerste (NB. komt beter over een met den griekschen text. Hammond is van 't selfde verstand/ tot eenen grond nemende/ dat even eens als εἰς ἐπίγνωσιν *eis epignosin.* In 't voorgaande vers/ het einde betekend/ waar toe hen God bekeeringe geven soude/ also hier εἰς τὸ θέλημα, *eis to thelema*, niet αὐτοῦ, *autou*, 't welk slaat op 't naastvoorgaande τοῦ διαβόλου, *tou diabolou*; maar ἐκείνου, *ekeinou*, dat hy tot het verdst afgescheiden/ te weten tot God in 't 25. vs gebraght wil hebben/ gelykerwijs

als in 't volgende Kap. op 't 9 vs het self de woord ἐκείνου *ekeinou* geseid word op Jannes en Jambres / die op 't begin van 't 8. vs waren genoemd geweest.

Uit dit alles is te sien / hoe grote redenen ik hebbe om dese plaatse daar sulk een voornaam bewijs voor 't gemeen gevoelen uitgehaald word / niet alleenlik daar voor niet te houden ; maar ook te geloven / dat de Duivel (so wy door dat woord verstaan) daar in niet op 't minste word gemeld. Ende wil ik wel geloven / dat geen Oversetter noch Uitlegger het so soude genomen hebben / warense niet met die gedachten belangende den Duivel onderleid geweest. Oversulx komtet my niet aan op dat concept / dat een geest afgesonderd van een lichaam niet en konne werken op den mensch : maar het tegendeel schijnt my toe rijst uit die gedachten / dat een geest uit eigener aart afgescheiden van een lichaam / en met een van menscheliken handel / nochtans werken kan / en dagelijx en overal en op het allerkragtigst werkt / niet alleenlik op het lichaam maar noch meest op de ziele van den mensch. Dit meintmen uit alsulke plaatsen te bewysen / om datmen reeds gelooft dat het so is.

VIII.

Daar is dan geen swarigheid in / wanneermen de meeninge der Schriften daar voor houd / datse is om ons ook te leren wat de Duivel metter daad is werkende / nadien dieselve Schriften ons gelijkelijk leren / hoedanig een geest dat hy ende sijne Engelen is. Ja die dingen konnen niet wel van malkanderen afgescheiden worden. Maar daar steekt wel grote swarigheid in des Autheurs gevoelen / als in het vervolg sal konnen aangeweesen worden.

ANTWOORD.

Hier op sie ik niet wat buiten 't voorseide van my tot antwoord meer verwacht kan worden : dan alleenlik dat ik bereid ben / de swarigheden in 't vervolg door d' E. E. Broeders aan te wysen / met opmerkinge te lesen / ende my / is 't mogelijk / te laten overtuigen.

IX.

Noch een seer goed argument vinden wy / om te bewijsen / dat de Duivel so niet is opgesloten / dat hy niet en soude konnen werken op de menschen uit Matt. 4. daar wy lesen van de versoekinge des Duivels aan onsen Salimaker. Daar uit volgt / dat so den

Dui-

Duivel Christus so versocht heeft/ hy ook werkt op den mensch. Den Autheur handelt daar van lib. 2. c. 20. om de kraght van 't argument te ontgaan; so segt den Autheur §. 11. God wilde dan, dat hier zyn geliefde Soon, in eensaamheid geweken, sich den Duivel eens verbeelden soude; als den genen die den mensche so veel ramps had aangebragt; wiens werk hy nu tegen ging; en die sich ook met alle kraght daar tegen stellen soude, so zy konden. Hy sagh, als hem docht, den versoeker komen, die hem dus en so tot den afval socht te brengen. So dat dat volgens den Autheur een indruk op de sinnen was, by welken dit den Saligmaker door kraght der inbeeldinge vertoond is. Wy vragen hier op/ hoe Christus sulk een inbeeldinge kon krijgen/ dat den versoeker quam om hem ten af val te brengen/ indien den versoeker is opgesloten: gelijk den den Autheur segt/ dat sijn gebouw daar op voornamelik steunt. lib. 2. c. 8. §. 11. Christus/ so 't waar is/ heeft dit wel geweten. So souw hy sich dan dingen ingebeeld hebben/ die hy seker wist dat niet konden zijn: want hy wist dat de Duivel opgesloten was.

A N T W O O R D.

I. HEt komt my wonderlijk en met een moeyelijk voor/ dat my dese mijne uitlegginge voor en na word tegengeworpen/ als of 't iet ware daar ik vast op stonde/ als of 't niet anders soude konnen verstaan zijn; of ook geenerhande swarigheid overlaten. Nochtans geef ik self wel anders te verstaan/ in de naastvolgende afdeeling/ die ongetwijfeld so wel als dese van de E. E. Broederen sal gelesen zijn/ ende had ik veel meer te verwachten gehad/ datmen my de swarigheid die ik daar in 't ander gevoelen tone/ gepoogd hadde te benemen: in welke gevalle ik hem by de gemeen uitlegginge gebleven was/ en ene ander te soeke.

II. Ik sie mede wel/ dat wy geen eenerley begrijp van d' inbeeldinge hebben. Na mijn verstand (sonder hier mede nochtans in de Filosofie af te weiden) is die van dingen die waarlik zijn/ die mogelijk en die onmogelijk zijn. Die waarlik zijn/ gelijk van alles datmen hoort of siet/ of andersins daar de mensch een denkbeeld van behoud. Die niet in wesen/ maar nochtans wel souden konnen zijn: gelijk sich Farao in den droom verbeelde/ dat hy seven vette en seven magere koeyen sagh. Die onmogelijk zijn/ gelijk als dat deselve Koning in den selfden droom de seven magere koeyen sagh de seven vette koeyen verswelgen/ sonder datse daar af in het minste dikker wierden dan sy te voren waren; of dat Jakob enen ladder sagh/ die van der

 aarde

aarde tot den Hemel raakte: ende nochtans waren dit dingen die iet wesentlijks te kennen gaven; en derhalven voor geen ydele inbeeldinge te houden. Oversulx geestet niet ter saken / so my dunkt / dat Jacob wel beter wist / dat dat een ladder van sulken lengte soude konnen zijn / of Farao mede / dat het waarlik niet geschieden konde / het gene hy sich in den droom van die tweemaal seven koeyen verbeeld hadden / haast bevonden dat de sake waarheid was. So men evenwel hier op noch seggen moghte / dat dit dingen waren die hen iet anders buiten sich self verbeelden / ('t geen ik sie dat my soude konnen voorgeworpen worden) dan seg ik / dat sich Micha kon verbeelden den HEERE sittende op sijnen troon / en de bose geesten met de goeden daarom heen: dat ook JEHOVA enen bosen geest uitsond / om Achab te verleiden. Niet dat sulx in waarheid is geschied of geschieden konde; maar dat de sake sich also gedroegh of 't geschied ware; also 't niet meer mogelijk was dat de Duivel door behulp der valsche sienders den Koning quaden raad in gaf / dan dat hy in Gods Heiligen geheimen raad verscheen. Maar 't is te seggen / so hy daar moght komen of dat konde doen / hy 't voor al niet beter maken soude / of dat dit sulken bosen raad was / of 't van den Duivel selve ware. Also: hadde nu de Satan maght gehad om den Heiland Jesus in 't gemoed te treden / so en so soude hy wel hebben willen doen.

III. De swarigheid diemen hier tegen mijnen voorslagh maakt / is deselve die elk een tegen 's Heeren anxt en stryd in den Hof Getsemane beleggen kan. Want wist Jesus niet / dat hy dien drinkbeker drinken moest / het zy datmen daar door d' aanstaande bangigheid aan 't kruis / of de benawdheid die hy doe gevoelde wil verstaan. Hy wist dat hy lyden moest. Hy gevoelde 's Vaders gramschap dien hy wist dat hem innerlik beminde. Wat swarigheid (ik en kan 't niet sien) is hier meer in de woestyne dan daar was in den Hof? Is 't om datter staat / de versoeker quam tot hem; en hy voerde hem ens: Maar dan staater ook dat Micha (als geseid) God so hoorde met de geesten spreken / en by Job dat de Satan by Gods kinderen sich mede voegende tot Gods troon genaderd / ende met die Hoge Heylige Majesteit in gesprek geraakt is. 't Eene seit Micha dat hy self gesien heeft / en 't ander is gelijk als dit na wijse van geschieden verhaald.

IV. Eindelik seg ik dan noch / als in 't begin / dat het dese eene wijse niet en is / na welke die versoekinge des Heeren door den Satan kan behandeld worden. Daar soude mogelik een andere konnen zijn / daar in die bose geest niet eens gedachten wierde: maar ὁ πειράζων, *ho Peirazoon*, de Versoeker, ofte ὁ διάβολος, *ho Diabolos*, de Duivel, dat is de Lasteraar, wel een boos mensche wesen moghte / uitgemaakt en uitgesonden / om den Heere Jesus (hoger dies tijds dan een mensche by de Joden niet geacht / selfs de Messias niet) ware 't mogelik van sijn opsett om wat groots te ondernemen / af te trekken; also men reden hadde voor hem seer bedacht te zijn in aansien dat Joannes reeds / so met veel aansien / sulken groten toe loop hebbende / sulk een groot getuigenis van hem gegeven hadde. Om dan tydig voor te komen / dat hy geenen oploop onder 't volk verwekte; konde 't niet

't niet wel wesen / dat de Raad / bysonderlik de Farîseen / so als aan Joan-
nes ook gesonden zijn geweest / hem door enen losen schalke quant / in die
eensaamheid gesocht hadden te misleiden? En dat Gods Geest sulx te voren
wetende / hem derwaarts ook gedreven hadde / om die proef aldaar te
doen: hem eerst door tot mistrouwen op de gunst die hy by God als by uit-
neemeneheid sijn Soon hadde / en alsoo tot wanhoop ende middelen daar te-
gen / daar na tot roekeloosheid / ende eindelik tot afval / door de heerlikheid
des rijkdoms te bekoren? In sulker voegen soude 't dan geen inbeeldinge
maar ene ware geschiedenisse zijn; Sulx alhier in 't korte slecht geseid /
soude breder uit te leggen zijn; in voegen ik aan yder een in sijn bedenken
geven wil / of dese verklaringe niet gemakkeliker soude gaan dan enige
andere / by aldien wy door 't gemeen gevoele van des Duivels maght en
list niet voor-ingenomen waren. Dese openinge heb ik in mijn boek / en ver-
volgens voor de Synodus gespaard / om noch sonder nood van de betekenis
van 't woord Duivel na 't gemeen gebruik niet af te gaan: andersins wel
grotelijx in twijfel zijnde / of ik dese voor my self niet liever kiesen soude dan
de gene die ik voren heb verklaard.

X.

Ook segt den Autheur lib. 2. c. 20. §. 11. dat Christus hier over met droefheid, auxt en vrese in 't woeste land bevangen was. Doch konde dit zijn / so Jesus wist / dat de Duivel opgesloten zijnde hem niets doen en kost / en hem in waarheid niet konde tenteren? Een gemeen man die de opsluitinge van den Duivel gelooft (gelijk den Autheur) en sal geen inbeeldinge van die tentatie des Duivels krijgen / en daar door met droefheid / anxt en vrese bevangen worden. Waarom salmen dan Christus sulk een swakheid toeschryven? 't Is wel waar / dat den Saligmaker die passien in 't hof was onderworpen / Matt. 26. gelijk den Autheur dat aanmerkt in de meergenoemde §. 11. Maar daar had hy ware reden / beladen zijnde met onse sonden / en daar gevoelende den last van Gods toorn. Doch hoe konde hem dat hier overkomen / dewijl hy wist / dat de Duivel opgesloten zijnde / hem niet met allen doen konde? Men moet 'er uit besluiten / dat de Duivel niet en was opgesloten; maar in waarheid Christus versocht heeft.

ANTWOORD.

Hier op weet ik niet dat iets noodig is geseid te worden na dat ik my hier boven eens voor al op 't gene hier nu vorder aangedrongen word ver-

klaard hebbe. Doch so de E. E. Broederen noch iets meer vereischen moghten / daar op acht ik dat hen sal voldoen / 't gene ik by desen laatstendruk / (nu XXI. §. 13/ 14/ 16/ 17.) verder uitgebreid / en alsso beantwoord hebbe.

XI.

EN of hier al word tegengeworpen / dat alle de saken in dese historie gemeld niet eigentlik konnen opgenomen worden: so en volgt evenwel niet / dat de versoekinge des Duivels daarom niet in waarheid soude sijn geschied. 't Word historischer wyse verhaald dat Christus in 't begin van sijn dienst / door dese tentatie op de proef gesteld is / en niet door inbeelding van een saak die hy wist dat sonder fondament was.

ANTWOORD.

DIt al mede acht ik niet dat de E. E. Broederen nader sullen willen beantwoord hebben / na dat alles voor af eens en andermaal door 't voorschreven is verklaard.

XII.

MAar den Autheur is van gedachten / dat somen hier van een eigentlike versoekinge / of so een die in waarheid geschied is maken wil / dat men dan den Duivel veel ongerijmdheid moet toeschryven C. 20. §. 7, 8. Als dat hy van een berg alle de Koningrijken soude vertoond hebben / 't welk onmogelijk was. Hy vraagt was den aardkloot doe niet rond &c. Doch den Autheur weet wel / datter wel gevoeglike verklaringen zijn / die die ongerijmdheid wech nemen. Kanmen niet gevoeglik seggen / dat de Duivel in dese versoekinge aan den Saligmaker vertoond heeft een fraaije contreije / om hem daar door als door een exempel voor te stellen alle de Koningrijken? Maar genomen / den Autheur staat daar op / datter ongerijmdheden in die eerste verklaringe zijn / en hy segt datmen dan daar door den Duivel al te botte dingen souw toeschryven. So vragen wy / of 't niet veel ongerijmder verklaringe is / datmen Christus souw toeschryven een botheid / diemen oordeelt dat in den Duivel naauwlix vallen kan / te weten / Christus souw sich hier inbeelden dingen van den

den Duivel / die hem droefheid / angst en vreesen souden aanbrengen / daar hy wel wist / dat die gevangen en opgesloten / en niet maghtig was iets van al die dingen tegen hem uit te werken.

ANTWOORD.

I. Eene fraaije contreije / als ter proeve aller Koningrijken en der heerlikheid die daar aan is / schijnt my noch der woorden noch der sake te voldoen. Daarbeneffens is dat ook niet na de letter / nochte eigentlik gesproken / dewijle het ene kennelike Synecdoche is. Maar my soude dan noch beter dunken (onder verbeteringe nochtans) by aldienmen het so name / dat hem alle de koningryken der weereld, so verr als die sightbaar waren / vertoond zijn; ende 't woord βασιλεία *Basileia*, dan op 't ruimst genomen voor ene onderscheidene heerschappye / gelijk מלך *melech*, en מלכות *malchoeth*, in 't hebreewsch al veel maals die beteekenisse hebben; so acht ik dat'er een berg als Pisga of Thabor konde zijn / van welken men meer dan eene landstreek of gebied of heerschappye / beogen konde; Ende neemt dan eens dat dese Versoeker of Bedrieger / πειράζων *peirazoon*, διάβολος *diabolos*, sich daar voor uitgaf (want so gy al by den Duivel blijft / so komtet doch op leugens uit) dat hy van wege der hoge regeeringe / als ware van den Roomschen Raad / in last hadde / hem 't bewind van alle die voorname heerschappyen toe te voegen; so hy sleghs begeerde uit sijne handen die te ontvangen / ende sich so verre aan 't gesagh dat hy voorgaf hem in desen toe te komen / als de hoogste maght vertonende / te onderwerpen. En dewijle ik niet magh twijfelen / of dit is ten minste eene der gevoeglike verklaringen / diemen op dit stuk bedenken kan: so acht ik datmen grote reden heeft / deselve liever aan te nemen / om datse ons by huis houd / en onder 't menschdom blijft / als datmen in de andere weereld springen / den Duivel uit de Hell doen komen / en op dese wijse sal doen spreken.

II. Wat belangt d' ongerijmdheid die de E. E. Broederen in mijne verklaringe sien / als of die ene bottigheid in de wijsheid selve stelde / groter dan degene die ik aan den Duivel self niet toeschryven soude: also my sulx ook al te voren in de Synodus is voorgeworpen; so heb ik 't antwoord op 't einde van dat hoofdstuk §. 16. hy het vorder drukken aangehecht. D'E. E. Broederen hebben dan te sien / of de swarigheid daarmede wechgenomen zy.

XIII.

Sulk slagh van bedenkingen zijn den Autheur in publijke boekjens voorgeworpen. Wy hebben niet gehoord / dat sijn E. daar op geantwoord heeft. Versoeken daarom d' antwoord in dese conferentie

ANT-

ANTWOORD.

Om op Boekjes dus verre uitgekomen iets te antwoorden vond ik niet geraden: also ik eens voor al aan D. vander Hooght geantwoord hebbe / hoe daar mede in't vervolg vermeene om te gaan. Ook sijn sulke boekjes sonder naam van schryver / ende drukker / en tot nadeel van eens anders eere en welvaart by's Lands wetten eens voor al verboden: daar op te antwoorden soude so veel zijn als die te billiken. Ende is hier in besonderlik aanmerkens weerdig / dat dese luyden schryvende tot voorstand van kerkelike vergaderingen en derselver handelingen / terwijle sy mijn reght als Doctor noch betwisten / willende dat ik sonder oorlof van de Classis niet sal mogen schryven: echter selve onder die verdichte namen noch verschuilen / als of sy't sich schaamden over 't gene dat by kerkenraden / Classen en Synoden is gedaan; ende sulke boekjes / sonder voorgaande visitatie en approbatie hunder Classen door dat middel in de weereld brengen.

D' E. E. Broederen hebben hier mijn antwoord / 't welk ik aan hun onpartydig oordeel gebe: bereid zijnde om nader onderrichtinge t'ontvangen / so verre door desen niet en is genoegh gedaan.

VYFDE ONDERHANDELING.

Zynde een vervolg der vierde Voorstellingen.

Ontvangen den 1 November ten 2 uren na Noen: beantwoord den 7 's avonds na de predicatie; hoewel ongeëischt.

I.

Also onder andere redenen / waarmede men gewoon is te bewijsen / dat de Duivel werkt *intra sphæram activitatis humanæ*, ook dese is / dat hy die verscheiden qualen en elenden / waar van so dikmaal by de Euangelisten werd gewagh gemaakt / veroorsaakt en gewroght heeft; en dat D. Bekker sijn best doet / om ons dit argument te ontwringen / loochende dat ooit enig menschen van den Duivel is beseten geweest / en dat sulx in des Duivels maght soude zijn / &c. so willen wy sijn E. daar ontrent dese volgende consideratien te gemoet voeren.

Door

Voor af lib. 2. cap. 25. handelt sijn E. van de Dæmones, aan de welke die voornoemde qualen werden toegeschreven; en poogt te bewijsen / dat die Dæmones geen sodanige bose Engelen / die wy Duivelen noemen / zijn geweest; maar verdichte geesten der Heidenen / die sy voor Goden hielden / hoewel sy in der daad geen Goden waren: p. 172. en dat om wech te nemen 't argument / dat uit desen hoofde voor de werkingen der Duivelen *intra spheram activitatis humanæ* werd gehaald.

Dat de Heidenen de Dæmones voor sodanige geesten hielden / geven wy geerne toe: maar daar uit volgt niet / dat de Dæmones niet wat anders souden betekenen in de schriften van het N. T.

ANTWOORD.

DUs verre seggen de Eerw. Broederen niets / dat het myne niet en is; het zy dat het uit mijn boek genomen / ofte ook voorts in dier voegen geseid is / dat ik 't gaarne toestemmen wil. Segge dan insgelijx / dat het my niet ongerijmd voorkomt / indien de Dæmones in 't N. T. iet anders betekenen als 't gebruik van dat woord by de Heidenen was. Maar ik voege daar by dat die betekenisse niet eenerley onder de Heidenen self / nochte ook by de heilige schryvers geweest is; gelijk ik sulx vand'eerste in't I. Boek II. Hoofdstuk §. 6. 9--13. ende in het II. boek. XXVI. §. 12/13. XXVII. §. 2. en van de laatsten XXVI. §. 14. slechs iet in 't voorbygaan aangewesen; totwelx nadere verklaringe ik my nu op 't gene van d'Eerw. Broederen word voorgeworpen / gehouden vinde.

II.

SYn E. segt wel / lib. 2. p. 153. dat de schryvers van 't N. T. de grieksche woorden in dien sin hebben gebruikt / als by de Grieken / en dienvolgende by de Heidenen gebruiklik was. Maar wy souden met verscheidene instantien tonen konnen / dat die regel niet vast gaat. Wy sullen nu alleen sijn E. te gemoet voeren 't geen hy selver aantekent lib. 1. cap. 2. p. 10. over 't woord ἅδης *hadees* nam: dat het selve in enen anderen sin by de schryvers van 't N. T. gebonden werd.

ANTWOORD.

HEt zy met verlof van de Eerw. Broederen geseid / dat ik sulx schryvende als van hen daar word aangehaald / hier hebbe konnen sien / dat het woord ᾅδης, hadees, by de Heidenen dessels den tyds als d' Euangelisten en Apostelen schreven in geen enerleijen sin is verstaan geweest / om dat het onse oversetters 1600. jaren daarna anders vertaald hebben / als 't gebruik daar van by plato of socrates 400. en 450. jaren voor den tijd des N. T. geweest is. Maar volgens Plutarchus en Cicero (so verre als die mede 't griekſch verstond) dese weinig voor Christus / en d'ander korts na d'Apostelen geleefd hebbende / verstonden dat woord in geenen anderen sin dan het by de schrijvers van het N. T. is gebruikt geweest. Staat nu vervolgens te besien / of 't ook anders met de δαίμονες, *Daimones*, gelegen zy.

III.

WY konnen niet anders sien / of 't gemeen gevoelen in desen van onse Nederduitsche uitleggeren ook gevolgd ; volgens 't welke de Dæmones in 't N. T. doorgaans den Duivel en sijne Engelen betekenen ; is op goede gronden berustende : 't selve sullen wy met enige instantien pogen te tonen.

1 Kor. 10: 20/ 21. konnen de δαιμόνια *Daimonia* waar Paulus van spreekt niet beter als de Duivelen betekenen : immers geensins sodanige versierde geesten der Heidenen. Want byaldien 't woord δαιμόνια *Daimonia* daar ter plaatse sodanige versierde Goden / die *in rerum natura* in de gansche wyde weereld, niet en zijn betekenen; so voldoet Paulus sijne tegenwerpinge niet / die hy sich selven formeert v. 19. Hy maant die van Korinthus af van 't eten van dat gene dat den Afgod geofferd was. Hy voert sich selven te gemoet ; wat seg ik dan? dat een Afgod iets is, of dat het gene den Afgod geofferd is iets is? als of hy seide / spreek ik my selven tegen 't geen van my te voren cap. 8: 4. is geseyd ; namentlik dat een Afgod niets is in de weereld, als ik rade / dat gy uw onthouden sult van 't geen den afgod geofferd is? want wat hoeftmen sich te wachten van 't geen den Afgod geofferd is / so den Afgod niet is in de weereld? Daar op antwoord hy v. 20. of schoon den Afgod niets en is / so is 't nochtans waarachtig / dat 't geen de Heidenen den Afgod offeren / sy niet Gode / maar de quade en onreine geesten / van welke de-

se

se dwalinge afkomstig is / offeren: of schoon sy sulx niet denken noch verstaan. Immers daar ter plaatse komen de Dæmonia niet betekenen die versierde Heidense geesten; want dan sou Paulus niet anders seggen als 't is waar / den Afgod is niets / maar of schoon den Afgod niets is / so is 't nochtans dat 't geen den Heidenen den Afgod offeren / sy aan de Dæmonia offeren d. i. aan een deel versierde geesten / die niet zijn in de weereld.

ANTWOORD.

Concedo tibi totum. Ik sta u dat geheel toe, Want ik meine dat d' Apostel geen ander bewijs inbrengt / als van de menigte de nietigheid en volgens dien versoeilikheid der valschelik genaamde Goden; dewelke so wel מפלצת *Miphlezet*, en שקוצים *Schekoezym*, als אלילים *Elilym*, om deselfde reden by Gods volk genaamd zijn. Het is by den God van Israel een grouwel die hem tot yver verwekt / so sich sijn volk vergrypt aan de genen die geen Goden zijn / Deut. 32: 17/ 21. Dus tergen sy den HEERE / gelijk dat Paulus op deselfde wijse en op de selfde plaatse seit.

IV.

SO meenen wy sekerlik mede / dat Jac. 2: 19. de Dæmonia de Duivelen betekenen. D. Bekker geeft toe dat Dæmonia daar ter plaatse geen sodanige versierde geesten der Heidenen betekenen / als wel elders; maar wil dat de Papen en Priesteren van sodanige versierde geesten daar ter plaatse door de Dæmonia werden verstaan. Sijn E. had wel gedaan / by aldien hy 'er gelykluidende plaatse uit enig grieksch schryver had bygebraght: want op sijn E. bloot seggen nemen wy sulx niet aan. Waar betekent δαιμόνιον *Daimonion* de Priesters van de Dæmones? 't Geen sijn E. bybrengt uit Jerm. 51: 44. en 50: 2. Ezech. 30: 13. klemt niet: also in geen van die plaatsen de Priesters van die Afgoden in 't besonder werden verstaan; maar werd in deselve op een Poëtischen en Rhetorischen trant beschreven de verwoestinge van de afgodery van Bel met al sijn toebehoren in 't gemeen.

ANTWOORD.

I. DEwijle de Eerw. Broeders in 't begin van desen verklaard hebben / dat het woord δαίμων *Daimoon*, in anderen sin genomen word by de

 schrij=

schrijvers van 't N. T. dan by de Heidenen gebruikelik was / so en sonde 't niet voldoen / oft ik al iets uit der selven schriften wiste by te brengen / dat aan de Priesteren hunder Goden den naam van δαίμονες Daimones gegeven zy. Sulx quam hen ook niet te passe / als welke geloofden dat een Dæmon wat is / daar d'Apostelen seyden / dat een Afgod niets ter weereld is. Daar sulk een verschil van gevoelens is / geen wonder dat de spraak niet een verscheelt. Wat de grieksche Kristen schrijvers aangaat / wy en hebbender geen op 100. jaren na die so oud is; ende konde 't gebruik van dit woord / na verloop van ene gansche Eeuwe merkelik veranderd zijn. Altoos is het seker / dat Justinus / Clemens / Tatianus / by my gemeld XV. §. 4/5/6. des eersten boex / in de twede Eeuwe / 't selfde gevoelen in alles van de δαίμονες, Daimones, niet en hadden / dan ons in de Heilige Schriften word geleerd. Maar also die malkanderen gelijkvormig zijn / en d'Apostelen hoewel in 't grieksch schryvende / ende nochtans Hebreen zijnde / Hebreewsche spreekwijsen gebruikten: (schoonse alle misschien sodanige niet en zijn / die by sommigen daar voor gehouden worden) so heb ik gemeend wel te doen dat ik sulken sin als ik den woorden van Jacobus gebe / in de Profeten tone.

2. Ook heb ik daar in niet geoordeeld mis te slaan / al is 't dat het bygebraghte met enen poëtischen en rhetorischen styl geschreven is. Want so dat hier gelden magh / sullen wy menigte van argumenten uit de poëtische en prophetische boeken der schrifture / de betekenis der woorden aangaande moeten missen. D'Apostel in prosa schryvende / ook niet profeteerende; moght nochtans / wel *tropos* maniere, en *schemata rhetorica* gedaante der retorijk konst gebruiken; als welke in 't gemeen gebruik der tale d'allergemeenste manier van spreken mede brengt: weshalven ook de schriften der Apostelen / en besonder dese sendbrief van Jacobus daar van vol is. Ende willen dien volgens de Eerw. Broederen self hier na / dat ik ene metonymia of Naawisselinge, sal erkennen in alle die plaatsen / daar de siekten Dæmones genoemd zijn Doch so daar aan d'exempelen door my ter gemelde plaatsen bygebraght noch iets ontbreekt: so sal het misschien den Eerw. Broederen voldoen / dat het my niet vreemder voorkomt / so de δαιμόνια, Daimonia, tet geloven, hoe wel sy maar verdichtselen van menschen herssenen zijn; dat so de Teraphim ook spreken, hoewel sy niet meer dan maaksels van menschen handen zijn. Zach. 10: 2. Maar hoe spreken de Teraphim? So als de waarseggers lien: 't gene de profect onmiddelik daar by voegt: een bewys dat al 't spreken der Terafim in 't sien der waarseggers bestaat: desgelyx dan ook 't gelove der δαιμόνια, Daimonia.

V.

Wy gaan andere redenen voorby en tekenen alleen noch aan / dat gene in verscheiden plaatsen van 't N. T. den Dæmones, in andere we-

wederom den Duivel en Satan toegeschreven werd. Act. 10: 38. getuigt Petrus van Jesus van Nazareth dat hy het land heeft doorgereisd / goed doende en ἰώμενος iomenos of genesende alle die van den Duivel (Διάβολος Diabolos,) overweldigd waren. Dat door die van den Duivel overweldigd waren, hier ter plaatse andere souden worden verstaan als dien elders δαιμονιζόμενοι daimonizomenoi, beseteten &c. werden genoemd / is buiten alle waarschijnlikheid.

ANTWOORD.

I. IN 't XXVIII. Hoofdst. des II. boek §. 16. stell ik my selven twee tegenwerpsels voor / om vervolgens (gelijk ik doe) te beantwoorden: welker eerste my van iemant opgegeven / en 't ander by my self was opgesocht. De haastigheid des Drukkers / heeft my de derde plaats / hier na van d' Eerw. Broeders bygebraght doen vergeten: Echter was mijn voornemen geweest / daar af te handelen / wanneer ik aller eerst dit werk begon c. XVIII. §. 1. N°, 6. en XXVII. §. 2. ende nochtans op de laatste plaatse maar terloops iets daar by aangetekend hebbende: so ben ik reghtelik verschuldigd om my selven hier daar over breder te verklaren: Ende moet ik seggen / dat my dese plaatse lang heeft tegen gehouden / eer ik door een grondig ondersoek der anderen genoodsaakt wierd / even den reghten sin daar af ten allernaawsten na te speuren: dies het my te grooter wonder doet / hoe ik die so ongemerkt hebbe konnen oversien.

II. Om dan mijn gevoelen reght uit te verklaren / so bekenne ik / dat het gene hier geseid word niet wel anders / immers geensins beter dan van den Duivel / dat is den bosen geest / by uitneementheid also genoemd / ofte van de bose Engelen in 't gemein verstaan kan worden: by aldien men die dus op sich selve neemt. Want het woord genesende, ἰώμενος, iomenos, geeft genoegh te kennen / dat hy hier van siekten spreeke; en van den Duivel καταδυναστευομένους, katadunasteuomenous, overweldigd te zijn / so na by 't selve gevoegd / schijnt te willen seggen / dat het op de siekten siet die de Duivel in de menschen veroorsaakt hadde / ofte uit natuurlike oorsaken ontstaan zijnde / sich daar onder gemengd / om des menschen lyden te verswaren. Nochtans vind ik dat woord noch maar eens in 't N. T. te weten Jak. 2: 6. En overweldigen u niet de ryken? En het ander desen gelijk / is κατισχύω, katischyo, die poorten der Helle sullen Gods gemeente niet overweldigen. Matt. 16: 18. So nu 't onderscheid der beide woorden in den grond en oorsprong eens word nagespeurd / salmen bevinden dat κατισχύω, katischyo, op de kraght siet / en καταδυναστεύω, katadynasteuo, op 't vermogen. Maar het moet door kraght zijn / sal de vyand iemand overweldigen. Doch die en sal in den Duivel nooit so groot zijn / seit de Saligmaker / dat hy de genen die in de gemeinte zijn / ooit vermeesteren sal. Maar so hy de gene die buiten zijn /

door de kraght der sonde overweldigd houd/als zijnde d'eerste oorsaak van de sonde/ gelijk ik dat van Hebr. 2: 14. XIX. § 6. verklaard hebbe: dat dunkt niemant vreemd. Waar uit ik gevoegelijkt/ so my dunkt/ besluite/ dat het ongelovigen zijn/ van welken Petrus hier getuigt/ dat hen Christus was ἰώμενος iomenos, genesende, ende dat van siekten; gelijk ik met de Broederen versta.

Maar de Δαιμόνια, Daimonia, waren qualen daar de Heere ook de genen ende wel voornamelik genas/ die op sulken sin in 't geweld des Duivels niet meer waren; maar gelovig en boetveerdig/ so als ook Maria Magdalena was; en sulk ene die met reght om die reden van den Heer ene Dochter Abrahams genoemd is Luk. 13: 19. So mein ik dan/ dat ons Petrus hier de grote goedheid van den Heere Jesus dus verheft; dat hy van sijn goed doen sprekende/ wel besonderlik getuigt/ hoe hy niet alleenlik goede/ maar ook quade menschen/ die genoegsaam onder des Duivels maght/dat is reghte slaven van de sonde waren/ van die snode quellingen genesen heeft. Waar in hy waarlik sijnen Vader wel geleek/ ende sijnen broederen wees het gene hy hen leerde/ om den selven als opreghte kinderen na te volgen/ die ook selfs den onreghtveerdigen en godlosen sijnen regen ende sonneschijn verleent Matt. 5: 45. Ik bekenne dat my dese uitlegginge self niet al te wel voldoet/ om datse wat gedrongen schijnt: ende nochtans komt derselver/ mijns oordeels merkelijk te bate/ dat de schrift elders van andere saken op de self de hoogte spreekt; als dat God den godlosen reghtveerdigt/ Rom. 4: 5/ ende Christus voor de sondaars gestorven is cap. 5: 6. en voor d'onreghtveerdigen geleden. 1. Pet. 3: 18. Doch wat swarigheid steckter in/ so wy 't werk van genesen geestelijk verstaan; gelijk God de gebreken krankheden onser sielen geneest, wanneer hy ons de ongereghtigheid vergeeft. Psal. 103: 3. Daar staat insgelijx in den grieckschen text ἰώμενον, iomenon. Want de Sone des menschen daar toe maght op aarden hadde/ die hy ook als een geestelijk geneesmeester gebruikte Matt. 9. 6/ 12. Ende in desen sin dede hy het meeste goed/ aan de menschen/ dat was sijn Hoofdwerk/ ende derhalven weerdig om alleen te noemen/ dat hy genas de gene die also van den Duivel, dat is van de sonde sijn oorspronkelijk gebroedsel/ overweldigd waren. Ende vermits ik niet kan sien/ dat op dese uitlegginge iets te seggen valt/ so sullen my d'Eerw. Broeders des te lichteliker konnen dulden/ indien ik my door dese woorden des Apostels Petrus van mijn oordeel niet versetten late; immer tot so lange dat my nader kraght in dat bewijs/ 't gene men daar uit vermeint te halen/ aangewesen werde.

VI.

Op 't seggen van de tseventig/door den Heer by tween tot den dienst/ sijns rijks door 't land gesonden; Heere dat de Dæmones zijn ons

ons onderworpen in uwen name, segt Christus Luk. 10: 17. En ik sagh den Satan als een blixem uit den hemel vallen. Waar uit blijkt, dat die wonderlike kraght der genesinge van alle jammerlyke qualen ene kraghtige verbrekinge was van 't werk des Satans, en dat by gevolge de onderwerpinge van de Dæmones en de kraghtige verbrekinge van 't werk des Satans een en 't selve is. Insgelijks is aanmerkelijk 't geen Christus segt, Luk. 13: 16. van die vrouwe die enen geest der krankheid 18. jaren lang had gehad; dat namelijk de Satan dese vrouwe 18. jaren lang gebonden had. 't Is waar, sijn E. soekt die plaatse Luk. 13: 16. enen anderen sin te geven, verstaande door den Satan daar ter plaatse niet den Duivel, maar die quale selver, om dat die de vrouwe tegen was. Siet lib. 2. p. 187. Maar so spreekt sijn E. sich selver tegen. Want lib. 2. cap. 17: p. 96. verstaat hij door den Satan, Luk. 13: 16. den Duivel. En wat reden is daar doch, om te vermoeden, dat het woord Satan in enen anderen sin sal moeten werden verstaan. Luk. 13: 16. als Luk. 10: 17. alwaar D. Bekker selver toegeeft, dat door de Satan de Duivel werd verstaan. Siet lib. 2. p. 176. 177. Waar uit wy dan besluiten, dat in de schriften des N. T. de Dæmones de Duivel en de Satan een en 't selve zijn; en dat also om verre valt 't geen sijn E. hier omtrent anders gevoelt.

ANTWOORD.

WAt eigentlijk de reden is waarom ik die twee plaatsen Luk. 10: 17. en Luk. 13: 16. So verklare als ik doe, is. XXVII. (XXVIII.) §. 18, 19. 20. en. XXVIII. (XXIX.) §. 21. te sien. 't Gene my d'Eerw. Broederen hier tegen setten, sie ik niet hoe my sal bewegen om daar af te gaan. Want die tegenspreking vind ik in die plaatsen van mijn boek niet, daar sy op wysen. XVII. (XVIII.) §. 2. heb ik Luk. 11: 18. en 13: 16. Op enen self den sin gesteld. Niet evenwel dat in beiden de Duivel verstaan moet worden, maar (gelijk ik daar in den aanhang spreke, datmen den Duivel in sekeren sin daar wel magh verstaan. Het is dan wederom toegeeven der wijse geseid, gelijk ik noch eens moet seggen, dat het opschrift des kapittels sulx wel klaarlik meld: dat ik niet alleenlik sulke plaatsen der schrifture daarin melden wil, die kennelik maar ook die waarschynelik ende in sekeren opsigt van den Duivel spreken. Stellende die dan voor eerst daar op een register, so kom ik naderhand besonderlik te ondersoeken, welk de bequaamste sin van elk der selve zy.

VII.

HIer op gaat sijn E. verder voort / in 't XXVI. Capittel ende wil dat de menschen die in den Euangelio gesegd werden van de Dæmones beseten of gequeld te zijn / alleen sonderlinge siekten onderworpen waren. Hier over breid sijn E. sich selven lank uit; ende komt alles in substantie daar op aan / dat de Dæmones of Dæmonia in den Euangelio niet anders als siekten en bysondere qualen zijn geweest.

Wy hebben daar so veel niet tegen / dat alle die gesegd werden in den Euangelio van de Dæmones beseten of gequeld te zijn geweest / met sonderlinge siekten en qualen / de een met dese / en de andere met gene / waren behept. Maar *quid inde?* wat dan? 't Komt daar op aan / waarom die siekten en qualen aan de Dæmones werden toegeschreven. Wy konnen niet denken / dat sijn E. lochenen sal / dat in al die manieren van spreken een Metonymia aamwisselinge is / en dat die naam van de werkende oorsaak aan 't effect werd toegeschreven / gelijk de werkingen des H. Geestes de H. Geest doorgaans werden genoemd.

Sona / als wy te voren bewesen hebben / dat de Dæmones een en 't selve zijn met de Duivelen, en so al dese qualen met de naam van Dæmones werden benoemd Metonymice; so volgt duidelik / dat de Duivelen werkende oorsaken zijn geweest van alle die qualen en elenden / die aan de Dæmones in 't N. Testament werden toegeschreven.

A N T W O O R D.

WAarom ik 't bewijs niet aanneeme / dat de Duivelen en de Dæmones, een self de sake zy / blykt genoegsaam uit het gen voorseid is. Doch de *Metonymia* Naamwisselinge sta ik toe; in sulken sin als ik die verklaard hebbe; d'oorsaak / niet die het waarlik was maar die daar voor gehouden wierde / is in alle die spreekwijsen in plaatse der siekten als daar door veroorsaakt synde / genoemd.

VIII. Wy

VIII.

Wy sullen noch een woord seggen tot sijne consideratien over dese benamingen/ waarom hy door de Dæmones sodanige siekten en qualen verstaat lib. 2. p. 156. besluit sijn E/ dat nooit was, daar quam nooit iets af. Maar sodanig is 't gelegen met de Dæmones, die nooit in rerum natura zijn geweest; waar op sijn E. voortgaat/ en van oordeel is/ dat al de siekten en qualen Dæmones werden genoemd in de Schriften van 't N. Testament/ dat sulx de gewoonte der Heidenen was/ die naar sijn E seggen alle ongemeene qualen met den naam van Dæmones noemden. Hy meent dat die gewoonte van de Grieken tot de Joden enigsins is overgegaan/ en haalt tot dien einde verscheide saken uit Lichtfoot by. Alles komt daar op uit/ Christus en d'Apostelen in desen volgen de de dwalende gewoonte van de Grieken en Joden. Waar op wij sijn E. alleen dit volgende te gemoet voeren.

1. Nademaal van ons bewesen is/ dat de Dæmones en de Duivelen een en deselve zijn/ so valt sijn E. besluit/dat nooit was, daar quam nooit iets af, ten desen aansien om ver/ en 't geen hy daar op bouwt.

2. Dat de Joden de gewoonte hadden/ van besondere qualen en elenden met den naam van רוח רעה *ruah ra-a* of quade geesten te noemen/ staan wy sijn E. toe. Maar dat is meer tegen als voor hem; alsoo sy door die quade geesten niet de versierde geesten der Heidenen/ maar de שדים *Schedym* of Duivelen verstonden; als blijkt uit de plaatse van Lichtfoot by gebraght/ in't Hebreeusch naar gesien. Waar uit volgt/ dat de Joden ten tyde Christi van oordeel waren/ dat al die qualen en elenden niet van de Heidensche Dæmones, maar van de שדים *Schedym* of Duivelen veroorsaakt wierden.

ANTWOORD.

I. Hoe veel plaats by my 't bewijs vind/ dat de Dæmones en de Duivel een self de sake sake zy/ hebb ik in 't voorgaande genoegsaam verklaard.

 II. In't

II. In't genen de Eerw. Broederen verder gelieft te seggen / dat de Joden door die quade geesten de שדים *Schedym* verstonden / stemm ik volkomelijk toe; ende is dat my een niewe grond om te geloven / dat sy daar door insgelijx de δαιμόνια *Daimonia*, verstonden; also uit de griekfche oversettinge klaarlik blijkt / dat de שדים *Schedym*, der Joden ende der Heidenen δαιμόνια *Dæmonia*, een en de selfde sake zijn.

Dit alles tot openinge van mijn gevoelen / so verre als ik tot noch toe wijs ben: *Salvo meliore judicio*, onder verbeteringe; ende also met bereidwilligheid om alles nader te overwegen / ende my selven niet alleenlik van de E. Classis / maar ook van den geringsten lidmaat onser Kerken nader te laten onderrighten; ende overtuigd zijnde / mijne dolinge te erkennen. Gesloten dese wisseling van schriften met de Eerw. Broederen Gecommitteerden desen 4. Novemb. 1691.

SESDE ONDERHANDELING.

Daar by geconsidereerd en overwogen worden de voornaamste Beweegredenen des Auteurs tot het schrijven van zijn Boek.

Ontvangen by den Auteur op den 2. December, en beantwoord op den 31 dito en den 21. Januar. 1692.

I.

D'Autheur heeft voorgenoomen gehad / Gods allerhoogste eer en zijn allerheiligst woord van der menschen saligheid te versekeren: ende gedoogt oversulx niet / (als wy ook niet gedoogen) dat sulke dingen den Duivel toegeschreven werden / die van so gevaarlike consequentie zijn / dat het Christendom daar door van al zijn gronden ontsett / of immers hier door ondermijnd, en somen het van die kant bespringt / onhoudbaar is. 11.B. xxxiv. §. 1. Dit soude daar in bestaan / datmen den Duivel tot God maakt / Jesu kooningryke / de goede Engelen / den aart van Gods geheimenissen / de waarheid van het Christelijk Gelove; met name dese allergewigtigste / dat de Bybel Gods Woord is, dat Jehova God is, dat Jesus de Messias is; ja ook de ware Godvrugtigheid grotelijx te kort doet / door het gemeen gevoelen daar ontrent. En daarom / geen Hoofdstuk des Geloofs weegt by den Auteur so swaar als dit: alle zijnse los en onbewijslijk, somen 't gemeen gevoelen, dat het volk van de list en magt des Duivels heeft, en so alsmen gemeenlijk by geleerden en by Leken daar van spreekt, niet en verwerpt. Ja het gansch gebow der saligmakende Leere moet hier mede staan of vallen. Het welke alzo zijnde / so was het van de alderhoogste noodsakelikheid aldus te schryven.

ANTWOORD.

SO als de EE: Broederen mijne woorden alhier uitgetrokken hebben / so is alsnoch mijne meininge: doch met dien verstande als ik my hier na op elk

stuk besonderlik verklaren sal / volgens 't gene my in 't vervolg sal worden voorgeworpen. De sin is in 't gemein / dat die saken so genomen alsmen wel spreekt / al 't gene dat ik der gemelde plaatsen daar van segge / daar op dan vrypelik wel toegepast mag worden. Maar niet dat zy / die so spreken / alle / offe immers eigentlijk van dat gevoelen zijn: insonderheid so veel als luiden van letteren betreft / die so verre niet vervallen konnen als 't gemeene volk: Ende is hier wel besonderlik op aan te merken / dat degenen daar ik tegen schrijve / dese gronden vast houden / dat Jehova God is, dat de Bybel Gods Woord is, en dat Jesus is de Christus: also ik sonder dat my te vergeefs bemoeijen soude / om hen van alsulke grove dwalingen / als daar tegen strijden / te overtuigen; waaraf zy 't gevolg niet merkende / nodig hebben / dat het op de kragtigste wijse aan hen werde voorgesteld.

I I.

Wy sullen daar op voor af in 't algemeen seggen / dat dese Consequentien niet applicabel zijn op de leere van de Gereformeerde Kerken / die zy in haren Catechismus en Confessie geuitet heeft; noch op eenige hare gewone verklaringen van de H. Schrift. So dat die redenen niet en konde dienen / om in dese hare verklaringen enige verandering te maken. Het was daar omme niet van nooden geweest / den Duivel ganschelik te bannen uit de weereld / ofte het ganschelik uit te sluiten *extra spæram äitwit humanæ* ende voorts te stellen / dat nooit een mensche van den D. ofte van eenigen bosen E. is beseten geweest.

A N T W O O R D.

Ik sta geerne toe / dat dese gevolgen niet en mogen gepast worden op de leere der Gereformeerde Kerk; die ik geensins bevechte / maar verdedige / om hare vaste gronden / en met een die van de gansche Kristenheid / tegen sulke grove dolingen te verseKeren. Ondertusschen maak ik merkelijke onderscheid tusschen de leere der Gereformeerde Kerk / so als in den Catechismus / Belijdenis en Regelen der dortsche Synodus begrepen is; als eigentlik hare leere zijnde / en de gewone verklaaringen der Leeraars in deselve: also de Leeraars niet en zijn de Kerke / nocht hunne verklaringen sulke regelen van t' samenbindinge als de Formulieren. De Kanttekeningen onser oversetters / so veel als de Nederlandsche Kerken in 't besonder aangaat / zijn buiten twijffel boven d'uitleggingen van andere Godsgeleerden te achten. Nochtans zijn die selfs niet bekwaam / om de Leere der Gereformeerde Kerken te vertonen / al waren 't de Nederlandsche maar alleen: also zy veelsins van malkanderen verschillen / ende op verscheidene plaatsen

sen by my anders uitgeleid / selve twijfelachtig spreken / en den Leser hier van uitlegginge geven.

Het was dan niet van node geweest / (neem ik hier verlof te seggen) den Duivel in de weereld te brengen / om de Leere der gereformeerde Kerken te bewaren; ofte te stellen / dat ooit menschen van den Duivel zijn beseten geweest / of noch heden zijn: alsoo de regte Leere der Gereformeerde Kerke dat niet mede brengt; maar veel eer in haren regten grond verwerpt.

I I I.

WAt Godgeleerden is met zijn gevoelen so verre gegaan / dat enige der voorgewende Consequentien daar uit souden hebben moeten volgen: Danæus selve niet / so men acht geeft / hoe die sich heeft gelimiteerd / als in 't verbolg blijken sal.

Indien sommige geleerden / (om van 't slegte en superstitieuse volk niet te spreken) in desen te verre gegaan zijn / als Bodinus / die van den Autheur genoemd is / en andere zijns gelijke; zijn Eerw. is de eerste niet die hem wedersproken heeft. Maar veele anderen hebben dat reeds gedaan: doch zy en hebben dat so niet gedaan als Reinold Schott ende als onsen Autheur / dat zy daarom souden hebben willen van het eene uiterste tot het ander overslaan. Onder dese so is 't dat Joh. Reinoldus in zijne Cens. libr. Apocr. *tom. 1. pret. 92. & 93.* Bodinus hier over voorgenoomen heeft / *temeritatem & audaciam hominis* beschuldigende. Maar van Regin Scotus schrijven de segt hy; *Contrariam Bodino insanit insaniam.* Ende daarna: *ut Diogenes castigavit fastum Platonis sed majore fastu: ita hic Bodini perversitatem redarguit, sed perversiori vanitate, & habet mendacia, sed alius generis. Pret. 93. inf.*

A N T W O O R D.

OF Danæus in 't besonder hier van my genoemd / so verre niet gegaan zy / als ik stelle / dat wil ik daar ter plaatsen overwegen daar het my van de E. E. Broederen gepast sal worden. Ende wat d'anderen aangaat / men moet het my ten besten houden / dat ik rondelik segge / hoe het by my leit. Aan d'eene zyde sullense den Duivel merkelik bepalen / en aan d'andere doorgaans wel so veel toestaan / ofte ook uitdrukkelik toeschrijven / datter die stukken onvermijdelik uit volgen / die ik in mijn Boek op dat gevoelen passe. Het gelieve den E. E. Broederen hier na te letten op de blijkken die ik daar van geven sal: ende met een doen sien / dat sy die dus spreeken en gevoelen / daar in afwijken van de Leere der Gereformeerde Kerken / die ik voorstaan en bewa-

waren wil. Sy ook/ trouwen: maar also dese wegh / na mijn gevoelen daar van afwijkt/ so wil ik hen dat tonen/ die sulx door besondere gelegentheid en genegentheid ondersocht hebben; in hope datse 't noch wel sien/ ende my hunnen medearbeider voor mijnen suren arbeid danken sullen.

Wat Bodin betreft/ die Roomschgesind/ ende also buiten de gemeinschap onser Kerken was; daar komt het niet op aan. Des heb ik hem ook/ daar ik van Protestanten spreke / 1 B. XXII. niet eens genoemd: maar wel in 't voorbygaan XX. §. 14. daar ik van 't gevoelen der Papisten handele. Ende daar na XXIV. §. 2. buiten opsight tot Roomsch of onroomsch/ stelle ik hem tusschen Koning Jakob en Danæus/ twee protestantsche schrijvers in d'eerste tijden van de Reformatie/ welke beide al so wel als hy sulx geleerd hebben over 't gene den Duivel en sijn doen betreft/ 't gene op de gronden der Gereformeerde/ ja der Kristelike Kerke in 't gemeen niet berusten magh. Tot bewijs hier van geef ik op het gene 1 B. XXII. §. 8. uit des Konings boeken/ en §. 9/ 10/ 11. uit Danæus aangeteekend hebbe: waar af hier na sal te besien staan/ of men behoudens dat gevoelen wel kan staande houden/ de bewijsen van die drie voorname gronden der gemeene Kristenheid/ dat Jehova God/ dat de Bijbel Gods Woord/ en dat Jesus de Messias is.

Derhalven gaat 'et my niet aan/ dat ik d'eerste niet en ben die Bodin weersproken hebbe: nadien dat twee so grote mannen in de protestantsche Kerk meest al bevestigd hebben wat hy schrijft; uitgenomen dat niet duidelik paaps is. Want (gelijk ik in 't 1. B. XXIV. §. 16/ 27/ 18. ook beweere) daar voor hebben sich de protestantsche schrijvers wel gewacht/ datse niet met het Pausdom spraken/ daar sy waren uit gegaan: maar wat voorts van 't Heidensch of van 't Joodsch sich ongemerkt daar onder mengde/ dat en heeftmen niet so naaw in acht genomen/ also men tegen die t'hans geenen geestelikken oorlog hadde.

't Was derhalven mede niet van noden/ dat sich de E. E. Broederen met het seggen van Johannes Reinolds hier versterkten: also hunne achtinge my meerder is als van eenen man die niet meer en was dan een van ons. En dat is 't gene ik segge: dat onse schrijvers doorgaans meer van dat schadelijk gevoelen by sich houden dan sy daar af weerleggen: gelijk deselfde Reinolds in de woorden by de E. E. Broeders aangetrokken/ Schott sijnen landsman en geloofsgenoot meer ongelijk geeft dan dien Fransman en Papist.

IV.

Dit so in 't algemeen geseid zijnde: wat nu de Consequentien in 't besonder betreft/ om te tonen dat die geen van allen gemeenschap hebben met het gene onder ons van de weetenschap/ het vermogen en bedrijf des Duivels word geleerd/ so seggen my voor eerst.

Het

Het en volgt niet / daar worden seer grote dingen van den Duivel gesegd / die wel eenigsins na God gelijken souden by sommige menschen / ende die in der daad groter zijn dan die van andere schepselen: Ergo de Duivel word daar door tot God gemaakt. Want dan hebben de Heidenen gelijk gehad / welke de Sonne tot God maakten / uit kraght van haar werk; van welke wy ook lesen Psal. 19: 7. Haren uitgang is van 't einde des Hemels, ende haren ommeloop tot aan de einden. ens.

ANTWOORD.

Nu sal ik dan eens sien / of en hoe verre my de Broederen / door hunne redenen die volgen / sullen konnen overtuigen / om van mijn gevoelen af te staan: ofte immers mijne tale te veranderen / die seggen / dat de dolingen die ik bestrijde van sulk een gewight en so schadeliken gevolge zijn.

So wil ik voor eerst dan wel bekennen / dat het niet en volgt: somen dingen van den Duivel seit / die in der daad groter zijn dan die van de menschen, dat daar door de Duivel word tot God gemaakt. Maar by aldien datmen hem maar toeschrijft het gene enigsins na God gelijkt; so mein ik dat ik reden hebbe so te spreken. Want geen schepsel / en voor al de Duivel niet / magh enigsins by God geleken worden. Het moet in alles maar een schepsel / en God self de Schepper blijven; tusschen welken beiden het verschil volstrektelik oneindig is.

Maar ik kan (met oorlof van de W. Broeders) niet begrijpen / hoe dit de Heidenen / die de Sonne tot God maken / in 't minst of meest verschonen kan: also in de woorden van dien Psalm het alderminste niet en is dat enigsins na God gelijkt; dan wel het tegendeel. Want dat uitgaan en dat omlopen bewijsen klaarlik / dat hy niet alom op eenen tijd kan tegenwoordigh zijn; en datter veel is dat sich t'elker ure / maar seer weinig dat sich t'allen tijde voor der selver ziele kan verbergen. Want so als haar lichaam sich geduriglik verplaatst van 't een einde des hemels tot het ander: also ook hare ziele. Dit gevolg is dan niet goed / om de Sonne self voor God te houden / behalven dat hy ook so sienlijk / maar God self onsienlijk is: en so hier na bevonden word dat het meer niet te beduiden heeft / het gene men gemeenlik van den Duivel seit: wil ik self mijn ongelijk bekennen.

V.

Wat aangaat den Duivel: hoe grote dingen van hem geleerd worden / het blijft nochtans waarachtig / dat de Duivel daar door niet en word tot God gemaakt. Want het geest hem noch God-

delike Namen / noch Goddelijke Eigenschappen / noch Werkingen noch Eerbiedigheden.

ANTWOORD.

Indien de Heidenen uit mijn seggen moesten gelijk hebben: de Papisten uit dit seggen noch veel meer. Want wy sullen hen om gelijke redenen van geen Afgoderye beschuldigen konnen: dewijle sy hunnen Afgoden geene godlike Namen toeschrijven / maar hen sleghs Heiligen noemen. Geen godlike Eigenschappen; also sy hen geen Alomtegenwoordigheid toepassen; noch hen voor Almachtig houden / die alles doen door Gods vermogen; noch voor Alweetende / nadiense meinen dat sy in den Spiegel der H. Drieenigheid sien het gene dat hier ommegaat. Geen godlike Werkingen: om dat sy Gode toeschrijven al 't gene dat de Heiligen te wege brengen. Noch goddelike Eere: want sy hard en sterk betuigen / dat syse maar als middelaars en tusschensprekers (dat is als δαίμονες) aanbidden. Want het is met allen seker / dat sich hunne leeraars dus verschonen. Ende gelijk wy dese verschoninge niet aanneemen / uit oorsaken die bekend zijn: so heb ik deselfde reden / om niet tegenstaande alle deselfde uitvlughten / ook alle 't selfde te seggen / dat my mijne leeraars tegen 't Pausdom hebben in den sin gebraght.

VI.

Niet eenige goddelike Namen. Want of wel waar is / dat wy gewoon zijn hem te noemen den God deser Eewe, uit 2 Cor. 4: 4. sulx en is hem niet *simpliciter* [dat is / enkelik] God noemen: ofte dit geschied om dies wille / dat de Eewe, dat is de weereld / het met hem houd.

ANTWOORD.

Indien men seggen magh / dat de Schrift den Duyvel met den naam van God deser eewe beteekend / om dat het de weereld met hem houd: so heb ik reden om te seggen / dat sy desen naam geeft aan 't verderf dat in de weereld is door de begeerlikheid, daar het de weereld buiten twijfel mede houd / also sy geheel in het bose ligt. 1 Joh. 5: 19. Want so is ook de Buik hun God / die het met hem houden / aardsche dingen bedenkende. Dienvolgende gedraag ik my tot het gene desen aangaande in mijn II. B. XXXI. §. 12. geschreven hebbe.

VII.

VII.

NIet enige godlike Eigenschappen. Want of wel waar is / dat wy den Duivel een seer grote kennisse / en geen mindere kracht toeschryven / en die houden voor de eigene kennisse en kracht des Duivels; (daar het in desen meest op aan komt) en ook dit daar enboven geloven/dat hy in minder tijd dan wy/kan hier of daar tegenwoordig zijn: so en schryven wy echter hem noch Alweetenheid/ noch Almachtigheid/ noch Overaltegenwoordigheid toe. Den Auteur selve heeft geen swarigheid gemaakt / van der Engelen kracht aldus te schryven: Wat hunne kracht belangt / die magh wel groter zijn/dan om 185000 man te doden. lib. 11. c. 10. §. 13. De grootte dan van de kracht / die wy den Duivel toeschryven / maakt hem niet tot God; of men soude moeten seggen / d'Auteur heeft d'Engelen daar door tot God gemaakt.

ANTWOORD.

HOewel ik hier in met de E E. Broederen eens ben / dat door de kracht/ den Duivel wel of qualik toegeschreven/ moet verstaan worden de eigene kraght des Duivels: so strijd dat echter tegen den geheelen inhoud der selver eerster artijkelen van die dertien / welke my eerst de Kerkenraad / en daar na de Classis ook belieft heeft voor te stellen: en waarin de grond by hen gelegd is / om voorts mijn geheel Boek te verfoeijen / ende my te vergen tot herroepen: daarin besonderlik belijdende / dat d'uitlegginge sulker schriftuurplaatsen t'onreghte van my veranderd waren. Want de ses eerste artijkelen spreken niet een eenig woord van de eigene kraght der Geesten / besonderlik der Duivelen; dat is die waarlik in hen is / door hun eigen wesen / so als dat vanden Schepper onveranderlik in de Natuur bepaald is. Maar alles komt op Gods Almachtigheid aan / om te seggen wat die soude konnen doen / so't hem beliefde / sonder 't minste bewijs dat hy ooit so doet. Daar uit besluitmen niettemin op den sesden art. dat de Kerke niet en doolt / misdien datse hare uitleggingen op besondere schriftuurplaatsen na sulke stellingen schikt: dat is (so ik het wel versta) deselve verklaart met die gedachten / dat God veel meer soude konnen doen dan hy doet; het gene niemant ooit ontkend heeft; maar ook mijns wetens / nooit sulk een besluit daar uit genomen: gelyk ik dat elders betoond hebbe. So en had ik derhalven niet te bekennen, het gene my de sevende artijkel vergt. Maar nu houd ik my aan 't woord van de E E. Broederen Gecommitteerden / ronduit belijdende / gelijk sy met duidelike woorden hier verklaren / dat het in desen hier meest op aankomt: te weten / niet of God aller-

allerhande werksaamheid op allerleye lichamen aan allerhande Geesten geven kan; maar of hy sulke werksaamheid/ als wy betwisten/ aan sulke Geesten heeft gegeven als de gene zijn daar wy van spreeken. Maar hoe ben ik dan dese vier maanden lang dus verre buiten omgeleid / tot geheel wat anders dan de vrage was/ en daar het niet op aan en komt? En wat middel voor de E. E. Broeders/ omme my/ volgens hunnen last/ op die dertien artijkelen noch te bewerken/ daar sy enen geheel anderen wegh inslaan/ en die nochtans de reghte is. Te vergeefs derhalven dat die artijkelen so overtuigende geacht zijn geweest/ om my te doen bekennen/ dat ik tegen de Gereformeerde Kerk geschreven hadde.

Hoe de Duivel als een geest/ hier of daar kan tegenwoordig zijn/ heb ik in het II. B. III. §. 8. alsoo verklaard/ dat het met der Broederen gevoelen niet en strijd: derhalven dien aangaande hier niet by te doen.

Wat de Godlike Eigenschappen/ als Alwetenheid/ Almachtigheid/en Alomtegenwoordigheid betreft: daar op heb ik reeds geseid/ dat de Roomschgesinden al so seer/ en met al so groten schijn van reden hunnen Afgodsdienst verschonen. En so der noch iet meer gesegd kan worden; hoe sal 't Antwoord in den Catechismus op de 30. vr. bestaan/ seggende/ dat die van't Pausdom metter daad verlochenen den eenigen Saligmaker Jesus, om datse sulk een groot deel hunder saligmakinge aan de Heiligen toeschrijven? Ende nochtans sullen sy al so seer als wy belijden/ datter maar een God is/ ende een Middelaar Christus: niet bemerkende dat het gene sy den Heiligen toeschrijven/ regelreght daar tegen strijdig is: indien niet in hun eigentlik gevoelen/ 't is in hun spreken en hun doen. So ons volk mede/ in so verre sy in die gevoelens van den Duivel zijn/ daar ik tegen schrijve: so als reeds gesegd is/ ende noch meer geseid sal moeten worden. Sy ontkennen dat de Duivel God is/ en spreken/ ja geloven echter dingen die daar mede strijden. Doch sy merken 't niet: en so is mijn eenigst oogmerk datse 't merken mogen.

Voor 't laatste seg ik/ dat so niemant groter noch besonderliker dingen van den Duivel seide noch geloofde/ dan ik ter genoemde plaatse van de Engelen schrijve: ik geen oorsaak ooit genomen soude hebben/ om te seggen/ dat de Duivel word tot God gemaakt.

VIII.

Niet enige goddelike Werkingen. Want of wel waar is/ dat dese en geene schrijvers/ hem grote en wonderlike werken toeschrijven; de eene meer de andere min: so zijn het echter alle Godsgeleerden daar in eens/ dat/ indien de magt des Duivels sich exsereert ofte uitlaat na buiten toe/ tot enige lichamelike stoffen/ om die te bewegen en wonderlike dingen daar door te verrigten: zy egter geen groter dingen doen dan die natuurlike oorsaken in haar vermogen heb-

hebben / *dum iis utuntur tamquam instrumentis, & per localem motum applicando agentia passivis, ut agant juxta naturalem motum & activitatem suam.* terwijle zy deselve als werktuigen gebruiken, en door plaatselike beweeginge de werkende dingen voegende op de lijdende, om te werken volgens hunne natuurlike beweeginge en werksaamheid. Voet. sel. disp p. 1. pag. 931. Danæus selve / hoe groote dingen hy den Duivel toegeschreben hebbe; so wil hy echter niet / dat hy iets gewrocht hebbe / *nisi quantum & quando & in quibus rebus deus ipse illi concedit.* dan alleen so veel, en wanneer, ende in wat saken God hem toestaat. Daarenboven: *ut neque per alias res quàm naturales operari valeat, etsi sæpè quidem nobis ignotas.* dat hy ook door geen andere als natuurlike dingen werken kan, hoewel dikmaals voor ons verborgen zijnde. Ja hy en geeft den Duivel so veel eere niet / dat God hem ooit met enig mirakel te doen verweerdigd hebbe / als wel zijne Heiligen: uit dese reden; *quòd Satan in edendis miraculis non spectet Dei gloriam, & boni angeli & sancti viri eò solum respiciunt, & tendunt Itaque miraculorum dei instrumenta sæpè hi sunt, isti autem nunquam* dat de Satan in 't doen van mirakelen Gods eere niet beoogt; en dat goede Engelen en heilige mannen daar alleen op sien, en daar na tragten. Dienvolgende zijn dese dikwijls werktuigen van Gods wonderheden, maar d'andere nimmermeer. *de Sortiargi.* cap. 4.

Wat nu betreft vroegen of spaden regen op zijn tijd, Jer. 5. of donder en regen buiten tijds, 1. Sam. 12. ofte enige diergelijke werken Gods: wy en weeten niet / wat Godsgeleerde enige van die / (te weeten / so als God gewoon is die te geeven, aan den Duivel toegeschreeven hebben. Wel is waar / dat sommige van haar geen swarigheid gemaakt hebben / enige donderen / blixemen / winden / regen / aardbevingen / &c. aan den Duivel toe te schrijven; daar toe bewogen door de historie van Job / en andere plaatsen / als te sien is by Voetius / door den Autheur in zijne laatste antwoorde hier toe by gebragt. Maar sulke donderen / blixemen / winden / regenen &c. sullen dan meer gelijkheid hebben met het geen de menschen te desen aansien vermogen: doch in een minder graad dan hy / door natuurlike middelen en behulp van konst; alsmen siet in 't Canon / windroers / spuiten / fonteinen / &c. sommige van welke een Regen maken om een brand te lesschen; een ander wind / die door zijn kragt een koegel voortdrijft door dikke planken henen / sommige een Donder en Blixem die verbaarlik is. &c. als gelijkheid of gemeinschap

schap met Gods donder/ blixem/ Regen &c. daar de Schrift van spreekt in die plaatsen/ *quæ deo nostro hæc opera peculiari ratione vindicant.* welke onsen God die werken op ene besondere wijse eigen maaken. *Psal.* 18. & 29. & 68. & 147. *Job.* 40. als Voetius in d'aangetogen plaatse daarby gesteld heeft.

So evenwel d'Auteur in dit of dat besonder particulare had willen verschillen/ uit vreese van enige consequentie/ ofte om dat het niet genoeg gedistingueerd was: niemant soude lichtelik met zijn E. daar over hebben willen twisten. Wat andere werkinge betreft/ wy sullen hier na noch breeder daar van spreeken.

ANTWOORD.

Zijn 't geen godlike werken/ doden op te wekken/ 's menschen verstand verlichten/ ene Vrouwe doen swanger worden sonder toedoen des mans/ en diergelijcke meer? Nochtans worden dese van voorname schriftgeleerden onder ons den Duivel toegeschreeven. Het eerste van Voetius Disp. Parte III. pag. 585. Concl. 2. *Cadaver hominis recenter mortui vere & realiter movere, circumducere, & hominem illum tamquam adhuc viventem similare, actionésque actionibus viventis similes, minimè tamen vitales propriè dictas ad tempus edere indubium est, tum ex experientia, tum etiam quod nulla repugnantia aut impossibilitas assignari possit.* Het is buiten twijfel, ende word door d'ondervindinge (die ik nogtans nergens vinde) bevestigd, dat hy het dood lighaam eens menschen, die niewelix gestorven is, waarlijk en metter daad bewegen, herom voeren, en dien mensche als noch leevende doen schijnen kan, ende hem werkingen doen te wege brengen, die den werkingen der leevenden gelijke, hoewel eigentlik geen levendige werkingen zijn Ook en kan daarin geen strijdigheid nog onmogelikheid aangewesen worden. 't Is waar dat hy hier by zeit Concl. 4. *Mortuos homines revera suscitare aut in vitam reducere queunt.* Dat zy na waarheid geen doden opwekken of wederom in 't leven brengen konnen. Maar laat nu eens bewesen worden/ dat Christus de dochter van Jairus/ of Paulus dien Eutychus/ beide versch gestorven geweest/ waarlik van den dood heeft opgewekt: want het en blijkt niet datse lang daar na geleefd hebben. 't Is waar van die dochter blijkt het/ datse leevendige werken heeft gedaan/ want zy heeft gegeten: doch dat kan wel na de meininge van den Eerw. D. Schaak sonder gevoelen zijn geweest/ gelijk ik zijn Eerw. in de predikatie over Gen. 18. hoorde seggen/ dat het met die drie mannen welke Abraham verschenen/soude geweest zijn. Het twede idem Voetius disp. p. 1. p. 692. Concl. 5. *Diabolus aliqua ratione immediatè & diversè agit in mentem &c.* De duivel werkt enigerwijse onmiddelik en regtsdraats op de ziel. en daarna p. 963. ead. concl. circa med. *Scientias quas novit communicet quandoque menti humanæ &c.* Hy deelt somtijds mede aan des menschen ziel de weetenschappen die hy kent. Ende hoe? *per modum preformantis & imprimen-*

mentis interne species intelligibiles, & quidem tempore imperceptibili. In sulker voe-
gen dat hy haar te voren daar toe schikt, en de voorbeeldselen inwendig indrukt;
en dat so snel, datmen geenen tijd gewaar word. Segt my / waar de Broeders/
heeft de H. Geest al veel meer te doen / om in ons te werken verlichtede ogen
des verstands. Het derde getuigt de selfde Heer disp. p. 111. p. 937. dat Hem-
mingius/ Zepperus/ Casmannus *diabolos incubos & Succubos.* Duivelen die voor
Man of Vrouw spelen/ en die men Nachtdrukker en Nachtmerrie noemt/ gelo-
ven: te wege brengende dat ene vrouwe swanger word ende een leevendig kind
baard / sonder dat een man ontrent haar komt. Hy self wil het liefst niet geloo-
ven / ende kan het echter niet geheel verwerpen. Zanchius seit de oper. Creat.
p. 1. l. 4 c. 16. th. 1. *diabolos assumptis humanis corporibus cum veris mulieribus coi-
re posse, & ex illis liberos suscipere: modo tamen minime naturali, sed tamen vere,
quamvis nobis incognito, deo autem possibili* (seit hy effen te voren) *& daemonibus
permisso* dat de Duivelen menschelike lighamen aanneemen, en daarin met ware
vrouwen vleeschelik verkeren konnen; nochtans niet natuurliker wijse, ende
niettemin waarachtig; hoewel ons onbekend, Gode nochtans bekend, en den
Duivelen toegelaten. Men merke doch / hoe hy hier Gods magt met dat
werk des Duivels paart: kan God/ zo kan de Duivel/ mits dat het hem slegts
toegelaten zy. Moetmen dit geloven / so en sie ik geene raad / om de lastering
der Joden tegen d'onbevlekte ontvangenis onses Saligmakers te ontgaan.

Dat onse Theologanten d'een meer d'ander min grote werken / en den ge-
wonen loop der Natuur overtreffende/ den Duivel toeschrijven; van waar
komt dat anders / dan dat de gene die hem minst toeschrijven de swarigheden
sien die uit dat gevoelen volgen / en beschroomd zijn om een schepsel so veel toe
te schrijven/ datse lichtelik het selve al te na met den Schepper vergelijken / of
dat d'anderen die hem 't meeste toestaan de natuurlike oorsaken niet genoeg-
saam ondersoeken / uit welken sulke ongewone dingen / alsmen so gereed is
aan den Duivel toe te passen / warelik ontstaan? Want so zy doch alle be-
kennen / dat de dingen die zy meinen dat de Duivel doet / in 't vermogen der
natuurlike oorsaken zijn: waar uit weetmen dan dat het geesten doen van
welken men niet eens is dat zy sulx in hun vermogen hebben? 't Gene Voe-
tius ter aangewesene plaatse seit / dat seggense altemaal. Maar wat is
is het doch / dat hen alle so doet spreken / dan datse van self buiten alle schrif-
turen en buiten de Nature gaande / sich genoodsaakt vinden om alsulke on-
derscheidingen en bepalingen te maken ontrent de werkingen des Duivels die
sy hem eerst onbedachtelik toegeschreven hebben / en daar na bemerkt / datse
den Schepper daar in te na quamen: om dan hunne miskavelingen met al-
sulke uitvlughten te verschoonen.

Danaeus kan het geensins goed maken met die driederleye reden van ver-
schoninge / uit sijn Schrift *de Sortiaris* dat is van de Toveraars, by gebraght.
Niet met d'eerste: dat de Duivel niets en werkt / dan voor so veel ende wan-
neer, ende in sulke saken als hem God toelaat. Want dat is hem evenveel
toegestaan als de gesegende Saligmaker ook maar van hem selven belijd:
die sijne godlike kraght in de menscheid onder de menschen verkeerende / niet

verder heeft in 'twerk gesteld/dan voor so veel ende wanneer ende in sulke saken als hem God de Vader toeliet: gelijk sulx van my mede getoond is II. B. XXXV. §. 10. Hier van was't dat hy niet alles dede in sijn Vaderland/ wat hy wel elders had in 't werk gesteld. Luk. 4: 23--27. Sijne tijden wel uitdrukkelik by die van Elias en Elisa/ ende hem selven also in dat stuk by die twee Profeten vergelijkende. So ook hoewel hy self d'opstandinge en het Leeven is, so en stelde hy nochtans die kraght aan Lazarus niet eer te werk/ voor dat hem de Vader verhoord hadde omme sulx te doen. Joh. 11: 25/ 41/ 42/ 43. Men moet sich dan wel wachten/ dat men den Duivel niet alleen tot geenen God/ maar ook tot geenen Christus make; ende also by gevolge noch veel meer. Te weeten dat de Duivel van de Scheppinge des weerelds af tot nu toe by de 5650. jaren lang/ dagelijx so grote werken door de gansche weereld doet/ als onse grote God en Saligmaker in drie of vier jaren tijds op 't langst binnen 't Joodsche land alleen/ dat misschien het duisendste deel maar van dit gansche rond des bewoonden aardkloots maken kan. Hier uit maak ik rekeninge/ tijd en plaatse t'samen vergeleeken/ en des Duivels dagelijksche besigheden/ op 't gemoed des menschen aldermeest/ daar de Heere door sijnen Hemelvaart en dien pleghteliken Pinxterdagh niet veel toe dede/ dat des Duivels wonderdaden in het quade wel een millioen uitmaken tegen een (ik schrikke dit te denken!) dat hy wiens eigen naam is wonderlik/ ten goede van de menschen op der aarden heeft gedaan. Siet/ Broeders/ so veel acht ik de verschoning van Danæus/ en van alle sijns gelijk in dat stuk.

Sijne twede reden is beantwoord/ daar ik seide dat men geen bewijs kan geven dat een werk is van den Duivel/ welken men als van selfs onsighbaar niet verneemt/ wanneer men rede toestaat/ dat het de Nature self uit eigene kraghten werken kan.

Van de derde moet ik met verlof van mijn bymoedig spreken dit verklaren/ datse my/ wanneer ik 't in Danæus en by anderen voor desen las/ seer belacchelik is voorgekomen. God doet/ seggen sy geen mirakel door den Duivel/ al doet dese noch so grote dingen/ om dat hy daar in Gods eere niet beoogt. Wat is dat? God doet geen mirakel door den Duivel/ maar de Duivel doet het self 't gene hy doet: want van geen andere werken dan sijne eigene zijn de waarde Broeders met my eens alhier te spreken. Immers na dit slot moet mijne vorige rekening noch vaster gaan/ dat de Duivel self (door Gods toelatinge) ongelijk meer grote wonderlike werken doet/ dan men leest dat God self ooit door Profeten/ door Apostelen/ door sijne Engelen/ door sijnen Sone selve heeft gedaan. Ik segge 't buiten lastering en met eerbiedigheid/ ja uit eerbiedigheid: om te kraghtiger daar mede te bewijsen dat den Duivel/ ongeacht so veelerleye tusschenscheidingen en bepalingen/ sulx in onbedenkeliken overvloed word toegeschreven/ als van den almaghtigen tot een bewijs van goddelike kraght en mogentheid in 't heilig Boek te lesen staat. Men sal dit in 't vervolg noch nader sien.

't Exempel door my voorgebraght/ van vroegen en spaden regen op sijnen tijd, of donder en regen buitentijds; daar af de E. E. Broeders nu vervol-

gens

gens spreeken: dat word wel duidelik door veele onser Godgeleerden aan den
Duivel toegeschreven / so als God gewoon is die te geven: dat is (so ik het
wel versta) op sulken wyse als die ooit quam / om te tonen dat het God is
die sulx alles doet. Voetius sal ons dat wederom best konnen zeggen / die
alle schrijvers heeft by een gehaald Disp. p. 1 p. 969. *Satis ardua est disquisi-
tio, an tonnira, fulmina, ventos, pluvias terræ motus &c. producat, aut pro-
ducta hac illac agitet? Non Pauci ex nostris affirmant, alij planè negant, alij
distinguunt.* 't Is beswaarlik te ondersoeken, of hy ook donder, blixem, wind
en regen, aardbevingen ens. verwekken kan, of verwekt zijnde, hier en daar
henen dryven? Velen onder ons seggen ja: anderen ontkennen het in alles; an-
deren maken onderscheid, Wat hem self belanght / hy laat sich door de klare
schriftuur Psal. 18. 29. 68. en 147. met Job. 40. *Quæ deo nostro hæc ope-
ra peculiari ratione vendicant;* Die dese werken onsen God besonderlik eigen
maken, (gelijk de E. E. Broederen dat ook hier melden) niet bewegen /
om alsulke werken aan God self alleen te laten. Want hy seit uitdrukke-
lik. *Nos, ut verum fateamur, non videmus cur prima sententia defendi non debeat;
cum vis loco motionis dæmonum sufficere videatur, ad exhalationes premitu & terra
& aqua extrahendas, aut saltem ad eas jam productas ei ascendentes secundum par-
tem aliquam intercipiendas; atque ita sursum, deorsum, voxsum, prorsum agita-
tus, & accidentalibus formis meteorologia indutas immittendas in quoscunque velit.*
Wy, om de waarheid te seggen, konnen niet sien, waarom dat men 't eerste ge-
voelen niet en behoort voor te staan; aangesien dat de kraght van plaatselike be-
weeginge, die de Duivelen hebben, schijnt genoeg te zijn, om de dampen
allereerst uit der aarde en het water uit te halen; of ten minsten deselve reeds
uitgehaald en voortgebraght zijnde, na d'een of andere kant te onderscheppen;
en also opwaarts, neerwaarts, voorwaarts en achterwaarts gedreven, en
met toevallige wesens of gedaanten, van luchtwerkselen bekleed, op sodanig
doen komen alsse willen. Even eens oft die eerwaarde Heer daar by gestaan
hadde / wanneer de Duivel weer maakte / om het ons dus klaar te konnen
seggen. 't Welk mijn oordeels lichtelik dan daar op uitkomt; wanneer de
H. Schrift / eenvoudig spreekende / rond uit verklaart / dat God alleen sulx doen
kan / en die konst als aan sich selven houd (*ut quam sibi soli artem peculiari ratione
vendicat*) wy dan met onse Filosofie noch so schrander zijn / om hem dat af
te sien / en sulx alles na te doen / so wy sonder lichaam / ende sonder geesten
waren: Doch misdien dat de Kristenheid maar eenen God gelooft / so en kan
de Duivel hier geen twede zijn / dan onder hem: daarom seiter de Heer Voe-
tius wederom by / *deo ipsi hoc permittente*: wanneer hem God sulx toelaat,
gelijk de gemeene taal van allen is. Wanneer men daar dan byvoegt
al dat gerell van de noordsche weermaaksters en windverkoopers / by
Olaus Magnus gemeld / en doorgaans by anderen voor waarheid aan-
genomen; by niemant / immers weinig onser Godsgeleerden wederleid /
noch onlangs met verscheidene afgrijselike leugenen / daar self mijne
kinderen van walgen / door Simon de Vries / in een boek voordach-
telik tegen my uitgegeven / onbeschaamdelik weder opgehaald / ende van

niemant met woord of werk gewraakt: Hoe isset langer te ontkennen / dat de doling / die den Duivel op sulken wijse als geseid tot God maakt / onder ons niet alleen geduld / maar ook gevoed word? Uit dit alles blijkt met eene / dat het gene de E. E. Broederen van menschelike konstwerken gewagen / als windroers / waterspuiten en diergelijke / d'oorsaak mijner klaghte niet wegh en nemen: nadien het vry wat meer is 't gene men den Duivel toeschrijft / en dat het mede vry wat anders is. Ik segge / vry wat anders: op dat men my niet tegenwerpe / dat de Duivel meer behoort te konnen mogen dan de mensch / 't gene ik echter noch niet toestaan sal. Want laat hem als een groter geest dan onse ziel is / meer geestelike boosheid werken: wie seit dat hy sonder lichaam zijnde / meer (ja ik vrage noch op verre na so veel) lichamelijk sal konnen doen? De Natuur en leert ons geenen Geest / die sonder sulken lichaam als het onse / meer dan onse geest op een lichaam werken kan. En seitet de Schriftuur? Dat is 't gene daar al 't soeken nu om is / sonder dat wy 't daar in t'samen konnen vinden. Nu so de Duivel op die wijse als met windroers / of door middel van 't kanon alsulke dingen werken kan: so moet hy ook noodsakelik een lichaam ergens uit de lucht (so 't niet van grover stoffe is) tsamen pakken / daar die lucht / waar mede hy sulk een geweld wil doen / in besloten werde. Hoe siet men dan dat lichaam niet / dat in stede van 't kanon / van windroers of mortieren of waterspuiten dient; also het die verdikking / alsmen in de regenwolken siet / noodsaaklik sightbaar maken moet? so zal men dan / wanneer een donderwolk of waterhoos sich aan de Lucht vertoont / nooit seker zijn of 't Gods weer en wind is / of (gelijk een godloose boer in Friesland seide) een Duivels weer. Maar neemt eens dat een wind van enen bosen geest uit onderaardsche holen berst: die meen ik dat de schatkameren des winds wesen sullen / die God voor Job verborgen hield; en soude hy den Duivel die gewesen hebben? die bose Geest / die 't geluid des winds niet en hoort / nochtans beter dan de mensche die het hoort / konnen weeten of van waar hy komt ofte waar hy henen gaat? Want so is een mensche die uit God geboren is. Joh. 3. Soude God wel sijne werken van genade by de gene vergelijken die hy self in de Nature doet / indien het dingen zijn die ook de Duivel wel kan doen? Het dunkt my / waarde Broeders al te vreemd.

Voor 't laatste denk ik mede niet datse mijne vrymoedigheid qualik neemen sullen / nadiense selve toestaan dat ik reden hadde van sommigen hier te verschillen: so ik segge dat enige werkingen den Duivel toe te schrijven of niet toe te schrijven / niet wel gedistingueerd, dat is / onderscheiden zijn. Dan meine dat hier gene distinctie meer en helpt / dan die ons God in sijn schriften leert. En so denk ik verder datter maar te veel gedinstingueerd word / gelijk al reeds geseid is: misdien dat men aan d'eene zijde den Duivel grote werken in de Natuur toeschrijven wil / en aan d'andere bevind / dat sich God deselve in de Schriftuur eigen maakt. Waar door men dan verlegen word om hier d'een dus en d'ander so te distingueeren; na dat hy veel of weinig aan den Duivel heeft gegeven; om sich so veel te meer of min te verhoeden / dat hy niet en
werd

werde aangesien als een die den Duivel maakt tot God. Van d'andere werken sal ik met de E. E. Broeders wachten om hier na te spreken.

IX.

NIet eindelik eenige goddelike Eere. Want die magh men by de woeste Heidenen vinden / doch niet by de Kristenen soeken: welker gene / of hy al den Duivel voor formidabel houd / om tegens hem op sijne hoede te zijn; uit Ephes. 6: 12/13. echter hem welbehagelik soude willen dienen / met eerbiedinge ende godvrughtigheid/ als het de eere Gods vereischt. Hebr. 12: 28.

ANTWOORD.

NErgens word van my geseid / dat den Duivel van degenen die hem goddelike Namen / Eigenschappen / werkingen toepassen / ook met eene goddelike eere word bewesen. Maar also dit vierde onscheidelik aan die drie eerste stukken vast is: so heb ik d'ongerijmdheid van alsulken doling willen tonen uit het gevolg datmen soude moeten toestaan / so 't voorgaande waar mogt weesen. Ende wil ik noch wel leeren hoe dit van malkanderen te scheiden zy. Geeft God sulken grote magt aan Babels Koning / hoe heidensch en godloos hy is / dat hy Juda en Jerusalem gebangen neemt / en zy daarom na des HEEREN woord den Koningen van Babel moeten dienen / eeren / en ontsien: waarom dan den Duivel mede niet / so hem God so veel vermogen geeft / so hy hem dus veel toelaat over zijn verkoren volk? So verre als Nebucadnezars Koningrijke strekt / so verre moet hy ook gehoorsaamd worden: en by aldien dan ook de Duivel over 't gansche rond des aardrijx heerscht / so moet hem alles onderdanig zijn. Ende dit ook mede met so veel eerbiedinge en godvrugtigheid als hem toekomt na mate dat hy God is. Want is hy dat niet weerdig om dat hy quaad is? *Oderint dum metuant.* Laatse my haten, sose my slechts vreesen, 't is ook eere gevreesd te zijn. God selve word gevreesd om 't goede dat hy doet/en om 't quade dat hy ons dreigt. Is de Duivel so veel minder God /en is hy so veel boser noch daar toe? de vrese zy dan ook so veel geringer als hy minder magtig is / en dan wederom so veel te groter als hy boser is. Sulx echter zijnde grouwelijk om denken; so moet ook 't ander / datter dus uit volgt / gansch te verwerpen zijn. Daar by komt; dat hem echter de Toveraars en Kollen op hunne Sabbathen (so 't waar is) genoegsaam godlike eere bewijsen / wanneer zy uit kragt des Duivelschen verbonds God afsweerende / (1) den Satan voor God erkennen en vereeren, dat hy hen helpen, en geroepen zijnde, bespringen sal. (2) dat zy hem offerhande doen/ en diergelijke / als uit Danæus in mijns II. boeks XXII. Hoofdstuk §. 10. verhaald is.

X. Voorts

X.

VOorts / hoe soude enig Protestant / door zijn gevoelen van den Duivel hem worden gesegd tot een God te maken? daar zy alle leeren en belyden dat de Duivel niet en werkt dan dependent van God; en datter geen werk des Schepsels zy (het zy groot of klein) of al wat daar in wesentlijk is / moet Gode / als de eerste en opperste / en het Schepsel nooit anders of hoger als de tweede en gedienstige oorsake / toegeschreeven worden.

ANTWOORD.

INdien dese verschoninge goed is / so hebben wederom de Kristenen / Joden en Mahometanen ganscb geen reden om de Heidenen / noch wy om de Papisten voor Afgodendienaars uit te maken / om dat zy meer Goden dan dien eenen erkennen. Want so gy de verstandigste Heidenen of Papisten na 't vermogen hunder δαιμονες of Heiligen vraagt: zy sullen mede seggen / dat zy alle onder dat opperste wesen staan. En wat is heden anders het gevoelen van die Indianen / welke anders geene Goden kennen dan die onder Permiseer; opperstien van allen / staan? gelijk ook d'oude Persianen hedendaags; welke seven en nog ses-en-twintig Goden tellen / alle van den oppergod afhankelijk / ende dienaars van den selven: gelijk in 't I. B. VII. insonderheid getoond is. Insgelijx is ter plaatse daar het telkens pas gaf / in dat selfde boek bewesen / ende buiten dat genoeg bekend / datter niet een van der Heidenen Goden is / die so veel doen kan na hun gevoelen / als veele seggen dat alleen de Duivel kan en doet: Dat elke God maar werksaam is in 't zijne / en by zijn eigen volk: maar den Duivel wilmen dat door alle landen / en by alle menschen / en op alle dingen besig is. dies vreesde self de Filistijnen wel den God van Israel. I. Sam. 4: 7 / 8 / d'Assyrische Priesters waren self in dat gevoelen / dat de God van Israel in zijn land de sterkste was. 2. Kon. 17: 26. en Rabsake geloofde dat zijn Koning sterker was dan enig van de Goden in die landen. Jesa. 37: 12. So ook Nebucadnezar meinde / dat geen God so koen was / die Daniëls gesellen uit zijne hand verlossen soude. Dan. 3: 15. Daarenboven wanneermen so spreekt / gelijk nog onlangs opentlik hier 't Amsterdam op stoel / dat gelijk God den mond der Ezelinne opende, also ook de Duivel opende den mond der slange: leertmen dan dat onderscheid tusschen God en Duivel ook / dat dese van hem afhangt in al 't gene dat hy doet? En steltmen niet veel eer den Duivel onbedachtelik met God gelijk: wanneermen daar uit wil bewijsen / dat hy / als een geest / dus op een lighaam werken kan / om dat God die een geest is ook so werkt. So ik seide / dat de ziele van een kalf het selve wel op 't ys soude konnen doen danssen of op Schaatsen leeren rijden / om dat de geest eens menschen op zijn lichaam dat kan werken: Soude dat geen spottelijk ge-

gevolg zijn? Ende nochtans van 't een schepsel tot het ander: maar van 't schepsel tot den Schepper is oneindelik verschil. Ende noch eens Danæus tot getuige hier te nemen; die seit / dat des Duivels bondgenooten niet alleenlik hem om alles bidden; maar dat hy 't ook doet: so als op de voorgemelde plaats met een te sien is. En wat doet hy toch? So zy 't begeeren / sal hy storm op zee verwekken / schepen 't onderste boven keeren / ens. Die hem om sulke dingen bidden / met gedachten dat hy 't ook so doet; ik vrage of zy den Duivel goddelike eer aan doen of niet? En die sulke dingen geloven / gelijk Danæus en zijns gelijke met sulk schrijven klaar betonen / maken die den Duivel niet tot God? immers tot enen God van anderen / schoon tot hun eigen niet. Desgelijx / als geseid de Heidenen / die anderer volkeren goden ook voor goden hielden / hoewelse die als eigen Goden niet en eeren.

XI.

Waar by noch dit komt / dat alle onse Godgeleerden niet minder van de onkunde en onmagt des Duivels geschreeben hebben / als zy van hunne weetenschap en vermogen hebben willen schrijven. Het is de pijne waardig dat te lesen by Voet. *loc. cit. pag.* 944. 945. 946. ende doorgaans in dat dispuit.

ANTWOORD.

Ik seg op desen als hier voren; dat geen godgeleerden / self onder ons / seer weinigen uitgesonderd / so veel van des Duivels onvermogen ooit geschreven hebben / als de Heidenen by oude en nog heden van hunne eigene Goden. Volgt daar nu uit dat zijse voor geen Goden hielden? So niet; en dat wy reden hebben om hen toe te schrijven / dat zy vele Goden eeren; wie kan my qualijk afnemen / dat ik 't selfde van degenen segge / die den Duivel / hoe weinig 't ook mag zijn / echter so veel toeschrijven / dat het alle die gewaande kragt der verdigte Goden overtreft?

Wat wederom den Heere Voetius belangt / so veel als hy den Duivel eerst beneemt pag. 944/ 945/ 946. so veel geeft hy wederom in de volgende bladen. Ende wil ik goed doen / dat geen gesonde philosophie sulx alles aan den Duivel toestaan sal / dat hem Voetius ter geseide plaatsen geeft / of hy sal hem geerne toegeven al 't gene dat hy hem beneemt. Maar gemerkt sulx hier wel wat te lang mogt vallen; so seg ik / dat na al het gene dat die grote man en de schrijvers die hy mede voor zijn seggen bybrengt / aan den Duivel toestaat wat hy doen kan / men noodsakelik sal mogen seggen dat hy alles kan: Want die slegs van noden hebbe om te tonen / dat hy alles kan: die so veel kan en doed als God ooit dede / om te tonen dat hy was die God die alles heeft gemaakt en alles onderhoud. Waar uit doet doch Jehova blijken dat hy 't is / en dat geen heidensch God ooit sulx gedaan of ook doen en kan? dat hy 't geweest is die

die de weereld met den Sondvloed gestraft en Israël uit Egypten heeft verlost? Het blijkt uit dien / dat hy de roode zee en de Jordaan heeft opgedroogt : want op 't woord der genen die Jehova voor den oppersten God hielden / is dat geschied. Maar dat kan de Duivel ook / seit Voetius. Want hy kan de hoofdstoffen (so ook dan 't Water) *localiter movere continuitatem & terminos utriusque mutare, distrahendo, conjungendo &c.* plaetselik bewegen, den t' samenhang en palen van beiden, door toetrekken, 't samenvoegen ens. veranderen p. 967. meer behoeft hy niet / en meer en heeft Jehova in dat groot werk niet gedaan. d'Egyptenaars moesten 't voor bewijs van Godheid nemen / dat hy stof tot luisen maakten Ex. 8. Maar dat is den Duivel gansch geen werk somen Voetius gelooft. *Animalia imperfecta generat ex putri materia, observato & mediante tempestivo colore & influentijs cœlestibus.* Hy teelt onvolmaakte dieren uit rottige stoffe, by 't waarneemen en behulp van tijdige warmte en vloeijingen der Hemelsche lichamen. *Sic communiter scholastici*: 't is aan te merken / dat Jehova in Egypten geen Peerden / Koeyen / Schapen / noch Leewen / Tygers Beiren ; maar Luisen / Vorschen / slangen heeft gemaakt. Ende waarom dit : had hy niet verstaan / dat het maken van geringer beesten klaar genoeg bewees / dat hy even seer d'allergrootste hadde komen scheppen / ende waarlik heeft geschapen al wat inde weereld is? dies dan ook d'Egyptenaars niet den minsten uitvlugt daar op maakten; maar erkenden self Gods vinger in het maken van de luisen. Kan de Duivel so de Lucht verdikken/en daar menschelike Lichamen uit maken / of onweer verwekken ; waarom kan hy ook het water niet verdikken / of des menschen lichaam lichter maaken / onsigtbaar ondersteunen / om het te doen boven drijven / of daar op doen gaan / diergelijk als veele seggen dat hy trowloos aan de geenen doet / alsmen hen op 't water werpt. So de Duivil kan *applicare agentia passivis* ; werkende dingen schikken met de lijdende, waarom ook niet *amovere agentia passivis*, de werkende dingen van de lijdende afwenden. sich onsigtbaar tusschen beiden werpen / en so maken dat het water niet bevochtige / en het vuur niet brande? Eindelik / het gaat op desen grond niet vast / so daar ergens pest ontstaat / dat het is de hand des Heeren die sulx doet : want de Duivel (seit de selfde Voetius noch te dier plaatse / ende elders meer) kan de Lucht ook wel besmetten / en de pest ontsteken.

So seg ik dan / alvorens hier nu af te scheiden / (vermits ik aanstonds met de Broeders tot een ander hoofdstuk overga) dat de Duivel word gemaakt tot God / al is 't datmen hem stelt onder God / al is 't dat hy buiten Gods toelatinge niets kan doen / al is 't dat hy alles niet vermag : wanneermen echter hem I. de krachten toestaat die den loop en kragten der Natuur te boven gaan / ende II. hem alsulke werken toeschrijft die God voor hem self bewaart / en waar uit Jehova wil bewesen hebben / dat hy God / ende Jesus de Messias is. Dat nu sulx door dat gevoelen daar ik tegen schrijve / word gedaan / is uit al 't voorseide / meen ik / wel gebleken.

XII.

Jesu Koningrijk aangaande: wat heeft doch dat selve te lijden? ofte waarin word het eenigsins benadeeld door het Koningrijke ende heerschappy des Duivels / so als wy gewoon zijn dat te leeren: Ofte wat reden om dienthalven te loochenen het Koningrijke des Satans. Matt. 12:5. te loochenen / dat de Duivel te verstaan zy door den oversten deser weereld, Joh. 12/31. door den God deser Eewe, 2. Cor. 4:4. door den oversten der macht des Luchts, des geests, die nu werkt in de kinderen der ongehoorsaamheid. Ephes. 2:2. door de Overheden, de Magten, de geweldhebbers der weereld, der duisternissen deser eewe, de geestelike boosheden in de Lucht. Ephes. 6:12. Waarom so veel daar opgesocht tegen de gemeene verklaringe van de gansche Christenheid? als lib. 11. cap. 31. Want hoe grote dingen den Satan in dit zijn Koningrijke werden toegeschreven; laat het sich al wijd en breed uitstrekken; laat het heerschen zijn / op sulken wijse als daar van word geleerd; ja laat het καταδυναςεύειν Act. 10: 38. laat het κατισχύειν Matt. 16: 18. zijn; so en word Jesu Koningrijke daar door niet meer verminderd / als Gods Koningrijk en heerschappye is verminderd geworden / daar door dat de Medianyten heerschten over Israel / Jud. 6. ofte dat de Philistijnen over haar heerschten in Samsons tijd. Jud. 14. ofte dat nu een Fransch Koning heerscht in sijn rijk / tot geen kleene versoekinge van de Kerk.

Wy sullen hier echter by voegen de woorden van den Heer Voetius sal: *Potestatis & dominij diabolici, quod habet in homines, & in ordine ad hominem in plerasque alias creaturas, hæc sunt adjuncta. 1. Quod sit non primum supremum &* αὐτοκρατορικὸν*, sed subordinatum. 2. Quod consequenter non sit absolutum, aut in se aut ratione exercitij; sed limitatum per providentiam divinam. 3. Quod non sit naturale, primævum, sed tyrannium, & propter peccata introductum. 4. Quod ordo quidam sit in* ἀτάκτῳ *& tyrannico illo regimine. 5. Quod ratione impiorum sit dominium propriè dictum ...... (si ita loqui liceat) immô & directum: quâ ratione Regnum dicitur, & diabolus Princeps, Deus, Rex. 6. Quod ratione fidelium propriè nec Regnum sit nec Dominium: (Col. 1:13.) sed potius antiqui dominij umbræ, reliquiæ & vestigia aliqua; tantum ad vexsationem, pugnam & exercitium. Tom. cit. pag.*

pag. 932. De magt en heerschappy des Duivels, die hy over de menschen en in opsigt van de menschen doorgaans over de schepselen heeft, is met dese eigenschappen bekend. 1. Dat deselve geen eerste noch hoogste en selfeigene heerschappye zy, maar ondergesteld. 2. Dat deselve volgens dien ook niet volstrekt, het zy in haar self, het zy in aansien haarder bestieringe zijn, maar door Gods voorsienigheid bepaald. 3. Ook niet natuurlijk en oorspronkelijk; maar door dwang ontstaande, en door de sonde ingevoerd. 4. Dat in die ongeregelde en tyrannische of dwangswijse regeeringe nochtans enige order is. 5. Dat het in aansien der godlosen een eigentlik genaamde heerschappy zy, ... (indienmen so mag spreken) ja ook regt uit daar op aangeleid; in welken aansien het een Koningrijk, en de Duivel een Vorst, God en Koning word genaamd. 6. Dat het in opsigt der gelovigen eigentlik geen Koningrijk noch heerschappye zy; (Kol. 1: 13.) maar eer ene schaduwe, overblijffsel en enige voetstappen der oude heerschappye; alleenlik tot quellinge, strijd en oefeninge. Daarmen sulke dingen vind, aldaar en kanmen niet seggen dat den Duivel ene heerschappye toegeschreven word, die tegen Gods en Christus Koningrijke evenaart: ja ene magt die breeder dan Gods eigen Koningrijke strekt: als lib. 11. cap. 18. §. 6.

ANTWOORD.

Wat Christus Koningrijk te lijden heeft, of hoe veel aan 't selve word te kort gedaan, door sulken rijk alsmen doorgaans aan den Duivel geeft, dat heb ik mijns erachtens in mijn 11. b. XXXIV. duidelik geleerd, en dewijle tegen mijne redenen daar ingebragt hier van d'Eerw. Broeders niets meer in 't besonder word geseid, so behoef ik anders niet, dan my voor alsnoch daar toe te gedragen.

Op 't gene dat hunne E. E. vraagwijse tegenwerpen, dunkt my onder verbetering, dat ik selve eerder oorsaak hebbe om te vragen, wat reden datter zy om een Koningrijke te besluiten uit des Heeren wonder Matt. 12: 15. daar ik immers in mijn 11. b. XXXIV. §. 2. al op geantwoord hebbe: alsmede datter geene reden is die ons verpligt, om in die andere plaatsen, Joh. 12: 31. 2 Kor. 4: 4. Efes. 2: 2. en 6: 12. den Duivel te verstaan. Valter anders niet te seggen op mijne verklaringen die ik daar over XXXI. §. 8—20. opgegeven hebbe, dan dat se tegen het gemeen gevoelen strijd? Tegen 't selve is mijn gansche werk: en mijne uitlegging, so ik meine, niet gesocht, maar in den text gebonden, en daar uit gehaald, daar de gemeente door 't gemeen vooroordeel in gebragt was. Want ik bidde de Broeders, by hen self eens te bedenken, hoe dat kristen uitleggers tot alsulke verklaringen hebben konnen komen; of hoe zy eerst tot

tot die gedachten quamen / om Overheden, Goden, Oversten uit de Hel te halen / daar der so veel keurs af op Aarden is; so zy niet op 't kragtigste van kinds been af met dat gevoelen van den Duivel ingenomen / en op school noch meer daar in bevestigd waren? dat leg ik nu eens af / besie de texten in den grond en t' samenhang / vergelijke voorts de schriften alsmen schuldig is te doen / tragtende in desen ook / gelijk wy alle elders doen / het officium boni interpretis na de bekende regelen van uitlegginge na te komen: en dat brengt my dan van selfs / of ten minsten leid my op het naaste tot alsulken sin als ik daar uit hebbe voorgesteld.

't Exempel van de Midianyten / van de Filistijnen / en dat van den Fransche Koning brengt (onder verbetering) niets in / dat des Satans rijke / heerschen mag / dat hy mag καταδυναστεύειν, dat hy mag κατισχύειν, of een Koningrijk tegen Gods Koningrijk/ende noch weiniger binnen 't selve staande houden. Want wat de twee eerste belangt/ God is een Geest/ ende een geestelijk koning/die het lighamelijke verder niet besorgt/als het voor den geesteliken staat zijn volx behoeft. Welke sulx voor enen tijd ontbeeren kan / of daar in belemmerd zijn: God egter daarom evenseer Koning blijvende van zijn besonder volk/ mitsdien dat noch het geestelijk daar in behouden blijft. En dat hebben noit Midianyten noch Filistijnen / noch andere vyanden aan 't volk Israel benomen / hun geloof en Godsdienst is tot allen tijde vry gebleven. Hoewel de plegtelike oefening in 't openbaar ten tijde der verwoestinge van Stad en Tempel stille stond/ so en hebben zy echter huns geloofs en Godsdiensts halven self in vreemden lande geen geweld noch overlast geleden: en de vervolginge van Antiochus was van korten duur. Boven dit alles heeft hen God telken male in 't midden der verdrukkingen door zijne profeten te verstaan gegeven / dat hy noch hun Koning was en bleef / de vyandige Koningen slegs voor geesselaars gebruikte/ om zijn eigen volk over wederspannigheid te tuchtigen. Maar nergens leert de Schrift / dat een volk over Israel geheerscht heeft / na dat zy van der selver heerschappye zijn verlost geweest. So volgt dan uit de vergelijkinge van die exempelen te meer / ende is het sekerder dan enig ding / dat Christus Koningrijk hier op berust / dat hy zijn volk verlost had van den genen die 't geweld des doods hadde / den Duivel / ende dat niet / door alleenlik zijn geweld te tomen/ maar na dat hy dien geweldenaar (om so te spreken) self vernietigd heeft. Hebr. 2: 14/ 15. Daarom sal de sonde, des Duivels oude werk / over ons niet heerschen, want wy zijn onder de genade. Rom. 6: 14. Enige vijandschap des vleesches tegen den geest strijdende maakt geene heerschappye. Wat derhalven den Koning van Vrankrijk en zijns gelijke vervolgeren betreft / die en is daarmede geensins Koning dat hy vyand is / ende hier en daar enen hoek lands van de wijdgestrekte Kristenheid / daar af hy slegs een deel besitt / bestaat te scheeren en te plaagen. Maar des Duivels kragt wilmen dat sich heerschender wijse door de gansche weereld strekt: sulx nooit Flistijn / noch Medianyt / noch Babylonier/ nocht oock den Franschen Koning mogt gebeuren. En dat isset dat ik tegenspreke.

En daar heb ik dit noch by te doen / dat het Christus Koningrijk of heerschappije niet en krenkt / so hy vyanden onder de menschen heeft / die sich tegen zijne wetten stelle / welke tot hunder behoudenisse strekken souden so syse gehoorsaamden: want dat is hem wel geseid: heerscht in 't midden uwer Vyanden. Psal. 110. Ende het is / om dat hy een Middelaar Gods en der menschen / niet der Duivelen zijnde / wel menschen in zyn Koningrijk dulden kan / die sich daar tegen stelle; om dat hy hem tijd en plaatse ter bekeeringe / of tot overtuiginge gunt: maar voor den Duivel ende zijne Engelen is daar tijd nog plaatse toe: Hy en mag derhalven daar niet duren / ik geswyge dat hy ook noch heerschen soude; of het is te seggen / dat hy 't noch wel door de menschen doet / die uit eigene boosheid / in den eersten val oorspronkelik aangesteken / onsen Koning Jesus in zijne heerschappyen allen mogeliken afbreuk doen: doch (gelijk de Broeders weten) dat en is de sake niet daar wy van spreken.
't Gene wederom uit Voetius word bygebragt / is / bekenn ik / vry gematigd: maar met al dat gene vergeleken / dat ik ter genoemde plaatse / ende dan noch II. b. XXXIV. daar van schrijve / mein ik niet dat het eene mijner redenen weerspreken sal. Dienvolgende so heb ik hier / mijns oordeels / ook niet meer te doen / dan my selven kortelik op elke reden van dien groten Leeraar te verklaren. Mitsdien seg ik dan / dat het gene die Eerw. maar voor af laat gaan / sprekende van een Rijk des Duivels over de menschen, ende in opsigt tot de menschen, ook met eenen over andere schepselen, t'eenemaal is buiten de schrift. Geen schepsel op der aarde is ooit den Engelen / selfs voor den val; maar alleen den mensche in d'eerste scheppinge onderworpen; ende na den Sondvloed als een besonder proefstuk goddeliker gunste / enigsins hersteld. Ende tot wien van d'Engelen heeft God ooit geseid; hebbet heerschappye over de Visschen der zee, ende over het gevogelte des Hemels, ende over al het gedierte dat op der Aarde kruipt, ende over het vee, ende over de geheele Aarde? Genes. 1: 28: 26. Ende na den vloed: ulieder vreese en verschrikkinge zy over al 't gedierte der Aarde, ende over al 't gevogelte des Hemels; en al wat sich op den aardbodem roert, ende in alle visschen der zee: zy zijn in uwe hand overgegeven Gen. 9: 2. Was dit na den Sondvloed / so was 't ook na den val: van welken de mensche wel hersteld is / maar de Duivel nooit. Oversulx mogen de gelovigen in Christus dies te hoger roemen: wat is de mensch? &c. ende gy hebt een weinig hem minder gemaakt dan d'Engelen. (te weten de goeden.) gy hebt hem gesteld over 't werk uwer handen. ens. Hoe komt nu de Duivel so gelukkig dat hy den Kristen mensch het werk uit de handen neemt / ende dat tot zijn nadeel so merkelik misbruikt? Mag nu hier uit met goede redenen besluiten / dat de Duivel over minder schepselen gansch niet te seggen heeft: wat magt sal hy over hunnen heer hebben / die hy over d'onderdaanen niet en heeft: en wat sal hy op het goed van Gods gelovigen vermogen / daar hy self aan dat van d'ongelovigen niet en heeft?
Nu sal ik op die ses bepalingen iet seggen / waar mede ons die Leeraar 's Duivels Koningrijk om schrijft.

Het

Het eerste was onnodig onder Kristenen te seggen: also sy niet dan eenen God / ende mitsdien Koning van 't Heel Al / geen twede Koningrijk begrijpen konnen / dat niet onder hem sal staan.

Het twede moet noodsakelik uit het eerste volgen: des hem niemant dat betwisten sal.

Met het derde moest uit het voorgaande ook so wesen / als geseid word: uitgesonderd / dat het laatste seggen / *propter peccata introductum*, om der sonden wille ingevoerd, my reden aan de hand geeft / om te denken dat het niet en is. Eerst: Is de mensch een onderdaan des Duivels door de sonde; wat deugd toch heeft den Duivel dan tot sijnen Heer gemaakt? Tot vergelding / moest men seggen / van sijne ongehoorsaamheid aan God / en gehoorsaamheid aan den stem des Duivels. Dit soude ik enigsins verstaan / so de man ook om deselfde reden onder het gesagh der vrouwe ware gesteld geweest / om dat hy heeft geluisterd na de stemme sijns wijfs. Maar het tegendeel is hem gebeurd: tot de vrouwe wierd gesegd / uw man sal over u de heerschappye hebben. Ik en gunne den Duivel 's menschen val so goed koop niet / dat hy daar by so veel sal winnen als'er d'arme mensche by verloren heeft.

Het vierde spreekt van order in een rijk dat sonder order is / en daarom wel een geselschap / maar geen rijk. Dit meen ik (behoudens d'eere des hoogwaarden mans) so veel geseid / als dat de Duivel / niet alleenlik Koning / maar ook God genaamd / ook enigsins een God van order is / tot lof des groten Gods alleen geseid van den Apostel 1 Kor. 14. en dat degenen die alsulken rijk versinnen / ἀσύστατα stellende / deselve ook door diergelijke stellingen genoodsaakt worden te ondersteunen.

Het vijfde schrijft den Duivel eigentlijke heerschappye toe; het gene hy niet hebben kan / so 't hem niet van God gegeven is: Joh. 19:11. En dan heeft hy niet gelogen (so men 't na de letter wil verstaan) wanneer hy tot den Saligmaker seide / dat hem alle dese maght en heerlikheid gegeven was. Luk. 4:6. 't gene echter van so vele letterlike uitleggers deser plaatse word ontkend. Of so sy 't erkennen / mogelik in sulken sin als het hier van Voetius geleerd word: Het kan zijn / dat de Duivel hier in op sijn eigen seggen meest geloofd word; om dat hy / als een leugenaar / niet alleen dat self en seit / maar dat Christus 't ook niet tegenspreekt / dan alleen hem daarom niet aanbidden wil. Op 't bewijs in desen des geleerden mans / dat het word een rijk genaamd / en de Duivel / Koning / Vorst en God; heb ik my te voren al verklaard. Aangaande de Gelovigen / wat maght den Duivel in het seste toegeschreven word / dat is alreeds geseid: en de plaatse Koloss. 1:13. bewijst dit Koningrijk niet meer dan so veel andere / die ik in mijn II. B XXXI. verhandeld hebbe. Ende mein ik / dat degene die te voren sulks niet in sijn hoofd en heeft / door de woorden maght der duisternisse, niet de minste gedachten van een rijk des Duivels krijgen sal.

't Gene nu de Broeders op het slot van desen seggen / dat den Duivel van degenen daar men sulke dingen vind / geen so grote heerschappye toegeschreven word / als de gene die ik in mijn Boek bestrijde: kan ik so verre inschikken als

met

met dese mijne aanwijsinge niet en strijd. Maar dan weten ook de Broeders wel / datse alle niet en seggen wat de Heer Voetius seit; en dat ik sijne schriften niet ten doele van de mijnen hebbe voorgesteld.

XIII.

WAt Gods Geheimnissen betreft: het en strijd tegen deselve niet meer / dat de Duivel, als dat een godlose daar van iets te weten komt. Gods verborgen raad lekt daar door also niet uit / dat of hy of sijne kerke daar door soude verraden zijn. Noch is de wijsheid die van boven is Jac. 3: 15. daarom duivelsch, niet meer dan sy menschelik is: so men houd dat Duivel of mensche daar van kennisse hebben. Gods Wijsheid bekend gemaakt zijnde / is en blijft nochtans de wijsheid Gods. 1 Cor. 2: 7. De redenen waarom de Duivel geen kennisse soude hebben noch van naturelike dingen / noch van talen / noch van godgeleerdheid / ende voor al niet van Gods geheimenissen / komt meest daar op uit / dat het onbegrijpelijk is / hoe hy die weten soude / in so verre alsmen gelooft dat hyse weet: als of ons begrijp moeste zijn de mate van ons geloof. Nochtans so weetmen dat God hem niet onweetende geschapen heeft / en dat haren val haar ingeschapen kennisse niet ganschelik en heeft benomen. Het komt meest daar op aan / dat de Duivel geen vijf sinnen hebbende / niet en kan horen / sien / &c. Men gelooft ondertusschen van Gods heilige Engelen wel / dat se gedurig (so te seggen) 't aangesighte van den Schepper / en daarin de schets (om so te spreken) van alle schepselen / het zy Geest of Lichaam / sien. lib. 2. cap. 32. §. 6. Maar hebben dan dese of gehoor / of is ons dan verklaart / de wijse van hunne kennisse? of gelijkt dit niet veel meer na het versierde *speculum Trinitatis*, Spiegel der Drieenigheid? Hoe dikwijls gebeurt het / dat wy een sake geloven / hoewel wy de wijse derselve niet verstaan? Vorders so houd God den Duivel onweetende ontrent alle sulke dingen / daar sijne eere ende het welwesen van sijne kerke aan hangt: gelijk dan ook onse Godgeleerden sich niet ontsien en hebben te schrijven / dat by den Duivel is *multiplex ignorantia, dubitatio, error, oblivio, insania, vertigines*, &c. veelvuldige onkunde, twijfel, doling, vergetelheid, dulligheid, swijmelingen ens. en dat by hem niet en is kennisse van gedachten / van toekomende dingen / &c. Voet. tom. cit. pag. 924, 925.

ANT-

ANTWOORD.

Op het eerste moet ik hier verlof nemen om te seggen / dat het mijns oor- deels veel verschilt / oft enen bosen mensche / dan of aan enen bosen geest ietwes van Gods geheimenissen / dat is / van de Leere der Saligheid geopen- baard word. Want den menschen / so die het niet geloven / als die het gelo- ven sullen / moet deselve door Gods uitgedrukten last verkondigd worden; maar aan den Duivel niet. Beiderleye menschen moeten Gods genade rie- ken / dese ten leven en gene ter dood. 2 Kor. 2: 15/ 16. Het moet den ongelo- vigen tot overtuiginge zijn / dat hen de middelaar Gods en der Menschen is bekend gemaakt: maar die en neemt de Engelen niet aan; so raakt het ook den Duivel niet.

Ik hebbe geseid / dat Gods wijsheid niet duivelsch is / niet om dese reden datse aan den duivel niet verkondigd word / maar om datse van hem niet te halen is. Waarom? om dat hy die niet weet. En hy weetse niet / om dat- se aan hem niet verkondigd word / nog enigsins van God geopenbaard.

En daarom is 't met reden / dunkt my / onbegrijpelijk / hoe de Duivel Gods gedachten weet / so hem die van God niet zijn geopenbaard; Of / heb ik daar te sedig aan gesproken / het is by my wel te begrijpen / dat hy gansch niet en weet de dingen van Gods Geest; die de natuurlike mensche niet en weet; wien sy nochtans / als geseid is / wel uitdrukkelik betreft. Der- halven kan ik wederom niet wel begrijpen / hoe sich de E E. Broederen in desen op des Duivels eigene nature en d'eerste scheppinge beroepen / en dat hy die door den Val niet heeft verloren. Want / ook de mensche niet. Weet die nu dan uit sijne eigene nature 't gene God bereid heeft dien die hem lief hebben? Of is de Duivel weiniger bedorven dan de mensch? min verduisterd in 't ver- stand dan de mensch? heeft hy meer van 't godlijk leven behouden dan de men- sche? dien hy dat heeft doen verliesen?

Dat ik van 't gebruyk der uyterlijke sinnen in 't belang des Duyvels spreke / is om dat hy dese wijsheid die van boven is niet hebben kan / of sy moet hem ook van boven sijn geopenbaard; En dat moet lichamelijkerwijs of geestelik geschieden; so als God aan de menschen / of so als hy sich aan sijne heilige Engelen ook openbaart. Nu en hebben sy 't niet als de menschen / nochte van de menschen / of sy hebben 't door 't gehoor: so niet / ten minsten door 't ge- sicht: 't welk de mensche geen van beiden hebben souden / so hy anders niet dan Geest / dat is / sonder lichaam ware. Waarom de Duivel dan ook niet kan weeten 't gene self de mensch sonder die twee sinnen niet en weet. Blijft derhalven over / dat hy 't geestelijker wijse magh te weeten komen / gelijk de heilige Engelen / op ene wijse die wy nu noch niet begrijpen. Maar dat d'En- gelen iet van de dingen weten mogen die den mensch betreffen / so veel als sy daar af bedienen; of ook noch al meer / voor so veel sy staan voor God / hem dienen / en sijn woord doen; dat is een groot voorrecht / 't welk den Duivel nooit gegund is.

Ondertusschen heeft mijn seggen niets gemeen met dat *Speculum Trinitatis*, Spiegel der Driëenigheid, als de waarde Broeders my te binnen brengen; ende weet ik niet wat hen magh bewogen hebben / om dat hier te pas te brengen: zijnde wel een ding dat meer handeling behoeft dan hier nu wel vallen kan. Altoos dat raakt my niet / die meine dat ik my / is 't niet ter gemelde plaatse van mijn Boek / echter nu hier boven duydelijk genoegh verklaard hebbe wat ik wilde seggen.

Dikwijls / ('t is waar) geloven wy / en moeten ook geloven 't gene wy geensins begrijpen / hoe. Maar dan weten wy nochtans dat sulken sake is / die wy niet begrijpen hoe sy is. So seide ik daar effen / dat sich God aan d'Engelen wel openbaart: want dat seit de Schrift. Maar hoe / dat en weet ik niet: en gelove 't evenwel / om dat de Schrift het seit. So die my nu niet en seit / dat God sijnen Raad des Vredes aan de bose Engelen te kennen geeft: wat heb ik my dan te bemoeijen om te weten / op wat wijse sulx geschied het gene niet geschied.

Voor so verre nu de Broeders seggen / dat God den Duivel onweetende houd van 't gene dat sijne Eere en 't welwesen sijner Kerk betreft / dat stem ik geerne toe. Maar wat is dat voor Theologie die Gods eere en 't welwesen sijner Kerke niet betreft? en hoe is de Duivel dan de grootste Theologant, gelijk hy doorgaans word genoemd / ende noch onlangs opentlik alhier op stoel geseid is? Die veelvoudige onkunde evenwel / hem van Voetius en andere Theologanten toegeschreven / kan geensins bestaan met al 't gene dat hem vast eenparighlik van allen toegeschreven word. Laat 'er volgens hunne stelling twijfeling en doling by hem zijn / in so verre men hem daar van d'oorsaak maakt; het gene men in de scholen *efficienter* uitwerkelik noemen soude: sy en kan *formaliter*, dat is / vormelik of wesentlik by hem niet zijn; ende noch min vergetelheid: so 't waar is / wat men doorgaans is gewoon te seggen / van so groten Theologant / die het is om dat hy so lang voor ons in de weereld is geweest / om dat hy so scherpsinnig is / om dat hy over al so by kan komen. Die alle ketterijen in de weereld saait / kan van 't onderscheid dat tusschen alle waarheid ende doling is / niet wel onkundig zijn. Die so gereed is / om by alle gelegentheid / sonder sich langh te bedenken / sijn quaad in 't werk te stellen / by dien heeft twijfeling te weinig plaats / en die sijn werk so seker neemt / dat het hem schier nimmermeer mislukt / en doolt niet licht. Want maghmen de gemeene taal van kerkelike schrijvers hier geloven / sy sullen ons by voorval van eene iegelike swarigheid die in de Kerk ontstaat / des Duivels listen tonen / die de kettery gesaaid en den broedertwist berokkend heeft.

Wat sal ik nu seggen? *Protestatio contraria facto ipso jure nulla est*, Betuiginge tegen de daad self strijdende is in Reghten kraghteloos. Noch in den voorleden somer is een Boek op eene onse hoge scholen goed gekeurt / waarin de schrijver sijne niewe uitlegginge over 's Heeren strijd in de woestijne / geheelik op des Duivels sonderlinge grote kennisse van Gods Geheimen raad en eewige besluyten bouwt: so dat die *multiplex ignorantia*, *error*, *oblivio*, veelvoudige onwetenheid, dwalinge, vergetelheid, daar gansch niet en blijkt; indien hy is / ge-

gelijk in dat boexken lese / *arcanorum dei consiliorum conscius*, medekundig der godlike Geheimenissen. En salmen dan noch mogen loochenen / of verschonen dat alsulk gevoelen (schoon het niet is der Gereformeerde Kerke) by geleerden als by leken in ons midden word geleden en gevoed?

X I V.

VAn geen meer gewighte is het voorgeven / dat den heiligen Engelen soude worden te kort gedaan / door de kennisse / de Magt en het Bewind / 't geen men den Duivel toeschrijft: als of men den Duivel alle de eere gaf / en nauwelijx aan hunne daden dachte. Gods lieve heilige Engelen, segt den Auteur elders / hebben, so't schijnt, niets te seggen: de Duivel is een heerschende, en sy slechs gedienstige Geesten. lib. 11. cap. 18. §. 6. Maar wie doet Gods lieve heilige Engelen in hare daden te kort? of die gene welke leeren / dat al die grote daden hen toegeschreven in de H. Schrift zijn hare eigene daden / als het *correlatum* het gene daar op slaat, van die grote kraght / hen toegeschreven in Gods Woord / en die van den Autheur erkend is voor haar eigene kragt? ofte hy die sijn werk gemaakt heeft om dit te loochenen; en van de eigen daden der Engelen niet meer te seggen heeft / dan dat God ons geen rekenschap schuldig is van het gene hy sijn volk doen laat? Datse sijn wil in den hemel doen / en dat hare kraght wel groter zijn magh dan dat een van haar 185000. man versla? Is het ook den heiligen Engelen meer oneere dat sy God dienen / als dat sy met de Duivelen rampsalig souden heerschen? Dat vorders van de weetenschap / het vermogen / het bewind en de daden der heilige Engelen niet meer gesproken word onder de menschen tot haren roem: dat en is niet de schuld van de gesonde leere / maar van 't verdorven leven / en meer aan de boosheid van de menschen / als aan het geloove van de Protestanten te wyten.

A N T W O O R D.

HY doet den Engelen mijns oordeels niet te kort / die belijd dat hunne kragt wel van anderen aart zy dan der menschen / ende nochtans wel groter soude konnen zijn dan om 185000. in eene nacht neer te vellen. Men hebbe nergens van de Duivelen so breed gesproken / sulx ik my ook wel sal wachten. Insgelijx doet hy den Engelen ganschniet te kort / die so hy hen iet neemt / het selve geeft aan God / in wien sy zijn al watse zijn: en wat den Schepper

eigen

eigen is dat komt den schepselen niet toe. Maar so ik 't schepsel neeme dat des schepsels is / en geve 't aan een ander schepsel / dan doe ik aan 't eerste sekerlik te kort. Nu spreek ik in mijn Boek op 't aangemelde hoofdstuk niet van 't gene d'Engelen in aansien van den Schepper of van mindere schepsels (gelijk de menschen) zijn: maar van huns gelijken in nature / doch verdorven en verdoemd: ende kan derhalven in mijn hoofd niet krijgen / hoe dat dese so den meester soude spelen / en wel tienmaal breeder van derselver grote daden word gesproken dan van gener / welke echter buiten twijfel als Gods eigene Engelen / by sijn eigen volk in de meeste achtinge en handelinge moeste zijn. Men tone my een eenig boek van bybelstoffe so groot als 't mijne / waarin de Duivel niet wel honderdmaal tegens d'Engelen maar eens genoemd sal staan. en wat sonde word 'er schier bestraft / daar de Duivel niet in word betrokken? maar van d'Engelen / waar hoort of leest men eens / dat dien by 't goede so veel plaats word ingeruimd? Men verge my toch geen bewijs van 't gene dat noch dagelijx so veele duisenden getuigen heeft.

De boosheid van de menschen kan na mijn bedunken geen meer oorsaak geven om den Duivel / als den stichter / meer te noemen; dan de deugd / daar hen d'Engelen in voorgaan / om die immer met so veel beslaghs daar by te brengen. En 't moeste wonder zijn / soude God den gevangenen / meer vryheids geven / om sijne eigene liefste ondersaten te ontrusten / dan hy sijnen vrygen boden geeft die hy noch besonderlik tot hunnen dienst gebruikt / om de selve te vertroosten / en in 't goede voort te helpen. Dat sulx dan niet so wel als 't ander word geleerd / is de schuld ook van de Leere niet / maar een misbruik in den stijl van leeren / welken ik wel geerne soude sien dat in onse kerk verbeterd wierde. Waar toe niet weinig dienen soude / so een ander eens so grote boeken van Gods Engelen en derselver werken maakte / als de Vries van den Satan in sijne kraght, wesen, werkingen en diergelijke in de weereld brengt. Niet te verwerpen by de genen die met my om desen handel twisten: alsso hy geen auteuren overslaat van degenen die den Godgeleerden onder ons genoegsaam geloofweerdig dunken / en het gene sy van des Duivels groote kracht geloven / op 't berigt der selver bouwen.

Die dus in opsicht van Gods heilige Engelen spreekt / gelijk ik daar ter plaatsen in mijn Boek / en hier nu spreeke / kan het niet wel sonder moeilikheid verneemen / 't gene hier de Broeders tusschen beiden seggen: namelik / dat ik daar mijn werk af make, om de grote kracht te loochenen / die den Engelen word toegeschreven in Gods Woord. Om dat ik / wel te weten / niet wil seggen dat het was hunne eigene kraght. En nochtans seg ik / dat die noch wel groter soude konnen zijn / dan tot sulke werken als hen worden toegepast / vereischt word. Word van Moses ook verkleind / als men niet en seit / dat hy met sijne eigene kracht water uit de rotse sloegh / of de Zee kliesde / ofte diergelijk werk / dat hy bediende / maar de kracht en 't werk was Gods. Het maakt iemant groot en sterk / so hem God de gunste doet / dat hem andere schepselen ten dienste staan / om dat uit te werken / dat hem in sulk aansien brengt: volgens dat oude

O Ni-

O Nimium dilecte deo, cui militat æther!

O man, den Goden hard bemind,
Tot uwen dienst is weer en wind.

En so derf ik my vervolgens op der Broederen bescheidenheid beroepen / dat se my eens seggen / waar ik met het minste woord te kennen geve / 't gene tot verkleininge der Engelen strekt: Ende ik sal hen geheele bladen tonen daar ik hunne eere op het hoogst verheffe.

Dat het niet en is de schuld der gereformeerde leer of kerke / dat so weinig van de Engelen / en so veel van de Duivelen gesproken word / stemme ik selve geerne toe: ende wil derhalven dat sulk misbruik onder ons verbeterd worde; maar geensins daar voor wesen aangesien dat ik de Gereformeerde Kerk of Leere soude willen tegenspreken / daar ik so wel by sta als iemant / van de genen die my soude mogen tegenstaan.

XV.

MAar alderswaarst schijnt te sullen wegen / dat Gods allerhoogste Eere en sijn allerheiligst Woord van der menschen saligheid sonder des Autheurs gevoelen niet en kan bestaan: bysonder niet dese hoofd artykelen van het Christelijk geloove / dat de Bybel Gods Woord is / dat Jehova God is / dat Jesus de Messias is. Lib. 1. cap. 1. §. 3/4. en lib. 11. cap. 35.

ANTWOORD.

DIt is voorwaar een stuk daar ik my noch vast aan houde / ende hebbe daar in 't vorige / so veel als 't pas gaf / so veel blijks af gegeven / dat ik wel gerustelik magh voortgaan / om te sien wat ik te antwoorden hebbe op het gene my de waarde Broederen vorder sullen willen tegenwerpen.

XVI.

DOch wy voeren daar op den Auteur te gemoete. 1. Dat het schynt / als of syn Eerw. van meininge ware / dat de waarheid van het Christelijk gelove niet en steunt op eenige andere fondamenten / als maar op tekenen en wonderen / die men wil dat Christus niet groter / ja niet so groot gedaan hebbe als de Duivel; ende die dan hierom niet soude konnen dienen voor bewys: daar men doch wel weet / dat het anders hier mede gelegen zy / en dat de Christe-

stelijke waarheid niet enkelijk op sulke dingen steunt; gelijk de Apologisten / so oude als niewe / in hare verantwoordinge van het Christendom / en ook diegene welke tegen het Pausdom over de Mirakelen geschreven hebben / overbloedig hebben aangewesen.

ANTWOORD.

'T Is wel waar / dat het kristelijk Geloof op meer andere gronden dan alleenlik op Mirakelen berust: maar geen andere nochtans / beneffens het stuk der Profezijen die de Schrift selve gebruikt om hare godlikheid te tonen / of ook te bewijsen dat Jehova God ende Jesus de Messias is. Daarenboven isser geen bewijs dat so kraghtig is als dit. Want ook de Profeten selve hunne goddelike sendinge door Mirakelen bewesen. So wy dat bewijs dan komen wegh te neemen / ofte te verswakken / wat sal ons het ander geven / daar de Schrift / eenigste bron der kennisse ter saligheid / so weinig staats op maakt / dat het alles op Gods werken aan komt / die bewijsen dat hy 't is / die ons die dingen openbaart; gelijk het in 't vervolgh noch nader dienen sal.

XVII.

DAt zijn Eerw. ten onregte de werkinge des Satans in alle kragt ende tekenen ende wonderen der leugen. 2. Thess. 2: 9. gaat vergelijken met de tekenen en wonderen, ende menigerleije kragten ende bedeelinge des H. Geestes na zijnen wille: door welke God heeft mede getuigd over de offerhande ende bedieninge des Geloofs, namelik / het Euangelium der saligheid: Heb. 2: 4. ja die boven dese verheffen: als of de Duivel meer dan Moses / ja dan Christus selve gehouden wierde voor enen man van God onder ons betoond door kragten en wonderen, en tekenen, die God door hem gedaan heeft in het midden van ons. Want uit het voorgaande is alreede af te nemen / dat het so breed met de wonderen van den Satan niet en is / datmen Bodinus en zijns gelijken daar in niet en volgt / door dat gevoelen / het welke wy van de teknen en wonderen des Duivels houden: dat alle de wonderen van den Duivel niet boven / veel min tegen de Nature zijn; al is het dat zy onse kragten / en die van magtelose schepselen / ja ook ons begrijp te boven gaan. En voorwaar vele dingen zijn wonderen voor ons / hoewelse natuurliker wijse alsो geschieden / om dat wy de Nature niet aller dings verstaan. So datmen in plaatse van met den Autheur te seggen / duisend dingen steltmen dat door Duivels

kracht

kracht en list geschieden, om datmen niet en weet dat sulx natuurlijk so geschieden kan, lib. 11. cap. 34. §. 14. met / al so veel regts dat omkeerende seggen mogen; duisend dingen loochentmen dat door Duivels kragt en list geschieden, om datmen niet en weet dat sulx natuurlik so geschieden kan. Waarom soude de Duivel in natuurlike dingen niet meer konnen ervaren / ende vermogender zijn dan wy?

ANTWOORD.

OP dit alles weet ik niet dat nodig is iets meer te seggen/dan ik hier te voren al verklaard hebbe; waar toe ik my in desen dan gedrage. Te weten / in wat sin men aan den Duivel meer en groter werken (hoewel met voordacht niet / maar onbedachtelik) toeschrijft dan aan Moses / ja aan Christus self. Hoe verre Bodin met reden daarin tegengesproken/ende echter met de daad gevolgd word / is daar mede al geseid. Die man/schoon hy so veel wonderen van den Duivel schrijft / sal daarom niet meer dan een van ons het woord willen hebben / dat hy so doende enen God van den Duivel maakt. 't gene my by ommekeer myner woorden uit 11. b. XXXIV. §. 14. voorgeworpen word / neem ik ook so wel als 't ander met vrijen herten aan. En noch meer: duisendmaal tien duisend dingen loochen ik, dat door Duivels kragt en list geschieden, om dat ik niet en weet, dat sulx natuurelik door sulken geest geschieden kan. Dat is / ik loochene dat op bewijs. Want het gene ik natuurlik niet begrijpe/ en de Schrift my niet en leert / dat neem ik ook op niemants seggen aan. Het is de slegte die alle woord geloofd / maar het past den genen niet die den slegten wijsheid leeren moeten. Immers volg ik liever Paulus lesse: verwerp, seit hy / die oudwijfsche fabulen, ende oefent u selven tot godsaligheid. 1. Tim. 4:7. Maar noch heb ik niet genoeg geseid / dan uit al 't voorgaande reden om daar by te doen: duisend dingen weet ik dat de Duivel niet kan doen, die natuurlik niet geschieden konnen.

XVIII.

IMmers heeft God de waarheid van het Euangelium laten versekerd worden door sodanige mirakelen/ dewelke openbaar zijn boven alle de kraghten der Nature/ ende met welke de grootste wonderen van den Satan niet in het allerminste te vergelijken zijn: hoedanige dan ook van sommige Godsgeleerden onderscheids halven zijn uitgetekend; als dat Josua de Sonne dede stille staan. Jos. 10:13. Dat Jesaias desselfs schaduwe in de graden van Achaz sonnewijser tien graden achterwaarts keerde. Jes. 38:8. Dat de schaduwe van Petrus de kranken genas/ Act. 5:15. Ec. Waar quam ooit

ooit de Duivel met sulke of met diergelijke Credentien? Siet Petr. Martyr Loc. Comm. pag. 35. 6. Morneus. de Verit. Relig. Christ. cap. 23. die de mirakelen van God of Christus en van den Duivel tegen malkanderen stellende / van des Duivels mirakelen segt: *Miracula hæc cujus generis, ut quis id circo habeatur deus?* Wat zijn dit dog voor schone mirakelen, om daarom voor eenen God gehouden te zijn? Maar van Gods mirakelen: *At vis sic videre vera dei miracula; quæ nulla creatura facere, nulla assequi, nulla ementiri, nulla non stupere possit? Mundum condidit ille, & evertit si lubet: Mare quoque, & arefacit, solem, & sistit. &c.* Maar wilt gy eens ware godlike mirakelen sien? welke geen Schepsel doen, nochte ook begrijpen, noch versieren kan; maar elk met verbaasdheid aansien moet? Hy heeft de weereld geschapen, en maakt dien wederom tot niet, so't hem lust: De Zee insgelijx, en verdroogtse; de Sonne, en doetse stille staan, ens. En waarom schrijft men dan door Duivels kracht, So doet een toveraar of hex veel groter werken, dan ooit Moses of Profeten, of Christus d'allerhoogste Heere bestonden om te doen? lib. 11. cap. 34. §. 3. en §. 4. Daar aanvolgende / gesproken hebbende van de Schepping en Onderhouding / gebieden van Regen en Wind / bestieren van de Schepen op de Zee / leevendig maken van doden / en diergelijke wonderen / die de kraghten van den mensch te boven gaan: Maar alle dese dingen doet de Duivel mede, als men seit. Wie seit dat? Den Autheur sie maar na / hoe Voetius in sijn twee Disputatien *De Natura & operationibus Dæmonum*, van den aart en werkingen der Duivelen; Dat plat uit ontkend / ende geleert heeft / dat noch schepping / noch onderhouding / noch leevendigmaken van doden / noch veranderen van substantie / noch enig meesterschap van de Nature hem toekomt / gelijk doorgaans alle onse Godsgeleerden: Wat onse Heere J. C. betreft / die so vol wonderen is in sijn eigen persoon / die so veel wonderen heeft doen blijken in sijn geboorte / in sijn leven / in sijn lijden en in sijn sterven; maar voornamelik in sijn opstandinge uit den doden / die het teken is van alle tekenen / door het welke hy kraghtig bewesen is te zijn de Sone Gods. Rom. 1:4. Men heeft van desen niet sleghs te vragen / tot verwondering / hoedanig een is dese, dat ook de winden ende de Zee hem gehoorsaam zijn? Matt. 8:27. Maar nademaal hy by sijn leven andere afgestorvenen niet door gebed / als Elia en Elisa / maar door gebod als Heer / en na sijn dood hem

hem eigen selven van den doden heeft levendig gemaakt / hoedanig is dese, dat ook de dood (die anders so een grote heerscher is) hem gehoorsaam is, ende voor hem swighten moet met al sijn kraghten: Want hy quam om te niete te doen den genen die't geweld des doods had / dat is den Duivel. Hebr. 2: 14. Om nu niet te spreken van de wonderen des Pinxterfeestes / daar Paulus meest op sagh. Hebr. 2: 4.

ANTWOORD.

HEt is by my eene onbetwistelike waarheid / dat God de waarheid van sijn Euangelium versekerd heeft door sodanige mirakelen die openbaar zijn boven alle kraghten der Nature, en met welke niet alleen de grootste, maar gantsch geene wonderen des Satans / die hy hier op Aarden soude doen / in't alderminst te vergelijken zijn. Maar de gronden die men legt / en de werken die men hem toestaat / als hier boven van my aangewesen is / zijn sodanig / dat ik noch wel eens wil sien / waarom dat de Satan volgens dien de Sonne niet en soude konnen doen stille staan / of de sterren van den hemel rukken. Want die iets boven de Natuur kan doen / die kan alles doen: en die doen kan 't gene God alleen kan doen / werken (gelijk wy Voetius flus hoorden seggen) *quæ sibi Deus peculiari ratione vendicat*, welke God hem selop ene besondere wijse toeeigent, 't gene de Natuur te boven gaat. Daar helpt dan geen bepalinge of onderscheidinge van 't gene God alleen / of de Duivel nevens hem kan doen / of hoe verre sijn vermogen daar in strekt. Al wat de Natuur voorby is / dat strekt oneindig heen. Men moet hem dan so verre niet eens laten komen / of hy word licht meester van't geheele werk. Maar waarom soude hy de schaduwe niet konnen doen te rugge gaan / so hy de lucht met schaduwe vervullen / en op allerhande wijse verdikken en verdunnen kan? so hy (gelijk men hier nu al begint te prediken) ene land- of weereldkaarte in de lucht kan maken / en die so afschaduwen / dat hy den Heere Jesus alle Koningrijken dadelik in eenen ogenblik vertonen kan? Maar siet nu eens de schaduwe van Petrus aan / of die de kranken meer geneest / dan de Duivel onder 't segenen der hexen doet. Hun zegenen / bekentmen / dat is niets: de Duivel doet het werk *Sanat ut lædat, vitam aliquando præservat, ut perimat*; hy geneest om te quetsen, en bewaart somtijts het leven om te doden. seit Voetius P. 1. p. 947. Sulx doende sonder enig behulp- of geneesmiddel / doet hy dan noch geen mirakel? Men sal seggen / Neen / also hy't haastelik door hulpe der Naturen doet / schoon 't de mensche niet en merkt. Maar waarom bedachten dat die ongelovige Joden niet / om de Apostelen dat voor te werpen; Simon speelde met verborgene konsten / so verre datmen hem voor enen God begon te houden; maar hy maakte niet eenen kranken gesond. Ikhebbe ginder ook uit Voetius getoond / dat den Duivel het vermo-

mogen om de Zee / ten minsten al so verre als het God door Moses heeft gedaan / droog te maken / niet en kan geloochent worden / toegestaan de gronden die hy leert. Te vergeefs word ik dan na Voetius gewesen / daar ik al by hem geweest ben; en het so bevonden hebbe dat ik niet de minste reden vinde om van tale te veranderen / in 't gene hier ter plaatse uit mijn Boek word bygebraght.

Van onsen Heere Jesus is dat ook mijn eigen seggen / 't gene volgens by de waarde Broederen seer wel is uitgedrukt. Maar dewijl hy is gekomen om 't geweld des Duivels te vernietigen / gelijk hunne E. E. daar op 't einde by vermelden: so heb ik des te groter sorge / dat dien bosen geest niet het minste toegeschreven werde / waar door eens al 't bewijs van sijne Godheid moet vervallen / dat op sijne werken / en de wonderen die ontrent hem zijn gebeurd / voornamelik berust. So en wil ik dan niet seggen / dat hem daar de Duivel in te boven gaat / die nooit en bid wanneer hy wonder doet: gelijk de Heere daar in de Profeten overtreft / die altijd wel moesten bidden / 't gene hy / schoon niet behoevende / echter wel als mensch en Middelaar / terwijl hy godlik werkte / somwijl met opgeslagen oogen na den Hemel / en ook wel (als by 't graf van Lazarus / Joh. 11: 41.) met uitgedrukte woorden heeft gedaan. Verre moet het dan van daar zijn / dat de Duivel / die te boos is om te bidden / sonder dat werken soude konnen doen / die God alleen kan doen. Daar leit dan al 't bewijs dat Christus de Messias is. Doch dat verhoede God!

De Wonderen Hebr. 2: 4. gemeld / beken ik dat voornamelik sien op den eersten kristen Pinxterdagh en sijn gevolgh. Maar vermits het voornaamste en met een het weereldkundigste daar af de spraak in vreemde talen was: so dunkt my wonder vreemd / dat men heden veelmalen voor bewijs neemt van Beseterheid / indien een mensche vreemde talen spreekt / dan doet de Duivel wederom so veel als God.

XIX.

DIe dese dingen wel aanmerkt / so hy dan de leere / welke daar door bevestight is / gaat ondersoeken / heeft geenen nood / dat hy door de wonderen des Satans soude beweegd worden van de hope des Euangeliums: maar sal in gelove gefondeerd blijven en vast / ten vollen verseekerd zijnde van de predikinge des Euangeliums.

ANTWOORD.

UIt al 't voorseide moet (met verlof van d'Eerw. Broeders) blijken / dat ik gansch geen ongelijk hebbe / so ik voor de vastigheid des

des Geloofs (niet in sich selve / maar om daar de menschen af te overtui-
gen) zeer bekommerd ben / so verre men zulk een gevoelen als de meeste
menschen van den Duivel hebben / niet en verlaat: nadien ik geenen raad
en sie / de wonderen in de Schriftuur vermeld / als buiten tegenspraake godde-
lijk / dan te verdadigen; nocht enig ander bewijs voor de vastigheid der Christe-
lijke Leere / dat so kraghtigh is als 't gene uit die wonderdaden word ge-
haald.

X X.

VOor het laatste so geeft den Autheur noch voor / dat aan de ware Godvrughtigheid mede grotelijx word te kort gedaan / door het gemeen gevoelen datmen van den Duivel heeft. Het welke indien het alsowaare / dan moest men het laten varen. Want het en kan van den Heiligen niet zijn dat aan de Heiligmakinge hinderlijk is. Doch hier op seggen wy:

1. Dat als dan het so genoemde gemeen gevoelen wederom moet een ander gevoelen zijn / als het welke in onse Kerken word geleerd. Want men leert aldaar niet / dat wy den Duivel nodig hebben, om de menschen tot Gods vrese te verplighten, als gesegt word cap. 36. §. 2. hoewel men leert / dat de Duivel (hoewel *per accidens* by toeval,) ook toebrenght tot de vreese Gods / als hier onder is te sien. Veel min stelt men daar God tot een oorsaak van de doling en het bedrogh / daar de Duivel steeds op uit is. §. 7. ibid.

A N T W O O R D.

'T GEmeen gevoelen datmen ook in onse Kerken / (hoewel geensins als de leere onser Kerken) doorgaans leert / en waarin men sich van 't Paapsch en Joodsch noch niet genoegsaam onderscheid / komt my sodanig voor / dat de ware Godsaligheid (onder voorwendsel / nochtans / en met meininge van vordering) daarmede merkelik verachterd word. Niet dat sy eigentlik / daar ik het tegen hebbe / van dat gevoelen zijn / datse geenen raad weten om de menschen tot Gods vreese te verplighten / so sy dien aangaande van den Duivel niet en spreken: maar gelijk de E.E. Broederen mijne woorden wel verklaren / dat hy *per accidens* (by toeval,) mede toebrengt tot Gods vreese. Doch dat *per accidens* gaat vry wat breed / dewijle men dagelijx so vele van den Duivel hoort en leest / als of hy *per se* uit sich self in de Christen lessen plaats hadde: so als nu genoegsaam (so als ik meene) op 't voorgaande van my aangewesen is.

Op het ander / datmen God tot oorsaak van de doling stelt / op die wijse

als ik te dier plaatse te voren XXXV. §. 6, 7. dat verklare: dunkt my wel so klaar / dat ik niet en wete wat daar by te doen / sonder byna 't selfde te herseggen. Ende heb ik daar geen reden toe? aangemerkt dat wy gewoon zijn ons so hard te weeren tegen alle sulken die de leere der Gereformeerde Kerken met sulk een gevolg beswaren; schoon wy dat niet toe en staan. Des had ik ongeerne / datmen echter enige gevoelens / daar sulk een gevolg niet af te scheiden is / in onse Kerken dulden / veel min voeden sonde: schoon het wederom de Leere onser Kerken niet en is. Komt my daarom ook / so lief als my de eere der Gereformeerde Kerk is: dit seer ongemakkelijk te voren / datmen my / die dolingen van desen aard bestrijde / doorgaans aanmerkt als sulk eenen die de Kerke self / waar af ik mede Lid en Leeraar ben / met mijn schrijven bevechte; en datmen so dien schijn geeft aan mijn doen / dat het gene ik tegen spreke d'eigene leere onser Kerken zy: daar ik die derselve so oneigen soek te maken als het mogelik is. Maar dit gevolg is niet te loochenen / daar dit gevoelen plaats heeft / het zy in ons of buiten de Gereformeerde Kerke; die so gevoelt die doolt; so God den Duivel bystaat om mirakelen te doen / gelijk sommigen self onder ons (niet onse Kerken evenwel) volmondig leeren; dat is / so hy hem met geloofsbrieven van sijne Goddelike hand en zegel self voorsiet / om leugen en bedrogh te plegen: ik bidde ieder een die sijn verstand gebruikt / my toch te seggen / of die verleiding dan geen hoger oorsaak heeft dan desen vader van de leugenen alleen?

XXI.

2. DAt derhalven alles wat den Autheur gesteld heeft / als iets waar door de sonde in den mensch te meerder zy / ende de voortgang in de Godsaligheid gehindert word / geensins applicabel is op de gemeene leere van de Kerke / de wetenschap en het vermogen des Duivels rakende: maar of op sulke alleen die den Duivel al te veel toeschrijven / of op sulke daar beneffens / die het geen na de waarheid geleerd word / misbruiken; hoedanig zijn die den Duivel vragen / om dat hy meer weet dan sy; of die haar herte sodanig laten innemen door een vreese voor hem / dat het aan het gelove en aan de godvrughtigheid hinderlijk is; of die haar selven onschuldig houden / om dat de Duivel de versoeker was / of wat van die soorte meer is. Den Autheur weet dat het gene wy van den Duivel leeren geen meer oorsake tot sulke dingen geeft als het geene wy van Gods reghtveerdigheid / genade en barmhertigheyd / oorsake geeft tot wanhope of tot ontuchtigheid.

ANT-

ANTWOORD.

IN gevolge van 't voorseide so en werd hier niets geseid / dat ik niet met voller herten daar voor houde; mitsdien dat ik niet en twyfele / of de waarde Broeders willen in het laatste deel der rede seggen / met de woorden / 't gene wy van den Duivel leeren, dat het is 't gene de Gereformeerde Kerke daar van leert: of hare leere / so verre als die uit de Formulieren eigentlik ende in 't gemeen te kennen is; ongeacht wat hier en daar van sommigen; schoon ook van velen in 't besonder anders werd geleerd; En dat zijn de genen daar ik tegen schryve.

XXII.

3. HOe verre het daar van daan zy / dat onse leere van den Duivel / enigsins soude Gods Eere ende de ware Godvrughtigheid vernadeelen / dat willen wy liefst seggen met de woorden van de vermaarde **Voetius.** tom. cit. pag. 923. *Si quis autem à fide extraneus hanc sapientissimam Dei gubernationem arrodat, ei opponimus istas rationes.* Prima. *Non esse absurdum si Deus malos Spiritus adhibeat; quia ipse absolutè praeest omnibus creaturis, & eas sibi servire facit, quamvis se corruperint. Neque enim aequum est, ut malitia creaturæ cessare faciat dominium Creatoris, & Mundi gubernationem.* Secunda. *Perfectissima sapientia, bonitas & potentia Dei inde magis elucescit, quod utitur tam malis instrumentis ad bonum.* Tertia. *In magna domo sunt vasa ad vilissima ministeria deputata, ad quae praestantissimis uti nolumus. Sic Angelis non posset uti divina providentia, mala permittens & in bonum ordinans, ad tyrannos & pseudoprophetas instigandos,* 1 Reg. 22:22, 23. *& similia scelera.* Quarta. *Ut ad majorem Dei gloriam, sic ad majorem fidelium laudem & consolationem, quod tam potentes & improbos adversarios fide & panoplia spirituali à Deo instructi tandem vincant. Rom.* 16:20. 2 Cor. 12:9. *Jac.* 4:7.

Hinc consectarii loco elicimus usus practicos: ne quis putet, Theologiam hanc esse merè speculativam. Primus *est reprehensionis. Quod tam securi & ignavi sint homines in opere salutis, in vita hoc censu & certamine: cum tamen tam antiquum, tam* δαίμονα *& versipellem, tam improbum, tam iratum, tam potentem habeant adversarium, & Deus homines aliquando tam horrendis modis per illum affligat.* Secundus *est excitationis ad meditationem & admirationem virtutis in Domino nostro Jesu Christo, qui hostem hunc*

hunc exuit & triumphavit. Col. 2: 13. 1 *Joh.* 3:8. Tertius *adhortationis, ad invocationem Dei, vigiliam spiritualem, cautionem & constantiam in hoc certamine. &c. Ephes.* 6: 13. 1 *Pet.* 5. *Jac.* 4: 7. *Confer Chrysosth. in Ephes.* 6. *Homil.* 22. Quartus *Consolationis, ex eo quod tantus adversarius, hactenus per specialem & paternam Dei providentiam ita coercitus sit, ut nobis non tantum non prævaluerit quod ad æternam salutem, sed plerisque nihil, aliis parum damni in corpore aut bonis externis hactenus intulerit. Ergo in futurum benè speremus, & fortiter insultibus ejus nos opponamus: quandoquiden sinè Patris nostri voluntate ne porcis quidem, nedum corporalibus aut sanitati nostræ nocere possit. Matt.* 8:31. & 10:31. Indien een ongelovige dese allerwijste godlike bestieringe beknibbelt, wy stellen hem dese redenen tegen. I. Dat het niemant vreemd moet dunken, so God de bose geesten gebruikt, dewijle hy volstrektelik voogd is over alle schepselen, en sich deselve doet dienen, al is 't datse sich verdorven hebben. Want het niet billik is, dat de boosheid der schepselen de heerschappy des Scheppers en bestiering des Weerelds hinderen soude. II. Gods allervolmaaktste wijsheid, goedheid en mogentheid blinkt daar door te meerder uit, dat hy sulke bose werktuigen ten goede gebruikt. III. In een groot huis zijn vaten tot de geringste diensten geschikt, daar wy de kostelixte te goed toe achten. Dus en soude Gods voorsienigheid de Engelen niet konnen gebruiken, het quaad toelatende en ten goede schikkende, om de tyrannen en valsche profeten aan te porren. 1 Kon. 22:22, 23. en diergelijke schelmstukken te bedrijven. IV. 't Is so tot Gods meerdere eere, als tot meerderen troost en lot der gelovigen; dat sy sulke maghtige en bose vyanden door 't gelove en de geheele geestelike wapenrustinge van God toegerust, eindelik overwinnen. Rom. 16:20. 2 Kor. 12:9. Jak. 4:7.

Hier uit trekken wy by gevolge dese gebruiken ter Godsaligheid, op dat niemant meene, dat dese Godgeleerdheid in blote bespiegeling bestaat. D'eerste is tot Bestraffinge: dat de menschen so sorgeloos en so traag zijn in 't werk der Saligheid, gedurende den loop en den strijd deses levens: daar sy nochtans sulken ouden, sulken schranderen en doortrapten, sulken bosen, sulken toornigen, sulken maghtigen vyand hebben; en God de menschen somtijds op so vervaarliken wijse door hem plaagt. De *twede* is, om ons op te wekken tot overdenking en verwondering der kraght in onsen Heere Jesus Christus, die desen vyand uitgetogen heeft, en over hem getriumfeert. Kol. 2: 13. 1 Joh. 3:8.
De

De *derde* is, om ons te vermanen tot het gebed en geestelike wacht, omsigtigheid en volstandigheid in desen strijd. &c. Efes. 6: 13. 1 Pet. 5. Jac. 4: 7. (Vergelijk Chrysosth. over Efes. 6. de 22. predicatie) de *vierde* is tot vertroostinge uit dien dat sulken groten vyand, tot noch toe door Gods besondere en vaderlike voorsorge diermalen bedwongen is, dat hy ons niet alleenlik niet verwonnen heeft, soo veel als de eewige Saligheid betreft; maar ook doorgaans niet met al, anderen weinig schade aan lijf of ziele, of uiterlike goederen tot noch toe heeft aangebragt. Derhalven laat ons voor het toekomende goeden moed hebben, ende ons mannelik tegen sijne bespringingen ter weere stellen: also hy sonder den wille onses Vader selfs de swynen, ik swijge onse tijdelike goederen, of gesondheid, niet beschadigen en kan.

Daarmen so schrijft en leert, hoe kanmen daar Gods eere ende ware Godsaligheid grotelijx te kort doen?

ANTWOORD.

Op dit alles heb ik (met verlof der waarde Broederen) veel te seggen: ende sal het nochtans kortelik, na mijn vermogen doen. Eerst en voor al moet ik hier dan vernieuwen mijne vorige klaghte; datse my als 't ware op gemeene rekeninge der Gereformeerde Kerke wederom, gelijk dikmaals te voren soeken te bereghten. Want daar heb ik het niet tegen: ende so veel als hun eigen gevoelen betreft, of der genen uit wiens name sy in desen met my handelen; daar in heb ik my op verscheidene stukken in 't voorgaande my ontmoetende, telkens verklaard, dat ik daar niet tegen hadde. Hier heb ik het nochtans: alsoo ik niet kan toestaan, dat God den Duivel toelaten sal, in sulker voegen als nu Voetius daar ook verhandeld heeft, op de menschen los te gaan.

Doch dan moet ik echter seggen, dat dit niet en is het gene daar de Broeders laatst af spraken: namelik om te bewijsen, dat het der Godsaligheid niet tegen is, so men wil dat God den Duivel bystaat, om mirakelen te doen, tot voorstand of bevestiginge van de leugen en verleidinge: 't welk dat gene is, daar ik ter laatstgemelde plaatse van mijn Boek sulk ene grote swarigheid in sagh. Echter sal ik nu met weinig woorden aantekenen, wat my op elke reden lett, die de vermaarde Voetius alhier te berde brengt.

Op de eerste. Hy seit wel, dat de boosheid des schepsels Gods reght van heerschappye over 't selve niet verminken kan. Daar ik noch wel by doen wil, dat hy daar over noch een niew reght verkrijgt, als Reghter, om hen over 't quaad te straffen datse doen. Ende blijkt sulx ook ten klaarsten aan dat eewig vuur, dat den Duivel ende sijnen Engelen bereid is; beter dan aan sulken onbedrijf dat hem God noch in de weereld toelaten soude. Even of

't nodig ware / dat hy de menschen door die bose geesten straffe / ende otlijk: daar anders geen middel toe hadde / zijner heilig ste Majesteit meer betame hyf gelijk het seker is / dat een vorst zijn regt kragteliker over de gevangenen dan over vrije onderdanen toont.

Het tweede sta ik van de bose menschen toe / so hen God ten goede wil gebruiken / so lange sy noch in den prang der straffe niet en zijn Maar sulx kan met des Duivels gevangenissen en banden (elders tusschen ons verhandeld niet bestaan.

Op het derde, daar van mogt het eerste lid wel by 't voorgaande staan / als vast een en 't selfde zijnde. Maar het ander schaam ik my te leesen van alsulken man: die daar inne niet alleen de waarheid / maar met een hemselve tegenspreekt. Want geen tien Voetii sullen my ooit doen gelooven / ofte hen naseggen 't gene by my een onduldelike taal in de kristelike en gereformeerde kerken is / dat God den Duivel self gebruikt, *ad pseudoprophetas instigandos*. om de valsche Propheten aan te porren: 't welk vry wat meer gesei d is / dan of daar blotelik stonde / dat hy de bosen wel in hunne boosheid laat begaan / en deselve wijsselik ten goede schikt. Sulx is de gemeene leere der gereformeerde kerken/en de mijne. Doch in desen spreekt hier die geleerde man hemselve tegen dat hy 't verhaal 1 Kon. 22. eigentlik verstaat: want sonder dat heeftet hier de minste kragt niet van bewijs. Maar Part. 1. pag. 993. seit hy (eveneens als ik 't verklare 11. b. XXV. §. 19, 20.) *Narratio illa Job.* 1: 5, 7. *est parabolica descriptio seu fictio, ut Luc.* 16: 23, 24. *Hos.* 1: 2. 1 *Reg.* 22: 19, 20, 21. dat verhaal Job 1: 5, 7. is ene beschrijvinge by wege van een sinnebeeld ofte een versieringe, gelijk als Luc. 16: 23, 24 Hos. 1: 2. 1 Kon 22: 19, 20, 21. Die so spreekt is met my eens; maar en geeft dan ook ter voorgestelde sake uit die plaatse geen bewijs.

Op het vierde moet ik seggen: dat spiegelvechten geenen troost van overwinninge geven kan: en so de strijd des menschen met hem selven/dat is met de sonde / 't oude werk des Duivels / op 't einde hem dat niet en geeft / wat sal hem 't ander doen? Want laat hem nu den Duivel self verwonnen hebben; so moet hy noch al bloedigen wederstand doen / strijdende tegen de sonde: ende is daar van niet eer verlost / noch als verwinnaar gereghtveerdigd/door dat hy gestorven zy; Rom. 6: 7. Het zy datmen dit sterven geestelik of lichamelik versta. De plaatsen by den Heere Voetius hier aan gewesen acht ik niet dat ons de minste reden geven / om aldaar den Duivel in te sien. Want Rom. 16. van genen anderen Satan was gesproken / dan van sulke buikdienaars / die tweedragt en ergernissen aanreghten tegen de leere. v. 17. 18. en derhalven met meer regts dan Petrus so te noemen. Wat Satans wil die Paulus plaagde / en dien hy door lijdsaamheid verwon / des zijn het d'uitleggers noch in lang niet eens. En den Duivel welken ons Jacobus leert te wederstaan / soek ik onder die hoveerdigen welke God ook selve wederstaat; ende kenne hem aan zijne nydigheid welke beide tegen de genade staan. v. 5/6. So dat bose menschen door hovaardy en nydigheid gedreven διάβολοι, lasteraars waren tegen de genade: welken men niet moet toegeven / maar door wakkeren tegenstand / als vege honden doen verstuiven: mits datmen sich aan Gods hand onderwerpe / ende die vertrouwende geene menschen voorts ontsie.

Wat

Wat die *usus practicos* [gebruiken der godsaligheid] betreft: d'eerste, zijnde van bestraffinge / is mijns oordeels selve te bestraffen. Te weten / datmen door die ingebeelde magt des Duivels den mensche sorgeloos doet slapen / in opsigt van sijn eigen sondig vleesch / des hy seker is / daar hy dagelijx gevoel af heeft / daar sich Paulus Rom. 7. so om quelde / sonder van den Duivel eens te melden. Maar hy dankt ook God dat hy hem door Christus van dat lichaem des doods verlost heeft; waermede hy gelooft volkomelijk verlost te zijn.

Met een vervalt dan ook het tweede, also dit is het selfde; en dat wy beter doen / God dankende voor die weldaden daar wy self ten vollen af verseker zijn / ende sulx derhalven niet versuimende door gesochte dankbaarheid van 't gene ons niet eens en blijkt / de grootste verlossinge hier zijnde so ons God maar wil verlossen van ons selve.

Belangende de Overheden ende Magten, daar het derde stuk van spreekt ; overwelke Christus heeft getriumfeerd / Kol. 2: 13. mag ik immers hier Coccejus tegen Voetius wel stellen / die'er menschen door verstaat; gelijk ik II. b. XXXI §.6. aangetekend hebbe. De werken des Duivels, welke Gods Soon quam te niete doen / 1 Joh. 3: 8. zijn (gelijk daar self door onse oversetters word verklaard) de sonden der menschen: ende worden van den Duivel niet gewerkt / maar zijn quaad exempel word daar in gevolgd; gelijk het goede daarentegen niet van Abraham gewerkt kon worden / ruim 2000 jaar na derselven dood / in de Jooden van die tijd. Maar die daar in Abrahams exempel volgden / waren Abrahams kinderen; also die den Duivel volgen in het bose / Duivels kinderen, dus word dit uit gelijke plaatse Joh. 8: 39–44. Behalven dit geef ik den geleerden verder te bedenken hoe die spreuke van Joannes / al genomen in den sin so alsmen wil / hier te passen komen kan. Want zy spreekt van 't gene Christus heeft gedaan; niet wat ons in desen staat te doen: van enen vyand dien hy al verwonnen heeft / niet dien wy ook noch eerst verwinnen moeten.

Het derde moet het tweede volgen / en vervald dan ook met een. De Schrifture daar by aangetrokken heb ik mede al verhandeld. Efes. 6: 12/ 13. in mijn II. b. XXXI. §. 2–5. d'andere 1 Pet. 5. XVII. §. 4. de derde is daar even al verhaald.

Het vierde is al van het selfde slag. Ende heb ik flus al eens geseid / dat my beter dunken soude / somen op den ouden mensche wat meer moeite dede; ende God dan dankte alsmen daarin voordeel vonde 't Verhaal uit Matt. 8. 31. so als van my II. b. XXIX. in 't breede verklaard.

Maar so wy nu dit blad eens ommekeeren / sullen wy het pausdom self wel eens verlegen vinden / omme also nuttige gebruiken als die daar van Voetius uit het Vagevier te halen? Men lese tot een staaltje slegs het gene Bellarmijn in zijn boexken *de æterna felicitate* van d'eewige geluksaligheid .l. 2. c. 11. met dese woorden schrijft: *Quid hic dices, anima christiana? &c. quid de te tuique similibus fiet, quibus peccare libet & labor pœnitentiæ nimis gravis est? unum è duobus necessarium est, ut vel in hac vita, vel in purgatorio percutiaris & poliaris, vel in ædificio illo sublimiore locum non habeas & in æternum malleus te gehennæ contundat.* Et paulò post. *Neque*

despicias purgatoriam tunsionem in vita futura. ea siquidem quamvis æterna non sit, gravior tamen & sæpe diuturnior est quam pœna qualibet hujus vitæ. Wat sultge hier toe seggen, kristen ziele? ens. Wat sal van u en uwer gelijken worden, die lust hebt in sondigen, en wie den last der boete verveelt? Een van twee moet wesen; gy moet hier in dit leven, of in 't Vagevier geklopt en geeffend worden; of gy hebt in die boven-woninge geen plaats, maar sult met den helschen hamer geplet worden. Ende een weinig verder. Veracht ook die stampinge des Vageviers in 't ander leven niet; want al is 't dat die niet eewig duurt, zy is nochtans swaarder en dikmaals langduriger dan enige straffe in dit leven. Ende daarna getuigenissen over 't selve uit Augustinus / Gregorius en Humbertus bygebragt hebbende / so sluit hy met de woorden van Anselmus over. 1. Cor. 2: 3. *Sciendum est, quia gravior est ille ignis quam quicquid potest homo pati in hac vita. Omnia enim tormenta quæ hic sunt faciliora sunt: & tamen homines ne ea patiantur quidquid ab homine fuit jussum faciunt Quantò melius est facere quæ jubet deus, ne illa graviora patiamus?* Dat vuur, wel te weten, is swaarder dan al wat een mensche in dit leeven lijden kan. Want alle pynigingen die hier zijn, zijn lichter: en nochtans sullen de menschen doen wat hen van menschen word opgelegd om die te ontgaan. Is het dan niet veel beter te lijden wat God wil datwe lijden sullen, om dat alderswaarste lijden te ontgaan? Wy en konnen (gelijk sy ook) geene andere hoewel kragtiger beweegredenen uit de helle selfs halen / dan sy doen uit het Vagevuur. Wat seg ik van het Vagevuur / en van de Roomschgesinden! Jeder afgod der Heidenen / so wel als hunne Heiligen / sal genoegsame stoffe geven aan degenen die hen daar voor houden / om alsulke werkingen te doen op hun gemoed: zy sullen daar uit / so zy meinen / malkanderen tot Godsaligheid verpligten seggende.

Discite justitiam moniti, & non temnere divos.

Leert so de les om vroom te wesen,
En voorts de Goden meer te vresen.

Onser kristenen sommige dat navolgende seggen: *& non temnere Christum.* En voorts om Christum meer te vresen, te kennen geevende / dat de Heidenen so veel eerbiedigheid tot hunne Goden hebben als wy aan Christus geven. So heb ik mede wel gelesen / die Mahometanen so beweeglik hadden horen preken / dat den menschen 't herte breken moeste. De bygelovigheid werkt bywylen kragtiger dan 't gelove. De redenen daar af zijn ons bekend. So sal een mensche dikmaal meer bewogen worden door 't gene dat hy droomt / dan dat hem wakende ontmoet. Maar dat is de regte godsvrugt niet / door dromen of verdigtselen / maar door de waarheid self geleid te zyn; ende niet uit ydele waan / maar door opregten gelove / met vollen versekerdheid tot God te komen.

Ik geve dan den E. E. Broederen nocheens wat nader te bedenken / of ik ongelijk hebbe / dat ik alsnoch hier by myn stuk blijve; 't welk is / dat door het gemeen gevoelen aan Gods eere en de ware Godsaligheid grotelijx te kort geschied?

XXIII.

XXIII.

ALso meenen wy dan te hebben aangewesen/ dat alle dese beweegredenen des Autheurs van veel grotere opheff dan kraght zijn/ om so te moeten schrijven als sijn Eerw. geschreven heeft. Ende dewijle wy meenen in voorgaande stellingen te hebben aangewesen/ dat sijn voorname gronden sijn ongegrond/ en dat de H. Schriften/ dat sijn voorname gronden sijn ongegrond/ en dat de H. Schrifture hier en daar spreekt tegen sijn gevoelen: so willen wy sijn Eerw. indachtig maken de gedane verklaringe in sijn tweede boek ontrent het einde: dat hy sich voor alle dolinge in het een of ander stuk dus of so te behandelen niet veilig acht; ende soeke der algemeine Leere te voldoen, so hy besonderen Leeraars niet voldoen en kan. Desgelijx in de Voorrede van het 1. Boek/ so hem iemant anders overtuigen kan, ende hy dat doen wil met sachtmoedigheid, dat sijn Eerw. het hem voor grote vriendschap nemen sal.

ANTWOORD.

UIt alle mijne antwoorden moet tot hier toe blijken/ dat sich de waarde Broederen van hunne grote moeiten (daar ik hen op't hoogst voor danke) meer beloofd hebben/ dan ik maghtig ben te voldoen. Ondertusschen houd ik my als noch/ ende sal my al mijn leven houden aan deselve verklaringen/ die hunne E. E. hier uit het einde mijns tweden en uit de Voorreden mijns eersten boex aangetrokken hebben.

XXIV.

IMmers wy besluiten uit desen allen/ datter geen swarigheden en waren in de gewone verklaringen van de H. Schrift: en daarom indien het den Autheur goed gedacht had tegen Bodines en diergelijken te schrijven/ uit insight der voorgaande gevolgen/ dat sijn Eerw. daarom niet had behoeven af te wijken van alle die gewone uitleggingen/ ende door een niewe en ongehoorde stellinge in de H. Theologie den Duivel uit alles te sluiten/ ja naawlijx plaats over te laten in de H. Schrift.

ANTWOORD.

AAngesien dat ik my door de redenen/ tot hier toe van de E. E. Broederen bygebraght/ niet overtuigd en vinde: so en sullense't dan ook niet

qualik nemen / dat ik dit gevolg niet toe en sta. Maar segge / dat dit wel de voorstaamste oorsaak is geweest / die my tot so diepen ondersoek van dit gevoelen / en van den eigentliken sin sodaniger schriften als van desen handel spreken / heeft gebraght / dat het my onmogelik voorquam / Godijn en sijns gelijken te weerleggen / so lang als men de gewone uitlegginge noch volght / en den Duivel so veel plaats by de menschen op der Aarde gunt *Dato uno absurdo infinita sequuntur*, Eene ongerijmdheid toegestaan, so volgen oneindelik meer andere.

XXV.

WAt nu verders aangaat de swarigheden / welke wy meenen te steken in sijn Eerw. Boek : sy bestaan onses oordeels daar in :

1. Dat de Formulieren van Eenigheid onser Kerken daar door niet en worden gelaten in haar geheel.

ANTWOORD.

DEsen aangaande had ik gaerne gesien / dat de plaatsen in de Formulieren waren aangewesen geweest / waarin men acht dat ik deselve quetse. Doch also het my niet swaar valt die te vinden / so sal ik eerst in 't gemein / en daar na in 't besonder hier in voor my selve spreken.

In 't gemein dan so en magh het tegen my niet gelden / dat misschien hier en daar enig woord / manier van seggen / ost ook enige geheele spreuke in de Formulieren word gevonden / die ik niet gebruike / oste anders daar af spreke. Want de Acte die wy alle ondertekend hebben / bind ons daar niet aan / maar (so als de woorden luiden) aan alle de Artykelen ende Hoofdstukken der leere daar in begrepen ; daar ik my altijd aan hebbe vast gehouden / ende als noch ben houdende. Maar niet een eenig Hoofdstuk noch Artijkel sal men in de Formulieren vinden / dat ons leeren wil / wat maght of werkinge de Duivel op de menschen heeft : noch weiniger op andere schepselen / daar niet een letter af in Formulieren staat. De Catechismus swijgt 'er platt af still / en de Belijdenisse brengt maar van ter zijden iets te pas in den XII. Artijkel ; welx wesentliken inhoud niet en is van 't gene dat de Duivel op den mensch vermagh of doet ; maar van de scheppinge in 't gemeen / en besonderlik der Engelen en menschen. 't En raakt ons niet so d'eerste schrijvers van de Formulieren sommige ongewisse saken anders dan wy heden moghten verstaan hebben / also ons d'Acte niet en bind aan de meining der menschen / maar aan den sin van Godes Woord. Gelijk als in de Belijdenis de XIII. art. dat de woorden uit den 49. Psalm op den val der eerste menschen gepast worden ; ende in den XXXV. het Brood en den Wyn in 't H. Avondmaal elk in 't besonder een Sakrament genoemd word.

een Sakrament genaamd word. So staat in den Catechismus op de 39. vrage / dat de dood des kruysses van God vervloekt was; 't welk men echter in Gods Woord so niet en leest. So mede wat door Sleutelen des Hemelrijx zy te verstaan / word ons heden geheel ander uitgeleid / dan het daar in den Catechismus staat.

Ik doe hier by / hoe dat het klaarlijk blijkt / dat ja de stijl der Schrijvers en herschrijvers / in 't opstellen en oversien van dese stukken na hun besondere gevoelens is geschikt geweest; dat daar in gevolgd is / wanneer het tegen de gemeene Leere van de kerken niet en streed. Als by exempel dat op de 36. vrage van den Catechismus staat/dat mijne aangeborene sonden door de heilige ontfankenisse en geboorte onses Heeren voor Gods aangesichte bedekt is; over 't welke t'sedert / so wy weten / onder onse Leeraars noch verschil gebleven is. Diergelijke plaatsen zijnder meer / niet nodig alle te vermelden.

Het hebben sich onse Godgeleerden / als 't hen anders luste / weinig met de Formulieren willen moeijen / nademaal sy niet alleen verscheidene leerstukken d'een van den anderen by overlevering ontvingen / ende met malkanderen staande hielden / strijdig met den uitgedrukten text der Formulieren / of ten minsten desselfs duydelike gevolgen: maar ook als hoofdsaken voordragen / die in deselve niet begrepen zijn; het zy datse daarin meest eenparig tzamenstemmen / ofte in verscheidene gevoelens staan.

Tegen de Formulieren word op alle hoge Scholen in 't gemeen geleerd. I. *Opera dei ad extra esse indivisa*, Gods werken na buiten zijn onverscheiden. Want de Belijdenisse seit uitdrukkelik / art. IX. op 't begin / dat wy 't onderscheid der drie Personen in het Godlijk Wesen uit die werken leeren / welke wy in ons bevinden. Ende op het einde: Voorts staan aan te merken de besonre ampten en werkingen der drie Personen t'onswaart enz. De Catechismus op de 24. vr. spreekt in alles op den selfden sin / en toont geen verder onderscheid. II. Desgelijx is 't gemeen gevoelen / dat de Drieheid der personen uit het oude Testament bewijslijk is. Maar volgens den IX. Art. der Belijdenisse sullen de twee schriftuurplaatsen / daar toe als de kragtigste om te bewijsen / uitgesocht / niet meer uitbrengen als datter meer personen zijn dan een. III. Van de X. Geboden seyt de V. regel der Synode van Dordrecht / over het III. en IV. art. met den Remonstranten in verschill / *Quæ luminis Naturæ, eadem hic decalogi est ratio. Cum enim & magnitudinem quidem peccati retegat, ejusque hominem magis ac magis reum peragat, sed nec remedium exhibeat, nec vires emergendi ex miseria conferat &c non potest homo per eam salutis gratiam obtinere.* 't Is hier even eens met de X. Geboden gelegen, als met het licht des Nature. Want also sy de grootheid der sonde wel ontdekken, en den mensche daar van meer en meer overtuigen; doch geen hulpmiddel aanwijsen, noch kraghten om uit d'elende op te komen medebrengen enz. So en kan de mensche door de selve de saligmakende genade niet verkrygen. Maar nu seyt een groot deel onser Godgeleerden / dat de X. Geboden zijn *Formula Fœderis Gratiæ*, een Formulier van 't Verbond der Genade; immers in dier voegen alsse d'eerste maal op Sinai zyn

zijn voorgesteld geweest. Wederom/ de Belijdenisse seit in den XXXI. artijkel Aangaande de Dienaren des Woords, in wat plaatse datse zijn, so hebbense eene selfde macht ende autoriteit, zijnde alle dienaars Jesu Christi, des enigen algemeinen Bisschops ende des enigen hoofds der Kerke. Maar nu is tot Leiden op de hoge school geleerd; *Quid in causa disciplinæ sanxissent Christianæ, rei fundatores, nusquam deprehendere datum est in Euangelicis & Apostolicis literis*, &c. Men verneemt nergens in de Euangelische noch Apostolische schriften, wat by de eerste planters van den kristeliken Godsdienst in saken van het Kerk bestier is vast gesteld. Daar na: *Est utique quod veneremur multis nominibus eam Episcopi appellationem, quâ eminuisse supra Presbyteros comprobatum est.* Wy hebben waarlik veelerhande reden, dien name van Bisschop te vereeren, door welken 't seker is, dat deselve boven de Priesters of Ouderlingen uitgesteken heeft.

Buiten de Formulieren word althans geleerd/ I. Zedert het begin der Reformatie/ dat de Paus d'Antichrist is. II. Zedert de Synode van Dort/ dat een Verbond der Werken voor den Val geweest zy. III. Zedert Voetius tijd/ dat het IV. Gebod moreel is: en 't andere gevoelen reght daar tegen over/ dat het ceremonieel is. IV. Zedert Coccejus 't onderscheid van ἄφεσις *Aphesis* vrylatinge of vergevinge, & πάρεσις, *Paresis* oversieninge of voorbylatinge, eenige jaren herwaarts van groot belang geacht; alsmede V. van de 7. Perioden/ by velen enen tijd lang hard gedreven; en van anderen met groten yver wederstaan. Van welke stukken niet een enig woord in Formulieren is te vinden: ende niettemin weetmen/ datter niets meer dan van dese dingen in de boeken word gelesen/ of ook wel van predikstoelen is gehoord.

Nu sal ik wat besonderliker seggen/ wat kragt of klem toch in de plaatsen is diemen my so voor als na heeft voorgeworpen/ of die my self ontmoet zijn dese stoffe rakende. Nergens vindmen in de Schrift/ dat 's menschen eersten val door Duivels ingevinge geschied zy: gelijk het woord op de 9. Vrage in den Catechismus staat. Nergens leestmen van de Duivelen en bose geesten *in plurali*; in 'tveeltallig. En dat se als moordenaars loeren op de Kerke, ende een ieder lidmaat van dien, om alles te verderven ende te verwoesten door haar bedriegeryen; ende ook niet/ dat deselve noch eerst verwachten hunne tormenten en pijnen; daar doch alle man gelooft/ dat se die al van 't begin af onderhevig zijn geweest. Desgelijx leestmen wel in de Schrift/ dat de H. Engelen uitgesonden worden tot dienst der gelovigen/ Hebr. 1: 14. maar niet/ datse daar toe geschapen zijn/ so als in dien artijkel staat. Sy souden ook geringer moeten zijn dan de menschen: also degene die alleen tot dienst van God geschapen is/'t gene van den menschen word geseid/ noodsakelik veel meer moet wesen/ dan degenen die het zijn tot dienst van God en menschen; so als nochtans uitdrukkelik geseid word van den Engelen. Desgelijx worden ook nergens in de Schrift de Duivel en de sonde, of de drie namen/ duivel, weereld, vleesch, by malkanderen gevoegd; gelijk sulx op de 82. en 127. vrage is gesteld. Diergelijke stukken meer soude ik by een stellen/ so dese niet genoegsaam waren/ 't welk ik denke. Van dit eene acht ik voor aanmerkens weerdig: dat in 't oversien van de Belijdenisse in den jare 1566. ene gansche Periode van den

Duivel sprekende uit den XII. artijkel gelaten is / welke by den eersten druk aldus gesteld was. Na de woorden: door hare bedriegeryen, ofte so als in 't eerste staat / door haar listigheid en bedrogh. Volght. Ja ook so verre, dat sy hen van iegelijk aanbidden doen ende beloven grote dingen den mensche. Ende dat en is geen wonder, gemerkt hy voor Christum heeft derven komen, om hem van denselven te doen aanbidden.

Uit desen allen blijkt genoegsaam / datter de kerken en de leeraars beide qualik aan zijn zouden. Moesten sy sigh richten na elk woord of spreuke / so als de stijl en sinlikheid der menschelike schrijvers / telken male dat sy macht hadden om de Formulieren te oversien / dese of gene veranderinge daar in te wege braght: so als het van den Heer Heidanus in sijn Consideratien pag. 5. en 6. mede wel is aangemerkt: seggende p. 5. datse ingesteld zijn na de gelegentheid van de tijden in welke sy gemaakt zijn, en meest tegen de dwalingen die doe in swang gingen. ens. daarna p. 6. op 't gene dat men de leeraars op ene niewe wijse aan de Formulieren scheen te willen binden: Hier mede, seit hy / word den Professoren, ja ook den Predikanten enen niewen arbeid geboren en gevergd: die tot noch toe gemeend hebben te konnen volstaan, wanneer sy haar versekeren konden dat hare gedachten in de Schriftuur gevonden wierden. ens.

Uit welk alles dan noch eens ten klaarsten blijkt / dat sich niemand aan de Formulieren so verbind alsmen my daar aan verbinden wil. Boven dit alles dient ook niet verswegen / dat ik my vrymoediglijk beroepen derf op elx eens gewisse / welk hen selven seggen sal / of sy ook de Belijdenisse en Regelen van Dordregt al gelesen hadden / wanneer sy d'onderstaande Acte tekenden? zijnde wel versekerd / dat noch heden wel een goed getal bejaarde Predikanten zijn / diese nooit gelesen hebben. Ende des niettemin voor 't aanvaarden hunder diensten / als Gods Woord gelijkvormig sonder omsien ondertekend; om dat men dat so doet / gelovende also het gene de Gereformeerde Kerk gelooft. Uit die blindheid is 't gebeurd / dat men my voor 20. jaren in Friesland voor onrechtsinnig in mijn boek over den Catechismus aangetekend heeft / het gene met so vele woorden in den XIV. artijkel der Belijdenisse staat / dat Adam voor den Val konde met sijnen wille in alles over een komen met den wille Gods: willende dat ik hadde moeten stellen / hy quam over een.

Ik besluite dan uit kraght van all' 't voorschreven / datter niet de allerminste reden is / my te willen straffen over afwijkinge van de Formulieren: veel min / my sulx self te doen bekennen: nademaal uit desen nader overwogen / noch sal moeten blijken / dat niemant aan sulx minder schuldig is dan ik / sulx ik by gelegentheid noch wel nader tonen soude.

X X V I.

2. Dat so te gelijk met de verklaringe van enige plaatse der H. Schrift / welke gehouden word van den Duivel te spre-

spreken / maar by na van allen / word tegen gegaan / ende een andere nuwe en ongehoorde verklaringe derselver in hare plaatse gesteld: en dat den Autheur om de oude te verwerpen / sich enkelijk bedient van de exceptien / meest gefundeerd op amphibolien; [dobbelsinnigheden] maar ondertusschen geen bewijs geeft / waarom zijn E. verklaringe soude te prefereren zijn: daar dit laatste nochtans behoord had / om dat altijd genoegsame documenten vereischt worden van die gene / welke in een possessie van vele eewen na veranderinge staan.

ANTWOORD.

DAt van de Formulieren so gelegen sijnde als geseid is / so en isser geen andere regel meer / die my soude komen binden aan de verklaringen van anderen over besondere schriftuurplaatsen: gelijk ik ook versekerd ben / dat de Broederen des Classis daar in alle met my eens zijn. Welke vryheid sy ook al so wel / en sommige veel meer dan ik / gebruiken / in sodanige schriftuurplaatsen als hier te passe komen; sonder onderscheid te maken of die veel of weinig zijn. Altoos jonge Predikanten en Proponenten doen dat vry al meer dan ik; en moest hy buiten twijfel swaarder sondigen / die in veele plaatsen van d'oude uitleggingen afwijken / om dat het een man seit / dan die dat op weinigen door eigen oordeel en met reden doet. En dit is geensins gesocht / maar een gevonden werk / dat ik niet voorby moght; aangesien ik tegen een gemeen gevoelen schreef / welx vooroordeel alle die schriftuurplaatsen in sulken sin hadde doen verstaan en verklaren / alsse dus lang meest verklaard zijn. So veel ik daar af overgeslagen hadde soude men my namaals hebben voorgeworpen: gelijk noch evenwel geschied met weinige die ik was voorbygegaan / en die ik meinde dat uit d'andere genoegh verstaanbaar waren. Maar boven dit alles zijnder noch verscheidene plaatsen / daar ik enen sin van tone / over welken d'andere broederen ook niet eens en zijn; ende my derhalven so wel vry staat te verschillen als henlieden. Ende als 't er eindelik op aan komt / laat sien of ik dan wel het tiende deel so veel schriftuurplaatsen in enen niewen sin heb uitgeleid als de Heer Cocceus heeft gedaan / wanneer hy noch so oud niet was als ik; ende wiens niewe uitleggingen by velen als regelen / niet alleen van uitlegginge / maar self van spreken in hunne boeken gelesen / ende van de predikstoelen gehoord worden. Ende dit over leerstukken die wesentlik zijn: daar het mijne / hoewel van groten gevolg ten aansien van al 't misbruik en misverstand dat uit de doling / die ik tegenspreke rijst / alle hoofdstukken des geloofs volkomelik laat alsse zijn; alleenlik den Duivel uit die plaatse wechneemende / daar de boeken en predikatien anders vol van zijn. *Nimirum hinc illæ lacrymæ!* daar is al 't klagen om te doen.

Ende ben ik noch bereid om te verstaan / waar ik enigen sin aan enige schriftuurplaatse gegeven hebbe / die niet so wel (indien niet beter / so ik meine) met

met den text der schriften / met den aart der grondtalen ; en met de regelmate des geloofs bestaat / als enige andere die wy van vorige leeraars op goed geloof ontvangen hebben. Ende dit seg ik van de *amphibolien*, dubbelsinnigheden, en gedrage my tot de redenen / die ik self t' elcker plaatse so in mijn Boek als in dese schriften geve.

XXVII.

Hier by komt die grote aanstoot ende ontsteltenisse van geleerden en van Leken (om met zijn Eerw. te spreken.)

ANTWOORD.

Die aanstoot en ontsteltenisse kan tot mijnen laste niet komen ; sonder my ten tweeden male te verongelijken in een selfde sake. Eerst door mijn Boek / eer de gemeinte daar van kennis hadde / by deselve over al hatelik te maken ; dingen daar uit seggende die daar niet in staan / en dieder in staan / op 't onaangenaamste uit te leggen / en versoepelijk te maken : ende nu ten tweeden door dit in d'Artijkelen tot mijne niewe beswaarnisse so te stellen / als oft ik desen aanstoot ontmoetende self degene ware / die den aanstoot heb gegeven. Mijnen onschuld ga ik dus bewijsen.

1. Die mijn Boek meest lesen / zijnder minst aan geërgerd / meest gesticht : en so sy geërgerd zijn / het is over de handelingen tegen my.

2. Hoe meer bewegingen dat over 't selve Boek tegen my gemaakt word / hoe meer 't getal der Lesers toeneemt / ende sy in mijn gevoelen treden.

3. Verscheidene die seer geërgerd waren uit het gene sy daar van gehoord hadden / zijn also seer gesticht na datse 't gesien en gelesen hebben.

4. In plaatse van my af te gaan en te verlaten / so sy geërgerd waren / so sietmen de Gemeente tsedert desen onlust meer en meer toevallen / ende sich tot my te versamelen.

Alle dese omstandigheden weereldkundig zijnde / so verwachte ik daar in gene verdere tegenspraak : maar make my sterk / om sulx alles by alle gelegentheid van stuk tot stuk nader te bevestigen. Ende derf seggen / dat van tien die 't Boek met opmerkinge sonder vooroordeel gelesen hebbende / op 't minst de negen sullen voor my zijn; wel verstaande so veel den inhoud desselfs betreft en 't gevoelen dat ik daar in beweere. Want so sy hier en daar een woord / of spreekwijse / of besondere stellinge of verklaringe berispen : sulx gebeurt alle boeken; ende is geen wonder ontrent een geschrift daar elk so veel praats afgehoord heeft eer hy 't leest / ende alreeds 't een en 't ander lek of gebrek afgeseid is eer hy 't leest ; dat hy dan in 't lesen dies te scherper daar op lettende / ietwes meer daarinne meint te vinden dan hy anders soude. Desgelijx / men sal ten minsten negen vinden van de tiene die mijn Boek verwerpen / welke gevraagd of sy 't ook gelesen hebben / sullen seggen neen.

Maar 't vooroordeel des Kerkenraads / het Boek eenpariglik versoeijende / sonder datter vijf van vijftig waren die doe 't selve eens doorlesen hadden / of 't was om tot mijner beswarenisse hier en daar wat op te soeken / wat uit te halen / en op 't hatelijkste voor te stellen; sonder dat ik ook tot daar toe over 't minste stuk gehoord was: de tijdinge daar van door besondere leden / aanstonds over Dam en Beurs / door de Boekwinkels / en over al daar menschen tsamenkomen / met groten yver / van tijd tot tijd telkens alsser een stap verder was gegaan / tot mijn meeste nadeel uitgeroepen; 't gerugte van den handel der Synode / en de briefjes daar van om een oortje by de straat verkoft / mijn naam van de predikstoelen afgelesen; verscheidene predikatien / meer over omstandigheden dan over saken / immers geen van alle rakende den eigentliken inhoud en 't belangen van mijn boek; echter met sulken taal en stijl / als bequaam was om het selve / ende ook den Auteur als onduldelijk voor de gemeinte uit te roepen; voorts alle sulke waarschouwingen over al door dese en genen mijner eigene medebroederen / onder 't volk / en ook besonderlik aan voornaame luiden tegen sulken Boek / als ten hoogsten versoeijelik / gedaan; sulk en diergelijk bedrijf heeft dese ergernis en ontsteltenis in en buiten eerst verwekt / en daar na vermeerderd en gevoed.

Daar by komt / dat het een deel der Gemeente op dese wijse sich ergerende door 't gene zy niet en weten: een ander / en veellicht ook wel 't voornaamste deel / sulx als voorschreven is meer en meer bemerkende / aan sulken handeling geërgerd zijn; waarin ik my op d'eigene onderwindinge mijner Medebroederen / en 't getuigenisse huns gemoeds beroepen derf / wat aanstoot zy in besondere bejegening daar over wel te lijden hebben / van hoe vele hunder toehoorders sy verlaten worden / hoe veel sy hunder achtinge en gunst by veel verstandigen daar door verliesen / die sich boven anderen over dese sake tegen my in 't openbaar of in 't besonder sien of horen laten: en hoe seer de Kerkelike magt ende haar gesag / binnen en buiten de gereformeerde Kerk / door die bedrijven word ten toon gesteld; hoe menigen mond geopend om daar qualik af te spreken / sonder datter middel is om de selve toe te stoppen / door opening van saken en omstandigheden / die d'opspraak / so de menschen alles wisten / noch vergroten souden: dit alles / waarde Broeders; is de regte oorsaak van d'ontsteltenissen diemen my te laste legt.

Want dat die van my niet komt / blijkt noch nader / uit dien dat ik maar een lijf hebbe / en maar eenen mond om my te verantwoorden; so veel Predikanten / Ouderlingen / Diakenen / over al tegen my in sprake zijn: sommigen op stoel / daar sy vele menschen teffens spreken; anderen op de Beurs / by dach / en by nacht op de wacht / en elders daar de menschen 't samen komen. Ondertusschen wat doe ik tot al dit gewoel: en wat onsteltenisse kannen my te laste leggen / die elk een met vreden late / sonder iemant over sulken handel / schoon ik 't wete / aan te spreken / of my 't allerminst te laten blijken? en wat heb ik gedaan? anders als een Boek gemaakt / en daar in mijn gevoelen voorgesteld / sonder dat ik daarin iemant in 't besonder rake: Voorts my altijd

hebbe

hebbe laten seggen; voor Kerkenraad / Synodus / of derselver Gecommitteerden ben verschenen / so dikmaals als men my geroepen heeft; in predikatien / schoon so veele tegen my gedaan zijn / my van dese stoffe en wat daar aan kleeft / voordachtelik onthouden / ende als 't de Feestdaghsteksten / of de woorden van den Catechismus my op 't stuk van d'Engelen of den Duivel braghten / al 't gene dat betwist kon worden / sorgvuldelik gemijd: Niemant tot spreken of tot schrijven voor my ofte mijne sake den minsten raad of daad gegeven / self op allerhande boekens tegen my in 't licht gekomen tot op deser ure toe geswegen. Maak ik evenwel van noch onsteltenisse / so en weet ik niet hoe men doen moet als men sich gerust wil houden.

XXVIII.

Ende is eindelik onse vrage / of niet door dese maniere van exceptien en gesochte verklaringen de waarheid van het Christelik gelove meer wankelbaar gesteld worden / als door de oude verklaringen dier plaatsen / daar van gemeld is? Want als men so magh voortgaan / hoe is in de woorden van *scheool* of *badees* een Hell te vinden? Ende hoe konnen door sulk een wegh niet veele andere / ja de aldergewightigste hoofdstukken worden in twijfel gebraght: voornamentlijk als enig ding verworpen word / om dat het onbegrijpelijk is? Desgelijx / of niet de ware godvrughtigheid meer daar door verachterd dan gevorderd word? nademaal alle die gebruiken van den Heere Voetius hier te voren / en van meer anderen aangewesen / so doende ten eenewaal worden geëlimineert / ende tsessens met den Duivel uitgebannen.

ANTWOORD.

Op de vrage in desen voorkomende / kan men lichtelik sien wat ik te antwoorden hebbe: die geen ander oogmerk in dit gantsch werk en hadde / dan om de waarheid van het Kristelik gelove tegen alle wankelinge te versekeren / ende de kraght der Godsaligheid / die ik sagh dat door bygelovigheden merkelijk verswakt word / tegen allen uitvlucht en verhinderinge door te setten. Ende kan ik niet begrijpen / die niet een eenig hoofdstuk des geloofs daar in betwiste / hoe ik dan exempel geve om deselven eenigsins onsekerderte maken? De twee woorden שאול *scheool* en ᾅδης *badees* betreffende / is het seker / ende weten de Broeders mede wel / dat die uit sich self en eigentlijk de Helle niet betekenen: ende meermaals van onse eigene Oversetters graf in plaats van helle vertaald zijn. Als mede dat het woord ᾅδης by Petrus Hand. 2: 27. niet anders dan het graf te seggen is; hoewel daar van de onsen (ik en weet niet

om wat reden) het woord Helle in de plaats gesteld is. Ende doet my grotelijx verwonderen/ so d'Eerw. Broeders buiten die twee woorden ook de Helle niet en souden vinden/ daar ikse selfs niet eens insoeken soude. Ook niet in τάρταρος, *tartaros* hoewel onse Oversetters dat woord ταρταρώσαι *tartarosai* noemen in de Helle werpen. 2 Pet. 2:4. Want het genoegsaam seker is/ dat de *Tartarus* der oude Heidenen lang niet en is het gene by de kristenen de Helle word genaamd/ en dat die met derselver en der Roomschgesinden Vagevuur veel meer gemeenschap heeft.

Eindelik: indienmen sich tot veiligheid van't kristelijk geloof/ aan d'oude verklaringen moet houden: waarom bleven dan d'eerste herstellers van 't kristelijk Geloof by 't Pausdom niet? Waar blijft de wegh tot vorderinge open/ so men sich by 't oude altijd houden moet? Word de roem der oudheid en 't gesagh der Roomsche Kerke voor geen merk noch regel van de waarheid by ons aangenomen; hoe derven wy hen niet alleene daar in navolgen/ maar ook uitleggingen van 150/ ja van 50. jaren nu al mede oud/ en de leere der kerken noemen? Want om sulke ben ik mede al van niewigheid bestraft geweest. En hoe hoor ik dese taal noch eens/ na dat men die onlangs/ wanneer sulx aan Coccejus en Descartes volk wierd voorgeworpen/ als paapsch verworpen heeft? Ende kunnen wy met reden paapsche Overleveringen wraken/ indien wy ook de uitleggingen der schriften als by overleveringe moeten overnemen? Wat is dat anders dan ene menschelijke oversettinge te autenthiseren/ en derselver uitleggingen tot ene *glossa ordinaria* gewone uitlegginge te maken? Eindelijk/ hoe word my dit nu van de Broederen noch voorgeworpen/ so even na dat van de Formulieren is gesproken/ nadien dit selve duidelik de Formulieren tegenspreekt? Want die enen leeraar verworpelik acht/ om dat hy afwijkt van de niewste oudheid der menschelike schriften, ofte de gewoonte van uitleggen/ ofte van de menigte der uitleggers; daar hy alleenlik om afwijking van Gods Woord kan strafbaar zijn: die gelijkt der menschen schriften by de goddelike schrifturen; regtreght tegen den VII. art. onser Belijdenisse.

Men doet my 't grootste ongelijk/ wanneermen seit (gelijk nochtans 't gemeen seggen gaat) dat ik enig ding verwerpe om dat het onbegrijpelik is. Hoewel ik naulix iemant wete van de genen die my tegen werpen 't gene ik van de slange in 't XX. hoofdstuk des II. boeks heb aangetekend. Alwaar men niet geloven wil/ dat ik de waarheid van des menschen val/ veroorsaakt door den Duivel reght gelove/ om dat ik niet wil seggen (dewijl ik niet en kan) hoe ik 't begrijpe. So wilmen dan/ so ik waarlik iet gelove/ dat ik het begrijpen moet: en so ik segge ik geloof het sekerlijk/ maar ik begrijp het niet; so seggen sy/ dat ik het niet gelove. De saak is: dat men eigentlik niet en behoeft te geloven het gene men begrijpt; noch te begrijpen 't gene men gelooft. Want geloven is iet voor waarachtig houden om dat een ander 't seit. Hebr. 11:1. Maar begrijpen is van dingen die men selve weet/ en derhalven geen getuigenis van anderen behoeven om te geloven. Wat my aangaat: so lang als ik iet in de Natuur en door de Reden soeke/ so en neem ik geen ding aan

dat de Heden niet begrijpen kan. Maar kom ik tot de Schrift, so wil ik ook begrijpen, dat sy 't seit, al en begrijp ik niet de sake die se seit. Dien streek houd ik door mijn gansche Boek, welken elk seit dat men ook moet houden. Maar dedense so als se seggen: men soude laten my met sulke dingen te beswaren.

Belangende 't laatste in 't besonder: of de ware Godsaligheid door mijne leere ook verachterd word; dan oft het tegendeel veel eer behoort geleerd te worden: dat laat ik aan 't oordeel des onpartijdigen lesers, over 't gene ik in 't laatste hoofdstuk kortelijk heb aangemerkt. Ende sulx, gelijk als mede van de suiverheid en sekerheid der Leere, in 't XXXV. hoofdstuk sleghs by voorraad so gedaan: met voornemen, na vereisch der order op het einde van 't geheele werk, het een en 't ander noch uitvoeriker in 't licht te stellen, so God wil en wy leven sullen. Ondertusschen strekt my dit in alle dese wederweerdigheden en tegenstribbelingen tot mijnen troost; dat ik mijn werk en oogmerk beide daar door noch meer sie voortgeholpen, tot verlossinge des volx van bygelovigheid, daar hen sommige (dit is bewijslijk) noch met kracht in houden willen, tot versekeringe van het Kristelijk gelove, tot verneederinge van den mensche, die so veel meer quaads begint te sien in sijn eigen self, als hy te voren op den Duivel schoof; die sich verlost vind van den last des argwaans op sijns naastens misbedrijf, als een werktuig van den Duivel zijnde; om alleen op Godes hand te zien; die sich door fabelen niet meer verleiden laat, noch uit de Schrift meer leest dan hy geschreven vind; die God so veel te meer ontsiet als hy den Duivel minder schroomd; en God van herten dankt om dat hy 't so verstaat. Dese algemeene voordelen der Gereformeerde Kerk, die sy uit de suivere leere van de waarheid trekt, bevind ik dat mijn tegenwoordig werk ook in 't besonder volgen; door verscheidene betuigingen die my van alle kanten daaraf voren komen; en ik danke God, die my binnens tijds dit doet ontmoeten: 't welk ik eerst op 't einde van 't geheele werk daar uit verwachten konde: waar uit ik dies te meer vertrouwen neme, dat het einde beter wesen sal dan sijn beginsel. Waar toe ik ook des Heeren segen bidde. Ende dit zy אבן העזר *Eben haëzer*, Steen der hulpe; want tot hier toe heeft ons de Heere geholpen.

Ik en segge dit niet, waarde Broeders, als oft ik Uw E. E. mede voor sodanig hielde, als ik daar so even klaagde datse mijnen yver in het goede souden tegenstaan: dewijl ik uwenthalve van het tegendeel versekerd ben. Want uwe eigene handelingen betuigen het in desen, dat uw oogmerk is het mijne, en dat alleen in 't oordeel en gevoelen een verschil is dat de liefde niet en quetst. By so veel ernst als U E. E. in dese schriften toonen, om my tot dat gevoelen te doen wederkeeren, dat sy beter achten dan het mijne, is my uwe bescheidentheid met een gebleken. Ende wil ik wel daar by verklaren, dat het geen andere vier beter maken of ook verder brengen sullen. Op sulken wijse soude 't moeten toegaan, so men my of iemant van de doling tot de waarheid brengen soude. Echter zy het geen hardnekkigheid, dat ik my verder niet geseggen late, dan ik overtuigd kan worden: en dat de redenen

van de waarde Broeders bygebracht / deselfde werking niet hebben op mijn verstand of oordeel als op 't hunne. Ik hebbe toegegeven daar ik konde: maar dat raakt / bekenn ik / maar het een en 't ander buitenwerk / en niet so seer de sake of den grond van 't werk / welken sy sien dat ik vast houde. Sy sien in mijne redeneu met een / en de bedenkingen die ik op hunne redenen hebbe. *Et si insanio, me cum ratione insanire*; so ik gek ben, dat ik niet sonder reden gek ben. Dat ik in 't voorstellen en verantwoorden van redenen en weerredenen hier en daar wat ernst gebruike / dat zy den aart des disputerens toegeschreven / 't welk sonder dat niet wel bestaat. Die word ook hier en daar by de E. E. Broederen / schoon met hun vieren / en op veeler name / my eenen in sachtmoedigheid voorgaande / wel getoond: God geve / dat wy wedersyds de Waarheid betrachtende in liefde / allesints mogen opwassen in hem die 't hoofd is / Christus. Dat zy also!

LESER

Der voorgaande stukken heeft het eerste in den Kerkenraad en de Synodus van 't voorleden jaar tot Edam gediend: het tweede en derde voor de Classis / na 't houden der Synode; waar op de sake met de laatste Artijkelen van Satisfactie, en ene suspensie van 11 weken by 't Classis van Amsterdam op den 21. January deses jaars finalik en volkomelik is afgedaan.

't Gene nu volght / is een niew werk; d' Artijkelen om meerder satisfactie dit jaar in de Synodus tot Alkmaar ontworpen / en na hun uitgesproken vonnis (daar sy voor af den tijd toe weigerden) by my beantwoord / in manieren als hier na te lesen staat.

Artykelen van Satisfactie, door Gecommitteerden van de Synodus tot Alkmaar, voorgesteld aan B. Bekker, over sijn Boek genaamd de *Betoverde Weereld.*

Met sijn Antwoord op deselve.

AAngesien de Leere der Gereformeerde Kerke so aangaande de werkinge der Geesten in 't gemeen, als der goede en quade Engelen in 't besonder, op vele duidelike beproefde getuigenissen der H. Schrifture is gegrond, in welke het oogmerk van den H. Geest, de klaarheid der woorden, de tsamenhang en omstandigheden der H. Text, de standvastige stijl en eenstemmigheid van het Woord Gods in dit poinct, sonder sich selver elders ooit anders te verklaren, of ons daar toe te leiden; en andere redenen, gevoegd by d'eenvoudigheid der historien, een aandachtig leser van dese waarheid ten vollen overtuigen; gelijk dan, ten blijke van dese evidentie, ook de Kristelijke Kerke van der Apostelen tijden af, tot onse dagen toe, op deselve wijse die algemeen en volstandig heeft geleerd: en aan d'andezyde dit gevoelen en Boek van D. Balthasar Bekker, behalven sijn eigen misverstand, geen ander fondament heeft dan sijne negative, gesochte en konstelik verdighte uitvlughten, en verdraaijingen, of wel versierde ongerijmdheden; ten deele opgevatt uit een onvaste redenkaveling, gesteld tegen de klare meening van den H. Geest; ten deele abusivelik toegeschreven aan het schriftmatig gevoelen der Gereformeerde Kerken; doende hy beneven dit alles, en in sijn schrijven, en in sijne uitleggingen der H. Schtiftuurtexten veelsins blijken een merkelike ongestadigheid, het nu dus, dan weder anders verklarende, of betuigende onkundig te zijn wat 'er

van te maken; (waar van eenige blijken hier na gemeld sullen worden) om dus doende niet so seer, gelijk 't betaamde, den sin des H. Geestes, uit diens eigene woorden en doelwit te halen, als wel deselve na sijn meininge, dessein, en convenientie te schikken.

So heeft de Christelike Synodus, in de vreese des Heeren en tot weghneeminge der gegevene ergernis geresolveerd, dese volgende verklaringe, schuldbekentenis en beloften Dr. Bekker voor te houden.

ANTWOORD.

MItsdien dat de citatien hier na volgende / alle op weinig na op den eersten druk mijns Boex in 8°. staan; so en sie ik niet hoe het den opstelers deser artijkelen ernst kan geweest zijn / satisfactie van my te eischen / nademaal ik op verscheidene van die plaatsen by den volgenden / en voornamelik by den laatsten druk gepoogd hebbe satisfactie te geven; en met reden verwacht dat my geseid wierde wat daar aan ontbreekt / alvorens nadere satisfactie begeeren. Want hoe kan hy ooit eenen vryen hals krijgen / die al betaalt wat hy kan / so het hem daar na noch telkens wederom in rekeninge word gebraght / en geeischt het gene hy van tijd tot tijd in vermindering der hoofdsomme heeft aan 't Comptoir gebraght? Daar by komt noch den dobbelen arbeid / om den beiderleijen druk op elke plaatse na te sien en te vergelijken; om te tonen / wat genoegen daar op magh gegeven zijn: Waarlik al te langen moeijeliken werk / om terstond te antwoorden / gelijk men eischte / of anders van den dienst geremoveerd te zijn; gelijk daar op laatst gevolgd / en daar in eerst is beoogd geweest.

Dit voorhoofd der Artijkel behelst ene wijdlopige beschuldiginge tegen my / van saken die niet alleen nooit bewesen zijn / noch in 't volgende bewesen worden: maar die ook op de beschuldigers selve passen / gelijk vervolgens in 't besonder blijken sal. Waar toe voor eerst dient aangemerkt / dat dese Voorreden twee saken tegen malkanderen voor uit stelt / en daar uit het besluit opmaakt / om my volgende Artijkelen voor te stellen. Het eene lid der vooronderstelling is van de gedurige en algemeene Lere nopende de Geesten / in de kristen Kerke uit Gods Woord bekend; het ander / van mijne afwijkinge / en tegenstrijdigheid ontrent deselve / door mijn schrijven en gevoelen in 't gemelde Boek. Waar uit sy dan besluiten / dat sy reden hebben om my tot die Artijkelen te verplighten.

In 't eerst lid is naauwelix een woord dat geen bewijs behoeft / of waar van het tegendeel by na niet is beweesen in mijn eerste Boek; als daar voordachtelick op aangeleid / dat ik wil betonen hoe onseker / hoe verscheiden en veranderlik

anderlik

anderlik/ de heidensche gevoelens van so veelerhande Geesten en derselver werkingen/ door 't Jodendom tot d'eerste kristenen zijn afgevloeid/ in 't Pausdom wijd en zijd verspreid/ en nooit genoegsaam by de Protestanten uitgeledigd. Welke volgens dien/ na so veel veranderings van gevoelens heden niet en kan behouden hebben d'eerste leeringen des Kristendoms/ die veel eerder dolingen dan leeringen te noemen zijn: ende ons tot heden toe beletten van den reghten sin der Schriften na te speuren; welker vele duidelike, beproefde getuigenissen, door klaarheid van woorden, met den samenhang der omstandigheden, standvastigheid van styl en eenstemmigheid, sonder sich elders ooit anders te verklaren of ons daar toe te leiden, mijn gewisse grond zijn/ daar ik in mijn gansche werk op bouwe; om my selven en so vele anderen die het onpartijdig lesen/ van de waarheid mijns gevoelens dus ten vollen te overtuigen.

De tegenstellinge behelst niet anders dan beschuldigingen die dikmaals geseid/ maar nooit bewesen zijn. Geen misverstand altoos; gelijk het ook niet word genoemd waar in het soude bestaan/ ende nochtans gehouden voor den grond van mijn gevoelen. Die my van misverstand wil te reght helpen/ moet voor 't naast houden/ dat hy my dat tone; en dan reden geve waarom dat ik moet geloven dat ik daar in misse: insonderheid/ so sulk een misverstand de grond/ of van veelerhande dolingen en misgrijpingen geoordeeld word/ gelijk als hier. Te weten/ beneffens mijne negative soude dat het fondament zijn van so veel gesochte en konstelik verdichtten uitvlughten en verdraaijingen, versierde ongerymdheden, en wat dies meer is. Dit alles magh ik dan wel vrijelik ontkennen/ so lang als my niet word verklaard waar in dat misverstand besta.

Ook en kan ik niet verstaan/ wat het voor een *negative*/ dat is ontkennende stelling zy/ die beneffens 't onbekende/ immers onbenoemde misverstand/ het eenigst fondament van mijn gevoelen word genaamd. Want ten hoogsten sal het maar een beginsel van mijn ondersoek zijn/ dat ik/ namelik/ ontkenne/ 't gene anders tot een fundament van dat gevoelen word geleyd/ 't welk ik betwiste. En so isset qualik te begrijpen/ hoe 't ontkennen van een ding/ of hoe die ontkenning tot een fondament van redenkavelinge dienen kan: also daar toe vereischt word iets datmen vast stelt. Doch het sal so wesen/ dat het fondament/ waarop gemeenlik dat gevoelen/ 't gene ik ondersoeke/ word gebowd/ van my word ontkend/ of bewijs daar van geeischt. 't Welk te swak of nietig vindende/ so dunkt my dat ik reden hebbe/ om sulk een gevoelen te ontkennen; 't welk dan is te blijven by de negative. Maar daarmede word dan mijn gevoelen op die negative niet gebowd; dan wel na een ander fondament gesien/ dat affirmatijf zy/ dat is waarmede iet gesteld word; ende wel so vast gesteld/ datmen 't niet ontkennen magh. Sulker fondamenten heb ik meer dan een/ waar op ik mijn gevoelen bouwe; geen misverstand noch negative; maar stellingen die in Gods woord bevestigd zijn/ so als 't vervolg ons leeren sal.

't Gene verder gesegd word/ dat ik tot gronden mijns gevoelens maar

uitvlughten hebbe/ ende wel sodanige die gesocht, en konstelik verdicht zijn; alsmede dat het maar verdraajingen en versierde ongerijmdheden zijn/ uit ene onvaste redenkavelinge opgevat; word hier wel geseid van mannen die nooit mondeling of schriftelik met my gehandeld hebben; ende laat sich mede lichtelik so seggen/ alsmen by malkanderen sitt om Artijkelen op te stellen/ daar de man niet by is/ dat hy sich soude verantwoorden konnen: maar het is daarmede niet bewesen/ dat alsulke uitvlughten niet meer dan uitvlughten/ of die redenkavelingen des Auteurs tegen de klare meininge des H. Geestes zijn. Ende is meest het verschil over de schriftmatigheid van 't gevoelen/ niet der gereformeerde Kerken, maar van besondere personen in deselve en daar buiten: verre van daar/ dat so genaemde schriftmatigheid soude konnen dienen tot enen grond van herroepinge/ by hem die iet voor onschriftmatig houd/ so lang als hy niet van het tegendeel overtuigd is; daar niemant van de Synodus noch stellers der Artijckelen de minste moeite toe genomen heeft.

Het word nochtans beloofd/ enige blijken hier na te melden mijner merkelike ongestadigheid in d'uitlegginge der H. Schriftuur texten: derhalven sal ik die verwachten ter plaatse daar die blijken my ontmoeten sullen. Doch ik ben so wel versekerd van d'opregtigheid mijnes handels en mijns ogemerks in desen/ dat ik my van 't grootste ongelijk beklagen moet over 't gene verder word geseid; als of 't ik dede 't gene ik door 't gansche werk betone 't werk der anderen te zijn/ daar ik tegen schrijve; te weten/ dat zy den sin des H. Geestes na hunne eigene meininge, dessein en convenientie schikken: welken ik met groten ernst en moeite uit diens eigene woorden en doelwit soek te halen; waar af 't vervolg de waarheid nader sal doen blijken.

Uit dit alles is te sien/ wat reden dat de Synodus gehad kan hebben/ om dese Artijkelen in de vreese des Heeren, die 't beginsel der wijsheid/ ende also nooit sonder kennisse van saken is/ op te stellen. Want de Classen/ die hunne afgesondene tot de Synode daar toe hebben goedgevonden te verplighten/ hebben niet de minste aanwijsinge gedaan van saken diemen my uit mijn Boek in 't besonder voor houden soude. D'opstellers der Artijkelen hebben 'er die uittreksselen bygesteld; het zy daar met der haast uitgesocht/ of by den eenen of anderen van huis mede gebragt/ en van d'overigen niet/ of niet behoorlik nagesien: immers in de Synodus niet/ dat die daar af soude hebben konnen oordeelen/ of'er dat achter lag 't gene word voorgegeven/ om my tot sulk ene nadere verklaringe/ schuldbekentenis en belofte te verpligten. In dese drie stukken moest de nadere satisfactie bestaan/ so daar enige met regt van my konde gevorderd worden. Doch tot geen van allen vind ik my verpligt. Tot geen verklaringe, het zy datmen daar door d'uitlegginge van den sin versta/ in vorige Artijkelen van den 22. January uitgedrukt/ also deselve van my niet zijn opgesteld; het zy datmen 't neeme voor eene betuiginge/ gelijk hier schijnt de meininge te wesen; also deselve niet breeder noch duideliker wesen kan/ dan de gene die ik daar van mijne opregte meininge/ en suiver oogmerk hebbe gedaan. Die my daar by niet gelooft/ die gelooft my niet. Tot geen Schuldbekenninge altoos voor menschen die so veelsins tegen God aangaande

my gesondigd hebben; oft over saken die schoon qualik mogten van my ge-daan of geschreven zijn / echter allen schrijveren gemeen zijn / en (gelijk hier na sal blijken) anderen veel meer dan my. Tot geen Belofte: dewijl ik al-bereids meer in voorgaande Artijkelen beloofd hebbe dan ik schuldig was; ge-lijk op 't einde nader blijken sal. Nochtans soud ik het eerste en het laatste nog bereidwillig uit liefde tot den vrede / en tot bewijs mijner bescheidenheid doen; also het tegen mijn gemoed niet is: doch het tweede soude regelregt daar tegen strijden; of moeste nader overtuigd wesen / daar dese Artijkelen niet bekwaam toe zijn.

II.

Dese ses Artijkelen des Eerw. Kerkenraads van Amsterdam / als by zijn E. eerst aangenomen / doch met een kleine elucidatie derselver.

ANTWOORD.

Ik hadde eerder gedacht / dat dese 6 Artijkelen by die van de Synodus soude verworpen zijn geweest / of ten minsten voorby gegaan; also de meeste leden / van de meeste Classen uit welken sy bestaat / tegen de Filosofie van Descartes zijn / en dat die van Utrecht / met name de Professor Leydekker en de Predikant Brink die 6 Artijkelen aanmerken als uit die Filosofie voortgebloeid; derhalven ook gansch geen genoegen in deselve neemen willen. Volgens stond my te bevreesen / dat ik de Synodus in desen al voldoende / dan evenwel noch niet voldoen soude konnen aan die mannen / welken sich niet ontsien hebben uit hun besonder goedbedunken het werk des Kerkenraads en Classis van Amsterdam te berispen/en voor een groot deel te verwerpen; ende nochtans by deselve Classis / Kerkenraad / en d'andere Classen in dat aansien / of immers van die vertrouwelikheid en van dat vermogen zijn / dat deselve na hen omsien / d'eene om een afgedane sake te herdoen / en een uitgewesen en reeds uitgevoerde vonnis te herroepen; en d'anderen om op 't nieuw / na gedane satisfactie noch meerder satisfactie te eischen.

Om der kortheid wille / also die 6. eerste Artijkelen des Kerkenraads in de Acte van satisfactie den 22. January 1692 / by de Classis aangenomen / begrepen zijn: so en sal 't niet nodig zijn deselve hier te stellen; dan alleenlik het IV en VI daar die weinig woorden van *elucidatie*, dat is verklaring, by d'opstellers deser Synodale Artijkelen zijn bygevoegd

IV. Dat de denkingen der goede en quade Engelen, gevoegd zijnde door den Schepper met de beweegingen van sulke lichamen als hy wil, het zy in den Hemel of op der Aarden, verscheide werkingen kunnen voortbrengen: *gelijkse ook dadelik voortgebragt hebben, volgens de getuigenissen en exempelen des H. Schrifture.*

Want dewijl ik de mogelikheid niet ontkenne / waar af d'Artijkel sonder dese bygevoegde elucidatie maar alleenlik spreekt; so behoeve ik slegs exempelen of getuigenissen der Schrifture, om te bekennen dat sodanige werkingen dadelik van d'Engelen zijn voortgebragt. Doch die dadelike voortbrenginge staat my even eens te voren als die van Moses en Aaron / wanneer zy dadelik voortbragten / Vorschen / Luisen / water uit den Rotsteen / en diergelijke; niet door eigene kragten hunder nature / so als die van God geschapen was; maar als dienaars in 't uitvoeren van Gods wonderwerken / daar sy waarlik iets in deden / sonder dat nochtans te doen / waar door dat wonderwerk wierd uit gewrogt. Ende op die wijse heb ik ook de exempelen en getuigenissen der Schrifture / die van de werkinge der Engelen vermanen / in het 10 en 11. Hoofdstuk van mijn tweede boek verklaard.

VI. Wanneer dan de Gereformeerde Kerk de plaatsen der H. Schrift, aangetrokken in het Boek genaamd de Betoverde Weereld, in sulken sin verstaat, dat de goede en quade Engelen dadelike werkingen, *het zy op malkanderen*, *het zy op de lichamen* hebben gedaan, en noch dagelijx doen, kan haar uit dien hoofde *van my of iemant anders* niet te laste gelegd worden, dat sy den Schepper en onderhouder de eere van sijne wonderdaden ontneemt, of de leere der saligmakende genade verduistert.

Het behoefde hier ook niet geseid / op de lighamen: also het van de lichamen is dat die Exempelen en getuigenissen spreken: en so hen dat word toegestaan van lichamen die hunne eigene niet en zijn; so kan het noch veel weiniger ontkend worden van de werken die zy op malkanderen / als gelijk op gelijke doen. Want dat altijd lichter is / dan te werken op het gene ongelijk is / van nature; so lang als ieder schepsel in hem self word aangemerkt / wat het is en wat het vermag of te lijden of te doen. Ende wanneer ik hoor dat het der gereformeerde Kerk niet te laste mag geleid worden / en also van niemant anders; het moet volgen / dat het dan van my ook niet geschieden mag. Waar uit men sien mag / hoe geringe swarigheid ik make / om d'artijkelen ter satisfactie van my gegeven / noch nader te amplieeren / en also met een elucideren, wanneermen 't van my eischt / indien 't daar mede te doen is; haddemen my slegts by tijds de plaatsen voorgesteld / daarmen sulx van noden achte. Want nadien het mijne woorden niet en zijn / met welken die Artijkelen staan uitgedrukt; so en is het mijne schuld niet / by aldien daarin wat twijfelagtigs ofte dobbelsinnigs mag te vinden zijn. Echter wil ik t'aller tijd / en voor ieder een verklaren / in wat sin dat ik 't versta; volgens welken ik opregtelik en ter goeder trouwen hebbe willen spreken.

III.

III.

Weshalven 't my dan nu van herten leed is /

ANTWOORD.

Die maniere van spreken is bedacht om my te doen schuld bekennen / na dat ik de schuld die daar mogte geweest zijn / eens voor al geboet hebbe met de straffe van suspensie / my door 't eindelijk vonnis van de Classis den 22. Jan. opgelegd / gewillig van my ondergaan / en wel stiptelik ten einde toe in acht genomen. De versekeringe die ik den twee Gecommitteerden / eer my dese Artijkelen zijn voorgesteld / gegeven hadde / om daar over met de mannen van de Synodus in onderhandeling te komen / was wel duidelik bepaald tot nadere elucidatie en ampliatie der voorgaande Artijkelen van den 22. January, so ik den misnoegden op die wijse tot gerustheid konde brengen: maar geensins tot verdere schuldbekenninge / en alſo tot verswaringe mijner censure, die ik al so lang ten vollen en ten overvloed had uitgestaan. Ik en vermoghte gemoeds halven niets te doen / 't gene mijn regt en vryheid / door het geven der voorgaande satisfactie bekomen benadeelen / veel min vernietigen konde. Wat en hoe verre my leed was in 't gene ik geschreven hadde / 't zy nopende den inhoud of de wijse daarin gebruikt; dat had ik by voornoemde Artijkelen al ten vollen uitgedrukt: ende wat daar boven is / soude tegen mijn gevoelen zijn ; hoedanigen verklaringe geen eerlik man / veel min een kristen / en noch minst een Predikant ooit geven magh.

IV.

TEn eersten. Dat ik in mijn schrijven / in het Boek de Betoverde Weereld / nopende de werkinge der goede en quade Geesten / met den aankleven van dien / ben afgeweken van de H. Schrift en Formulieren van eenigheid der Gereformeerde Kerken / die uit deselve zijn t' samengesteld / en welke ik lange aangenomen en ondertekend hadde.

ANTWOORD.

HEt is wel aan te merken / dat in desen eerst de H. Schrift en daarna de Formulieren worden voorgesteld / en dat ik die beiden in mijn schrijven tegen ga ; sonder dat daar uit een eenig woord word bygebragt dat tegen de Schrifture zy / ofte een eenige Schriftuurplaats die ik tegenspreke. Daarom moet dit deel der beschuldiging met regt verworpen worden / daar geen bewijs af is te vinden

ter plaatse daar 't behoort: *quia actore non probante absolvitur reus*, om dat de klager niet bewijsende, de beklaagde in regten vrygesproken word. Ende sulx moet hier te meer plaats hebben / door dien dat nopende de formulieren exempelen uit mijn geschrift staan aangetekend; ende also de Schrift buiten twijfel meer is dan de formulieren / so hadden diergelijke daar uit voor en boven dese moeten aangewesen zijn geweest: 't Welk niet geschied zijnde / so besluit ik dan met dies te meerder regt / dat in mijn gansche Boek / ten naawsten ondersocht / niet een eenig woord te vinden zy / 't welk tegen die Schrifture strijd.

Wat de Formulieren betreft / die van ons ondertekend zijn; te weten onsen Heidelbergschen Catechismus / de Nederlandsche Belijdenis en de Regelen van 't Synode nationaal te Dordreght over de vijf artijkelen besloten; deselver achtinge word in desen twefing aangemeld; als uit de H. Schriften t'saam gesteld, ende van my self ook aangenomen en ondertekend zijnde. Maar het eerste word vergeefs alhier geseid / sonder eens te voren / daar het wesen moeste / die schrifturen aan te wijsen uit welken iets ter sake dienende in formulieren zy by een gesteld. En dewijle selfs die ondertekening niet verder gaat; dan voor so verre wy in d'ondertekende Acte die belijden met de H. Schrifture over een te komen; so en is daar geen verbintenis van ondertekening / daar geen bewijs is uit de Schrift. Omme sulx so veel te klaarder te doen sien / heb ik die Acte daar so veel geruchts af is / tot gerief des Lesers achter aan dit werk doen stellen: waar beneffens ik hem wijse tot het gene ik geantwoord hebbe op het 25. Voorstel mijner VI. Onderhandeling met de Gedeputeerde van de Classis / daar my 't selfde van de formulieren voorgeworpen is.

Wat nu voorts die ondertekening belangt; waar door ik neffens anderen heb aangenomen, my selven na den inhoud van dien te reguleeren: ik mag hier boven anderen blank staan / als hebbende die ondertekening met goede kennisse gedaan / en met een goed gewisse achtervolgd. Wanneer ik se dede / had ik niet alleen den Catechismus van der jeugd aan in mijns Vaders huis geleerd; maar ook de Belijdenisse meer dan eens gelesen: de Regelen van 't Synodus wel niet in d'Acten der Synode / die ik t' sedert eerst bequam / maar uit Amesius en anderen den inhoud van 't geschil bequamelik begrepen. Maar wat anderen betreft; so ben ik wel versekerd / dat sy wel den Catechismus voor die ondertekeninge weten moesten / also sy dien in hunne kindsheid al van buiten wisten; maar so veel als de Belijdenis betreft / so ben ik wel volkomelik versekerd / dat van tien niet een deselve voor de ondertekening gelesen heeft. Wat seg ik / voor de ondertekening? Self in tien jaren daar na nog niet / derf ik van het meerder deel wel seggen: ende beroepe my op de conscientien der genen / die my nu in allen desen tijd geduriglik / van alle kanten met de formulieren dus beschuldigd hebben / dat sy selve noch de helft niet weten / wat in de Belydenis / en noch weiniger wat in de Regelen van Dordregt staat. Het heeft my self een weerdig Predikant geseid / die al 34. jaren was in dienst geweest / dat hy niet en wist / of hy ooit de Nederlandsche Belydenis gelesen hadde. Is het dus gelegen met de Predikanten / die de Formulieren ondertekend

kend hebben; wat salmen dan van d'Ouderlingen denken? hoeveel van de 24 in beide de Noordhollandsche Synoden/ die my veroordeeld hebben; hoe veel van de 25. in den Kerkenraad van Amsterdam/ welker sommigen over Dam en Beurs so lang en veel van mijne ondertekening der formulieren hebben uitgeroepen? Hoe veel zijnder onder dat getal die den inhoud van de formulieren weten? En so welnig als'er zijn/ die spreken minst daar af/ also by de meeste kennis ook de meeste bescheidenheid te vinden is.

Wat soude men dan met die luiden selve doen/ gelijk my geschied/ ik wist hen geenen raad. Want ik en soude niemant weten/ van de genen die de acte van verbintenis aan de formulieren ondertekend/ welke niet met prediken of schrijven/ sich hier en daar tegen d'uitgedrukte woorden van het een of ander formulier vergrijpt: waar af ik noch den Leser in 't besonder eens wat nader blijk betonen wil; self uit boeken die met acten van approbatie der Classen of der Professoren wel gewapend zijn. Daar by so heb ik noch twee saken in mijn Antwoord op het 25. voorstel mijner VI. Onderhandeling met de Gecommitteerden van de Classis aangewesen; te weten/ algemeene stellingen/ aanlopende tegen de formulieren/ ende nochtans by allen in 't gemeen/ of ten minsten by de eene of andere sekte onder onser kerken leeraars aangenomen; en dan noch niewe stellingen/ in de formulieren niet begrepen/ ende nochtans in 't algemeen en als hoofdsakelijk gedreven/ so seer dat iemant moet voor onrechtsinnig gaan, die iet daar af ontkent of anders leert.

Maar my aangaande/ al voor 30 jaren heb ik de Belydenis gepredikt/ een geheel jaar lang/ artijkel voor artijkel/ van Sondag tot Sondag/ in plaatse van den Catechismus; ende also wel geleerd wat daar in staat en op wat wijse: sulx ik ook altijd hebbe geoordeeld beter op stoel te voegen/ dan de Catechismus/welken ik liefst laten soude voor de Catechisatien/mogt ik na mijnen sin begaan. Dus vroeg dan my selven al gewent hebbende aan de formulieren; so had ik te minder nood om daar af te dwalen: boven dien ook doorgaans in mijn ondersoek/ het zy dat ik te prediken of een boek te schrijven hadde/ eerst in de formulieren siende/ en die met malkander vergelijkende/ alvorens tot gebruik van andere schrijvers my te ontledigen. Sulx heeftmen dikmaals uit mijne predikatien konnen merken; wanneer ik niet alleen den Catechismus menigmaal heb aangetrokken/ gelijk anderen wel mede doen; maar self ook de Belijdenis/ 't gene ik naawelix van iemant hore. Voor de bedieninge van 't H. Avondmaal/ als my de Belijdenis-predikatie te beurte viel/ heb ik/ ik alleen/ en niemant anders/ al voor lang/ ende nu noch laast gedurende al dese opschuddinge/ de Nederlandsche Geloofs-belijdenis tot mijnen draad genomen/ en geheel verklaard. Met goeder conscientie heb ik dat gedaan/ als bereid staande om daar van rekenschap te geeven in den dag van Christus. De geheele Gemeinte/ beneffens mijne amtgenoten/ die my gehoord hebben/ sullen dan mijn brief zijn geschreven in hunne herten/ bekend en gelesen van alle menschen.

Wat magh dan toch de reden zijn/ waarom dat ik/ die meer dan anderen my aan de formulieren houde/ voor een overtreder mijner ondertekening

dien

dien aangaande moet gehouden worden? Het is om datmen / latende 't opreght gebruik derselve / sich aan dat misbruik heeft gewent / datmen de formulieren als enen twistappel in 't houderd werpt / om iemant swart te maken; en datmen lichtelik het een of ander woord of spreukje daar in vinden kan / dat een weinig anders luid dan iemant leert wien men op het lijf wil vallen. En dat valt gemakkeliker dan uit de Schrift een dolenden te overtuigen / of sijn gevoelen te weerleggen: also men slechs behoeft te seggen / daar staat so / en dat hebt gy onderteekend; dienvolgende zijt gy de facto van den Dienst gesuspendeerd. En dat genoegen staat dan in hunne eigene keur; so dat ik staan of vallen moet so sy 't verstaan. Doch laat ons nu eens sien / wat proeven uit mijn Boek te halen zijn / dat ik tegen formulieren iet geschreven hebbe.

Als wanneer /

V.

1. Ontrent de goede Engelen: de Gereformeerde Confessie belijd / Art. XII. *Dat God de Engelen heeft goed geschapen, om sijne sendboden te zijn, en sijne uitverkorenen te dienen.* En ik schrijve / by exempel §.423. De Schrift dan, als geseid, sich na ons voegende, stelt ons al wat men in de weereld siet of bemerkt, in dier voegen voor als het ons betreft. D'Engelen derhalven als *gedienstige Geesten*, Hebr. 1: 14. niet alleenlik ter eere van God, maar ook tot welstand van sijn volk. Vorders weten wy niet wat d'Engelen zijn, of watse doen. Ik denke dat ons d'Engelen *bewaren*, *helpen* en *op de handen dragen*, Psal. 91: 11, 12. gelijkse *eeten*.

§. 480. *In fine.* Dus verre 't gene in de Schrift hier af te vinden is: waar uit ik nu die twee gevolgen trekke. I. Dat van het doen der Engelen ontrent de menschen niet sekers uit de H. Schrift te halen is. II. Maar dat het alles dient, watmen daar af leest, om Gods bedrijf ontrent de menschen kinderen, na menscheliker aart van spreken, op ene hemelstatige wyse te verbeelden.

En diergelijke passagien meer.

ANTWOORD.

Behalven 't gene ter voorseide plaatse meer geseid is / so veel als den sin en inhoud van de woorden in den 12. Artijkel der Belijdenis betreft: so en sie ik niet / hoe de bygebraghte plaatsen van mijn Boek daar tegen strijden. Want ik daar niet in ontkenne / dat God d'Engelen geschapen, of goed geschapen heeft; nocht ook datse sijne sendboden zijn: maar bevestige dat / en ver-

verklare slechs ten deele / (en elders breeder) hoe sy dat zijn. Wool ik in die verklaringe / dat moest my aangewesen worden. Of wil ik wijser schijnen dan een ander / om dat ik segge vorder niet te weten, wat d'Engelen zijn / of watse doen? Die dat vorder weten / dan ik daar getoond hebbe / uit al 't gene datter ons de Schrift af seit / die is schuldig my daar van te onderrighten: immers dat begeer ik in opreghtigheid. Wat de laatste woorden betreft / op die van den 91. Psalm gepast / die worden door de bygevoegde uit den 78. Psalm verstaan / welke niet behoorden daar af gelaten te zijn / om den sin te verminken. Nu voege dan de Leser daar noch by het gene ik by den laatsten druk II. 10. §. 23. heb ingevoegd.

Dat van §. 480. sie ik mede niet / hoe het tegens d'aangetrokkene woorden der Belijdenisse strijd; of so ik daar tegen sondige / so is my de vermaarde Voetius in die sonde voorgegaan; alsso hy Part. V. Disp. pag. 241/242. daar af met dese woorden schrijft. *Effectus angelici Psal. 74: 8. & 91: 11. Hebr. 1: 14. Dan. 6. 2 Sam. 24: 16. Jesa. 37: 36. Psal. 35: 6. ad dei apparitiones & operationes, immediatas reduci possunt.* De werkingen der Engelen, Psal. 34: 8. en 91: 11. Hebr. 1: 14. Dan. 6. 2 Sam. 24: 16. Jesa. 37: 36. Psal. 35: 6. konnen tot Gods onmiddelike verschijningen en werkingen betrokken worden. Waar by wel is aan te merken / dat die Heer alle die schriftuurplaatsen hier by malkanderen stelt / welke ik in 't 8 / 9 / en 11. hoofdstuk na den eersten druk §. 421. 433. 453--462. en in 't 10 / 11 / en 13. hoofdstuk na den laatsten druk in desen selfden sin verklare: So dat Voetius hier al het selfde seit / het gene ik op 't einde des 10. hoofdstux segge: een Engel legert sich om ons, draagt ons, leid ons, vecht voor ons, plaagt den bosen, slaat hem dood; alles in dier voegen dat God self het werk vast doet. Hoe is dit dan in my sulk een onduldelike stelling / die Voetius al lange voor my heeft geleerd?

Zijnder diergelijke passagien meer op dien sin in mijn geschrift te vinden / gelijk op 't einde gesegd word / ende ik wel gelove dese twee alhier met woorden uitgedrukt / sullen buiten twijfel de voornaamste zijn. Derhalven ook onnodig dat ik die self ga opsoeken / also d'opstellers der Artijkelen die moeite / als onnodig / niet genomen hebben: maar op dese wijse goed makende / 't gene by hen 't meeste geld / so en maghmen geensins twijfelen / of d'anderen sullen mede lichteliker op te lossen zijn. Ende wat voorts mijne leere van de kraght en werkinge der Engelen betreft / daar af maghmen breeder lesen op de 4. voorstellinge der II. Onderhandelinge / ende insonderheid in de III. onderh. doorgaans; met namen op de 3--11. voorstell.

VI.

2. OMtrent de quade Geesten / van welke de Confessie segt / volgens Gods Woord art. XII. De Duivelen en bose Geesten zijn also verdorven, dat sy vyanden Gods en alles Goeds zijn;

na al haar vermogen als vyanden loerende op de Kerke, en een ieder lidmaat van dien, om alles te verderven en te verwoesten met haar bedriegerijen: &c. **en Vrage 127. Catech.** dat onse doodvyanden, de Duivel, de Weereld en ons eigen Vleesch niet ophouden ons aan te vechten. &c.

Daar ik in tegendeel heb geschreven §. 5,6. Hoe kan hy (**de Duivel**) de Kerk in 't algemeen, en elk een der gelovigen also bestrijden, sonder dat hy kennisse van saken heeft? Lieve, seg my toch, wat weet 'er doch de Duivel af, waar God sijn volk heeft, en wat hy met hen doet. &c.

§. 526. &c. Dit dan daar by latende, so salmen niets gevonden hebben, uit al 't gene tot noch toe gesien is, dat de Duivel, na dat hy in 't begin der Scheppinge den mensche verleid heeft, tsedert self in persoon iet meer op denselven werkt of vermagh.

En meer passagien van diergelijken inhoud / die in mijn Boek zijn te vinden.

ANTWOORD.

Op dese twee plaatsen van mijn Boek / vergeleken met die van de Belijdenisse art. 12. heb ik mede al geantwoord op de 25. Voorstellinge der VI. Onderhandeling: 't welk daar op uit komt / dat ik met mijne ondertekening my selven aan geen woorden of enkele spreuken; maar aan hoofdstukken van de Formulieren hebbe vast gemaakt / om geen andere / veel min strijdige in 't openbaar te leeren; mede gelett zijnde op de exempelen aldaar van my bygebraght / tonende hoe anderen even seer / en vry meer dan ik / uitdrukkelik besondere plaatsen der Formulieren tegenspreken. Daar by komt / dat het uit vergelijkinge des eersten druks van de Belijdenisse met den tweeden blijkt / hoe ongewis de schrijvers van deselve doe noch in dit stuk geweest zijn / en hoe weinig dat de woorden van deselve hier ter plaatse met den stijl der H. Schriften goed te maken zijn.

So dan noch meer passagien (**gelijk op 't einde word geseid**) van diergelijken inhoud in mijn Boek zijn te vinden, **die en konnen de meeste swarigheid niet maken / alsoo de twee hier boven anderen gemeld buiten twijfel de voornaamste zijn. Dan van de sake self / te weten / wat de Duivel vermagh of niet / heb ik my op de 6 voorst. der II. Onderh. en vorders op de 12--15. der III. Onderh. en op de IV. Onderh. doorgaans / en eindelik in de VI. Onderh. op de 7 / 8 / en 9. voorstelling breedsprakelik verklaard.**

VII.

Ten tweden **is my van herten leed.**

I. Dat ik aan seer veel plaatsen der H. Schrifture een verkeer-

keerden sin en ergerlike uitlegginge heb trachten te geven; als onder anderen met name

ANTWOORD.

Na de Formulieren volght de H. Schriftuur / diemen heden wil dat na de Formulieren moet uitgeleid worden / en niet de Formulieren na de Schriftuur. In ene volle kerklike vergadering heb ik dat uit den mond van een geleerd Predikant gehoord. Nochtans word my hier niet gevergd te belijden / dat ik so wel tegen de Schriftuur als tegen de Formulieren geschreven hebbe: maar tegen den sin van de Schrifture; en dat door ene ergerlike uitlegginge / die enen verkeerden sin aan deselve geeft. Hier van sullen wy 't bewijs in volgende staaltjes mogen sien: maar ergerlike uitlegginge, dat eischt wel nadere verklaringe; also het so wel genomen als gegeven ergernis kan zijn. Doch het soude my niet swaar vallen te verklaren dat my sulk een verkeerde sin en ergerlike uitlegginge der Schrifture leed ware / indien ik overtuigd kon worden / dat ik daar in gedoold hadde. Maar dat ik sulx soude getracht hebbe te doen / is ene boosheid daar ik (God zy geloofd) niet van overtuigd ben / noch ooit overtuigd sal worden. Dienvolgens magh ik hier wel vryelik verklaren / dat ik desen artijkel / so als die leit / nimmermeer bekennen sal.

VIII.

Aan de historie van den val en verleidinge des menschen Gen. 3. deselve niet alleen met veel gemoveerde schijn-swarigheden aan alle kanten stellende op schroeven / maar ook schrijvende / §. 549. Doch wy hebben, mein ik, klaar genoegh gesien, dat de Historie, alles na de letter opgenomen, niet waar kan zijn. §. 479. Dien Engel die Israel geleide / en *verloſt* heeft / *in wiens binnenſte Gods Naam was*, Exod. 23:20/21. verklaard hebbe te zijn de Wolke, daar besteld ten teken, en met een ten middel van Gods tegenwoordige werksaamheid.

Als mede de geschiedenisse van Christi versoekinge door den Satan / en doorgaans de Historien der Mirakelen Christi in het uitwerpen der Duivelen / en bysonder het varen derselven in de swijnen. Matt. 8. en diergelijke meer.

ANTWOORD.

BElangende de Historie van des menschen Val / weet ik mijn gesond gevoelen en opreght oogmerk niet beter te verklaren / dan het van my by den eersten druk in het 17. ende by den laatsten in het 20. des 11. boex by vermeerderinge op §. 1/ 25/ 26/ 27. gedaan is: hebbende sulx alles voorder van misduidinge gesuiverd / in mijn antwoord aan de Classis ter IV. Onderhandelinge / op het 2. en 3. voorstel. Waar uit blijkt / dat de swarigheden die ik in den letterliken sin bemerke / geen schijnswarigheden zijn; welke niemant noch heeft opgelost; en dat ik door deselve aan te wijsen / en op 't einde van dat hoofdstuk / so veel des nood was / oplossende / die heilige historie vast / en niet op schroeven stelle.

Van den Engel die Israël door de woestijne geleid heeft / is noch nooit in Kerkenraad / Classis nochte Synodus met my gehandeld. Dies verwacht ik eerst daar over nader onderrightinge.

Aangaande de Versoekinge des Heeren van den Duivel / 't gene ik by den laatsten druk in het 21. hoofdstuk §. 4/ 5/ 6/ 13/ 14/ 16/ 17. tot nader verklaringe daar over segge; gevoegd met mijn antwoord op de 9--13. stellinge der IV. Onderhandeling des Classis; sal (hoop ik) ieder een die het onpartijdig leest / voldoen: So niet / men sal my dan ten minsten moeten toestaan / dat mijne uitlegginge op dit stuk niet ergerlijk is; so verre als ik van de letter afga / wanneer ik 't woord Duivel of Versoeker op 't bekende hoofd der bose Engelen na 't gemeen gevoelen ook verklaren wil. Waar van echter afwijkende / mitsdien dat ik daar na waarschijneliker / en als voor mijn besonderste gevoelen stelle / dat men door dien Lasteraar of Versoeker liever enen mensche magh verstaan; so en blijfter niet de minste swarigheid in den letterliken sin / welken niemant sonder nood verlaten magh. En dan wil ik wel eens weten / tegen welken regel des Geloofs / of artijkel van de Formulieren by ons onderteekend / die uitlegginge aanloopt / of wat alderminste hindering deselve aanbrenght aan de wesentlikste oeffeninge der Godsaligheid?

So sal het ook moeten uitkomen / met des Heeren Mirakelen, in 't uitdrijven der so genaamde Duivelen gedaan / indien maar wel gelesen en overwogen word het gene ik in 't 27/ 28/ en 29. hoofdstuk des II. Boex / na den laatsten druk breeder dan in 't eerste hebbe voorgedragen. Doch ten overvloed heb ik op de swarigheden my ter V. Onderhandelinge van des Classis wege voorgeworpen / onderscheidentlik geantwoord; daar ik het als noch by late / so langh als my geen niewe worden voorgeworpen / en die van meer gewighte moghten zijn. Insgelijx sal men daar mijn antwoord vinden op diergelijke meer, als op 't einde van dit deel des artijkels kortheids halven word gesegd.

IX.

EN daarenboven noch op verscheidene maniere al te oneerbiedig het H. Woord Gods / daar ieder voor moet beven / gehandeld of daar van gesproken hebbe: als ten voorbeelde

§. 572. Datter verscheidene andere dingen meer (als de strijd van Michael en den Duivel / Jud. v. 9. waar van aldaar word gesproken) in de Schrift zijn vermeld daar niet van te maken is.

En §. 436. Van de boodschappen / die Gabriel aan den Profeet Daniel / cap. 8: 16/ en 9: 20. aan den Priester Zacharias / Luk. 1: 11/ 19/ en aan de gesegende maagd Maria / Luk. 1: 26. gebragt heeft; dat spreke. Dese maakte hem self bekend, dat hy de gene was die voor God staat: als of hy dat besonder boven d'andere Engelen hadde; welke nochtans alle tot die van de kinderkens toe, het aangesigt des hemelschen Vaders sien. Matt. 18: 10. Ik sie dat dit alles so verbloemder wijse gesegd word; gelijk het ook met die drie boodschappers in een gesigte was, datmen qualik weten mag wat daar af te seggen zy.

ANTWOORD.

WAt achtinge ik aan de H. Schrift bewijse / is genoeg te sien / daar ik deselve tot een hoofd en grondstuk mijner lere stelle / om die grote magt der Duivelsche mirakelen tot niet te maaken / als op 't einde van mijn 11. boek 35. §. 3/ 5—8. te lesen is. d'Exempelen hier ingebragt bewijsen geensins het contrarie. Want ik kan waarlik niet begrijpen wat oneerbiedigheid ik door sulk schrijven tegen de Schriftuur begaan mag hebben; in welken na Schriftuurs eigene verklaringe Sommige dingen swaar zijn te verstaan; 2. Pet. 3: 16. van welker sin doe al beswaarlik / ende nu door so langen tijd verloop / en volgens dien onkunde van noodwendige omstandigheden / daar 't verstand van sulke plaatsen uit gehaald moet worden / geheel niet af te maken is. Dit en soude dan van my so vreemd niet luiden / indien d'opstellers der Artijkelen / tot bewijs hunder getrouwigheid / ter eerst gemelde plaatse mijne woorden vol uit gestelt hadden; waar in men mag de reden sien waarom ik segge / dat van sulke plaatsen der Schrifture niets te maken is. Want in enen aassem bragonde Waarom? so segge ik daar; door dien dat de bescheiden, daar 't regt verstand van alles uit te halen was, niet meer voor handen zijn. En daar by breng ik dan 't exempel van de Cherubijm te pas / die den toegang van het paradijs be waarden / daar van geen schriftgeleerde tot op heden toe met sekerheid iets geweten heeft te maken. Degenen dan die sulk seggen van my oneerbiedigheid dunkt / die zijn / volgens eigen seggen / uit eerbiedigheid verpligt / ten minsten iets daar af te

maken; de swarigheden die ik daar vermelde / op te lossen; my alsc te onderrigten / en na overtuiginge van schuld tot die bekentenis te brengen. Sonder dat blijf ik noch al seggen / datmen qualik weten mag wat daar af te seggen zy: Maar dit segge ik / en daar gaat mijn oogmerk in dat schrijven heen / datmen veele dingen uit sijn hoofd of uit andere menschen schriften van de Engelen te berde brengt / daar af uit de H. Schrifture / niet met al / immers weinig met so klare sekerheid te seggen is / alsmen veeltijds of ook doorgaans van de selve spreekt.

X.

Item dat ik geleerd hebbe / dat de H. Schrift in het spreken sich voegt na 't gevoelen der Heidenen / en vooroordeelen van het volk; self in historien: als

§. 461. *in fine* over Daniel 6: 21/23. daar Darius aan Daniel met verwondering gevraagd hebbende het gene hy voor ogen sag / *heeft ook uwe God u van de Leewen konnen verlossen?* kreeg van hem tot antwoord; *Myn God heeft sijnen Engel gesonden, en den muil der Leewen toegesloten.* Dan. 6: 21/23. Dit doet sich klaarlik op, als na der Heidenen gevoelen gesproken, die alle onvoorsiene hulp den Daimones toeschreven, die van der opperssten Godheid wege de sake hier beneden sturen. Vergelijkt §. 481--484. sprekende van 't gene staat Dan. 10: 13/20. *De vorst des Koningrijx van Persen stond tegen over my,* daar omtrent dus redeneere. §. 484. dus houd ik my aan den regel, *Scriptura Symbolica non est argumentativa* de schrift by gelijkenis sprekende bewijst. In desen heeftmen slechs op 't oogmerk, niet op d'omstandigheden te sien, welke anders nergens toe en dienen, als om aan de vertoning de gedaante van een historie te geven.

En §. 666. handelende van de mirakeleuse herstellinge van een kind / daar Mattheus van segt cap. 17: 18. ende de Duivel ging van hem uit, en by Markus 9: 25. *Jesus den geest aansprekende, gy stomme en gy dove geest, ik bevele u gaat van hem uit,* en Luk. 9: 42, *Jesus bestrafte den onreinen geest,* ik dit gesteld hebbe. §. 668. Om te weten wat dien jongeling gedeerd heeft, moetmen na de reden die de Vader gaf niet horen: also die met vooroordeel sprak, na 't gemeen gevoelen van de Joden, hier voor henen al geseid. En hoe sich de Schrift in 't spreken daar na voegt, is met enen al verstaan. Het zy dat hy *maansiek* of *beseten* word genoemd; dat seit niet, dat de Maan daar iets toe dede, of sich de Duivel daar in mengde, gelijk dat doorgaans so begrepen word; maar wel, dat die menschen dat geloofden, en om datse 't so geloofden / ook so spraken,

en

en om dat elk een so sprak, een ander, (**nu wie was dat hier / als Christus en d'Evangelisten**) schoon hy beter wist, so sprak gelijkmen was gewoon te spreken. **ens. verg.** §. 760. **en diergelijke.**

Cap. 16: §. 510. **opgehaald hebbende menigte schriftuurplaatsen/ die ons beschrijven den Duivel A.** van sijnen Aart, dat hy listig is; want so heeft hy Eva *door arglistigheid bedrogen*, 2 Kor. 11: 3. **B.** van sijn vermogen; hy heeft den sondaar onder sijne *magt*, so lang als die sich niet en bekeerd. Hand. 26: 18. dus heeft hy ook *'t geweld des doods*, Heb. 2: 14. **C.** sijn Bedrijf in 't gemeen, het bose te werken. 2. Thess. 2: 9. Gods woord wech te stelen. Mark. 4: 15. Gods kinderen versoeken. 1. Kor. 7: 5. 2. Kor. 2: 10. **D.** sijne Wijse van doen: dat hy sich dikmaals veinst *een Engel des Lichts*. 2 Kor. 11: 14. **E.** sijn tegenwoordigen staat, dat hy Gods gevangen is. Openb. 20: 7. **F.** sijn nakende Verderf, wanneer hy *van den Hemel vallen sal*, Luk. 11: 18. Rom. 16: 20. Waar op sal volgen de straffe *des eeuwigen vuurs*, *dat hem en sijnen Engelen bereid is*. Matt. 25. **vervolgt §. 511. aldus.** Dese dingen laat ons nu wat nader overwegen. Daar toe heeftmen, na mijn oordeel, d'uiterste omsigtigheid van noden. Want somen slechs vlak wech op de spreekwijsen toetast, die de voorverhaalde dingen op den Duivel passen, so sal men onvermijdelijk enen God van hem maken, diergelijke nooit geweest is. **ens. en §. 677.** so seer ismen genegen om den bosen vyand groot te maken. Want so 't hem aangaat het gene men gelooft van hem geseid te zijn: d'Almagtige en allerhoogste God sal maar een weinig meer zijn dan de Duivel. En wat den gesegenden Saligmaker, dien Koning aller Koningen betreft: sijn hemelsch Rijk word hier op aarden nooit so groot noch so machtig, alsmen wil dat het Rijk der verdoemde schepsels uitter Hellen zy. **Want** het zijn vierderley benamingen, welker ieder vry wat groots behelst, diemen op den Duivel past. I. *Overheden en Maghten*. Rom. 8: 38. Efes. 6: 12. Kol. 2: 15. II. *Overste deser Weereld*. Joh. 12: 31. en 14: 30. en 16: 11. III. *God deser Eeuwe*. 2 Kor. 4: 4. IV. *Overste van de magt des Luchts*. Efes. 2: 2. &c. De H. Schrift op sulken wijse sprekende, en also verstaan, darse dus van den Duivel spreekt; heeft van ouds af tot gelegentheid gediend, om der Heidenen *Daimones* in den Duivel te veranderen. **En een weinig daarna:** in voegen dat de Satan metter tijd tot so groten heer verheven is alsmen heden siet. **En wat meer is van die natuur.**

ANT-

ANTWOORD.

HOe ik 't versta / en op wat bewijs ik beruste / wanneer ik de H. Schrift voordeele te spreken na 't gevoelen des gemeenen volx / het zy Joden of Heidenen: sulx maghmen §. 418. in den eersten druk / en II. 1. §. 9. en 10. §. 15. in de laatste druk nasien. En so veel als dit gevoelen in hemself betreft / is dat lang voor my betwist en beslecht / onder alle sulke stellingen / als voor eerst wel voor seer schadelike niewigheden / op alle Classen en Synoden op het hatelijkste uitgestreken; maar daarna gelijkelijk by alle Classen en Synoden bygeleid / om malkanderen voortaan daar in te dragen. Bysonderlijk heeft over dit geschil / of de Schrift spreekt na 't gevoelen des gemeenen volx / de Synodus van Gelderland den Professor Wittich (doe tot Niewmegen) in den jare 1660. eerst veroordeeld / ongehoord; doch het jaar daar aan/na ontvangen van beter onderright / haar vorig oordeel ingetrokken; so als uit de acten der Synoden 1660. en 1661. blijken magh. En wat my betreft / niemant heeft my noit van Synodus / of Classis wege / of des Kerkenraads in dit stuk gepoogd te overtuigen; 't welk nochtans na alle eisch van billikheid soude moeten voorgaan / eer men my tot schuldbekentenis verplighten kan.

En dit seg ik hier te meer / also ik uit my selfs / op het bloot gerughte van misnoegen / in dit deel al mede hebbe gepoogd vernoeginge te geven / door invallinge van woorden die tot versachtinge dienen mochten / daar het voegelik geschieden konde / of eenigsins van node scheen te wesen; sulx ik hier nu in 't besonder op d'aangetogene plaatsen tonen sal.

§. 461. In plaatse van de woorden / dit doet sich klaarlik op, als na der Heidenen gevoelen gesproken; bemerkende / dat het anderen so klaar niet scheen als my / heb ik met den laatsten druk de volgende gesteld. Dit doet sich klaarlik op met gelijken stijl, als daar effen Nebukadnezar, (die te voren was gemeld) ende volgens dien waarschijnelik, na der Heidenen gevoelen dus gesproken. En dan voor de woorden / 't is dan even veel ens. seg ik tot verklaringe van de reden mijns gevoelens. Want ik stelle voor bekend, dat een afgodisch Koning, den waren God niet voor den sijnen, maar wel voor Sadrachs en der Joden God erkennende, van desselfs *Engel* niet en soude gewaagd hebben; sonder dat aloud en algemeen gevoelen, dat hy met den Heidenen van der Goden veelheid en derselver Boden hadde. Mijn gevoelen word van den doorleerden Spencer en meer andere in de Gereformeerde Kerke ondersteund; en ik ben bereid het selve met meer redenen te billikken / tot dat ik van kraghtiger noch overtuigd sal zijn. Maar ondertusschen is het seker / dat het tegendeel so wel als 't mijne maar besondere gevoelens zijnde / my niet strafbaar maken kan / so ik met weinigen houde / en van 't meerderdeel verschille.

De plaatse §. 481–484. heb ik by 't herdrukken II. 16. §. 1–4. so gelaten als se was / om dat ik niet voorsien konde / gelijk by niemant ook vernomen hadde / den aanstoot die de mannen van de Synodus daar uit neemen / vier nu 't in dit Boek staat / dat als een steen van aanstoot opgenomen is;

jaar

jaren na dat ik het selfde en noch breeder dan hier / in mijne uitlegging over Daniel / daar ook §. 1. uitdrukkelik aangewesen / heb aan den dagh gebraght sonder dat my ooit van iemant d'allerminste swarigheid gemaakt is; en daarom nu te laat.

Op het gene §. 666. en 668. nopende den Vader van het maansiek kind, van my geseid is / seg ik hier niet meer / so lang als niet getoond word / waar in dat het quaad mijns eersten seggens magh gelegen zijn: also my blote aanwijsinge niet onderrighten kan / daar ik echter altijd om verlegen ben.

Van ene menighte Schriftuurplaatsen, so het de Broeders noemen / des Duivels aart, vermogen, bedryf, wijse van doen, tegenwoordigen staat, en nakend verderf beschrijvende / worden nochtans niet meer dan twaalf uit mijn Boek alhier gemeld; om te bewijsen dat ik de Schrifture wil doen spreken na der Heidenen gevoelen / ofte des gemeenen volx. Ik vinde §. 510. en des eersten druks in alles 22 / en den laatsten II. 19. §. 1. in 't geheel 26. aangetekend; die ik ook meest alle in 't vervolg des selfden hoofdstux in 't besonder kortelik verklare. Maar ik sie niet / wat bewijs de woorden geven / die hier uit het naaste lid daar aan zijn by gebraght. Is 't om dat ik niet en wille / dat men so vlak wech op die spreekwijsen toetasten, dat is / so plompverloren (alsmen spreekt) op de woorden / so als die luiden / aangaan sal: so seg ik van deselve anders niet dan ieder Godgeleerde of uitlegger der Schrifture / in opsicht van verscheidene andere plaatsen / daar de letterlike sin de grootste ongerijmdheid baren soude / diemen soude konnen versinnen. Sodanig zijn de gene die van God so spreken als oft hy menschelike leden hadde / ende menschelike hertstochten onderhevig ware: of ook van des menschen ziel / als of deselve buiten 't lichaam zijnde / nochtans een lichamelik gevoelen hadde / om te branden in de Hell / om dorst te lijden / om te spreken / om te sitten / om te sien; gelijk het van den Rijkeman en Lazarus met uitgedrukte woorden word verhaald. Niemant sal ontkennen / dat het d'uiterste ongerijmdheid wesen soude / so vlak wech op die spreekwijsen toe te tasten, om het alles na de letter te verstaan. So en heb ik dan geen ongelijk / dat ik hier so spreke / of het moeste zijn / dat de schriftuurplaatsen ter gemelde plaatse bygebraght / enen letterliken sin verdragen konden / ende men also vrijelik vlak wech op deselve toetasten moghte. Doch daar komt het nu op aan / ende is mijn seggen / Neen; om reden van de grootste ongerijmdheid / die de sin derselven / so genomen / mede brengen soude. Want dewijle nooit Heiden of Afgodendienaar / sulke grote en so veele saken aan de grootste hunder Goden hebben toegeschreven / so en isser sijns gelijke nooit geweest. Want de woorden enen God, geven klaarlik te verstaan dat ik den waarachtigen / almachtigen God hier niet betekene / die alleen is / ende wien geen ander kan gelijk zijn / veel weiniger so groten God bedacht die hem te boven ga. Oversulx is daar mijn seggen anders niet / dan dat de Kristenen / so sy de spreekwijsen in die plaatsen der Schrifture voorkomende / alle na de letter willen neemen / mits te seggen / 't staat daar so / de Schrift seit het; dat is vlak wech maar so toetasten; die sullen daar uit dingen van den Duivel moeten toestaan;

die 't vermogen en bewind van allen God / die ooit daar voor gehouden is / te boven gaan. Maar om dat de gansche draad der Schrift den Duivel onweerspreekelijk veel geringer stelt dan de achtinge der Heidenen van hunne grootste Goden is / ja datse selfs van d'Engelen so breed niet spreekt; so volgt dan dat een Kristen d'uiterste omsightigheid van noden heeft, om alsulke plaatsen der Schrifture na behoren uit te leggen. Volgens dien so kan ik niet begrijpen / hoe ik de weerdigheid der Goddelijke Schrift in desen ben te na gekomen / die niet anders segge dan dat alle uitleggers gemeen hebben / *ab absurdo*, dat is van d'ongerijmdheid / (die altijd verre van de meininge des H. Geestes wesen moet) een bewijs neemende / om te tonen dat het een of ander so niet magh verstaan zijn / als het dikmaals word verstaan / wanneermen op de ongerijmdheid / die uit sulken sin moet volgen / niet en lett. Dunkt anderen dan 't selfde van die plaatsen niet daar wy hier af spreken; en konnen sy my anders overtuigen; ik wil 't mijne geern om beter geven; maar sonder dat ook ongehouden zijn / in desen enige de minste doling te belijden.

Wat aangaat nu het gene ik §. 677. dat is II. 31. § 1. geschreven hebbe / daar neem ik / insgelijx als voren mijn bewijs van d'ongerijmdheid die ik mein te sien in 't gevoelen dat ik tegen spreke. Ende noch ben ik in die meininge / dewijle noch de Kerkenraad / noch Classis / noch Synodus de minste moeite heeft gedaan / om my van het tegendeel te overtuigen. Volgens dien so heeft ook geen van allen recht / om my op te leggen / dat ik hier in dolinge bekennen / of dit stuk herroepen sal. Veel min bewijsen mijne woorden / na 't aanwijsen van de vierderlei benamingen / diemen gemeenlik op den Duivel past / dat ik de Schrift na de meininge der Heidenen of des gemeenen volx doe spreken: maar veel eer het tegendeel / dat het gemeene volk / als ook sommige leeraars / sulk een gevoelen van den Duivel hebbende / de Schrift ook so verstaan; die haar wel tot gelegentheid, maar niet als oorsake van sulk verstand gediend heeft. Doe ik dan al wederom de Schrift te kort / wanneer ik segge dat een ander haar te kort doet / om gelegentheid daar uit te nemen tot een misverstand daar af de Schrift so vreemd is? Hoe sal sich self de heilige Apostel dan verschonen / die noch meer seit van de sonde in aansien van de Wett / dan ik van de dolinge in aansien van de Schrift. Want de sonde, seit hy / heeft (niet blotelik gelegentheid, maar) oorsake genomen door het Gebod / om alle begeerlikheid in hem te werken / hem alsо te verleiden en te doden. Rom. 7: 8/ 11.

Is 'er dan noch meer van die natuur uit mijn Boek op te soeken / daar ik de Schrifture enen verkeerden sin en ergerlike uitlegginge geve / of ('t gene / als geseid / noch erger is /) traght te geven: dat moet van geen groot gewighte zijn / om dat het nevens 't ander niet word aangewesen; dat als het voornaamste hier gemeld / echter noch so weinig te beduiden heeft. Dies ik ieder een die onpartijdig leest te denken geve / hoe geringen oorsaak datmen heeft genomen / omme my tot openbaar betuigen van berow en schuldbekentenis te perssen / dat ik een verkeerden sin en ergerlike uitlegginge aan veel plaatsen van

de

de H. Schrift hebbe willen geven; gelijk dit tweede artijkel in den aanvang my belast te spreken.

En dit segge ik te meer / om dat een onpartijdig leser sal moeten oordeelen/ dat ik ter contrarie getracht hebbe, den alderrechtmatigsten en stichtelijksten sin aan de H. Schriftuur te geven. Want voor eerst is openbaar / dat het nergens anders toe kan dienen / 't gene ik in 't 24. hoofdstuk des I. Boex als een gevolgh uit al het voorverhaalde van 't afleggen der vooroordeelen schrijve / waar uit / aan so vele schriftuurplaatsen een verkeerde ende na mijn oordeel ergerlike sin gegeven is. Daar na in 't II. Boek / den sin der schriften op het diepste naspeurende / sonder in het minst na andere menschen uitlegginge of redenen die ons de Natuur opgeeft om te sien: so geef ik klaarlik te verstaan / dat het my te doen is om den waren sin der Goddelike Schriften na te speuren. Ben ik op dien wegh verdoold / dat begeer ik hertelik te weten; also ik allen vlijt en ernst heb aangewend / om de dolinge te mijden / aan te wijsen / ende uit den rechten stichteliken sin der Schriften te weerleggen.

XI.

TEn derden is my insgelijx van herten leed / dat ik niet min oneerbiedig en nadenkelik van onses Saligmakers profetisch amt en godlike leere heb geschreven: als

§ 487. Dat het seker is, dat hy menigmaal der Joden meiningen, *waar of niet waar*, so als die zijn, *tot gronden van sijn seggen neemt.*

§. 646. En 't gene nader ter sake komt, over de Geesten self, en hun bedrijf heeft de Saligmaker sulken taal gesproken, *die na de letter verstaan, so ongerijmd is, dat het niet gelijkt.*

§. 645. Nu is 't altemaal geseid; op een ding na, dat voor 't seste moet in acht genomen worden. Te weten, dat *onse Heere Jesus*, wanneer hy op aarden wandelde, *nooit in sijne leeringen liet blijken*, dat hy gekomen was om den menschen de natuurlike oorsaken van 't een of ander ding te leeren: noch ook, om de Dolingen, ontrent de enkele bevattinge der saken; maar alleenlik, om de gene die de zeden en den godsdienst betreffen, te verbeteren. Sulx blijkt genoegsaam uit verscheidene bescheiden, die hy op dese en gene voorvallen gaf, *daar hy niet voorby gekonnen hadde de dolingen te ontdekken*, indien 't sijn oogmerk geweest ware. Op de vrage / wat doende sal ik 't eewig leven beërven? seit hy niet, dat het met geen doen te doen is; maar, onderhoud de geboden. Matt. 19: 16, 17. Luk. 10: 25, 28.

§. 646. Ja *dat hy sich self met de dolingen behielp*, om den tegenspreke-

ren met hunne eigene woorden den mond te stoppen: en wat meer is van die soort..

ANTWOORD.

Hier word my nu gevergd / te belijden dat ik geen eerbiedigheid genoeg aan den hoogheiligen Heere Jesus / als opperften Leeraar bewesen hebbe; ik / die opentlik betuigen derf / dat ik my selven dien aangaande so veel minder kan voldoen / als ik dat schuldig eer bewijs aan hem meer dan enig ander ding beoge / en dat seg ik te vrymoediger / nadien ik sulx uitdrukkelik in 28. Hoofdstuk na den eersten druk / en breeder in het 33. des tweden druks bewesen hebbe: den Duivel al zijn meesterschap beneemende / om het geheel en al voor onsen opperleeraar Jesus te bewaren: En hoe is het te vermoeden / dat iemant (gelijk ik doe in 't 29. hoofdstuk na den eersten of in 35. §. 9/10. na den laatsten druk / desselfs eewige Godheid tot een grondstuk nemen sal / om des Duivels ingebeelde grootheid te verkleinen; en dan evenwel hem noch te kort doen in dat gene daar hy minder is als God; te weten opperleeraar van Gods wege by de menschen? Of hoe isset te bedenken / dat ik so jaloers ben voor zijn koningrijk en koninglike weerdigheid / als ik my cap. 34. §. 9-12/14. dien aangaande wel bewijse / om den Duivel klein te maken? Ja selfs de woorden hier by den 11. Artijkel op het 3 bewijs uit §. 677. aangehaald ('t welk na den laatsten druk 11. 31. §. 1.) geeft genoegsaam te verstaan / dat ik 't kooningrijk van Jesus hoogst verheffe / om dat van den Duivel gansch tot niet te maken. Hoe soud ik dan zijn hoogste meesterschap bekorten willen? Ik die een besonder hoofdstuk stelle / dat den Duivel van zijn ingebeelde meesterschap en hoge School berooft: ('twelk in den eersten druk het 28. en in de tweden het 23. is.) Eindelik / hoe kan ik enigsins benadeeld hebben / de leeringe des Saligmakers / die so voor de godlikheid der boeken spreke / waarin die begrepen is / dat ik daar op steunende des Duivels lang en veelverdigte leering en wonderwerken 't eenemaal ter neder smijte? Wien sie slechs na / wat ik daar 11. 35. §. 3/5--8. by den laatsten druk geschreven hebbe.

Dienvolgende mag ik my hier met regt beklagen: dat die my dus eenpariglik en geduriglik te laste leggen / dat ik de Leere en persoon des Heeren enige verkleininge heb aangedaan / niet eens in kerkenraad noch Classis of Synode met het minste teken self bewesen hebben / hoe zy door behoorlijk antwoord op de exempelen en redenen van my §. 643--648. bygebragt / ende noch veel breeder om de gansche weereld klaarlik te overtuigen / in het 28. hoofdstuk van het 11. boek / naderhand daar in gevoegd. Nooit heeftmen 't allerminste werk gedaan / om de valscheid van het opschrift en alle den inhoud deses hoofdstuks te bewijsen; te weten / dat sich de heere Jesus, so by 't uitwerpen der Geesten, als ook anders, in zijn doen en spreken, na des volx gelegentheid geschikt heeft; Is hem dat oneere / hoe is 't dan waar? en so 't niet waar is / wat voldoeninge sal ik op die redenen verwachten / waarmede ik dat meine te bewijsen?

Mag ikse horen / ik sal my laten overtuigen/en alsdan bekennen 't gene hier van my gevorderd word.

Want seker de vier staaltjes uit mijn Boek tot mijnen laste bygebragt / mein ik dat sich self genoeg verklaren / wilmen slechs de moeite doen om deselven na te sien. Want wat aangaat d'eerste plaats §. 487. of 11. 16. §. 7. na den laatsten druk; ik versoeke eens te mogen weten / waarom 't qualik geseid is / dat Christus menigmaal der Joden meiningen, waar of niet waar, so als die zijn tot gronden van sijn seggen neemt. Merkt wel van sijn seggen, maar daarom niet van sijn gevoelen. Sprak hy dan ook tegen sijn gevoelen? Dat en seg ik niet / en ook en geloof ik 't niet / ende mag het niet geloven. Maar hy en openbaarde zijn gevoelen niet voor sulken tijd / dan dede dat / wanneer het andersings te passe quam / of nodig was / of uitdruckelik gevraagd wierd; en tot stichtinge na vereisch van saken / tijd en plaats / en die hem hoorden / dienen konden. Men lese wat ik ter gemelde plaatse verder segge / en men sal mijn seggen wel verstaan: namelik wanneer de Heere tot de Joden sprak/ gelijk sy self gewoon te spreken waren / het was / seg ik / om hen nader te overtuigen. Is dat qualik van den Heer gesproken / dat hy niet dan goed beoogde? wanneer hy ondertusschen geene quade middelen gebruikte? Maar nu / wat de middelen betreft / so en kanmen beter niet, dan iemant met sijne eigene redenen slaan; gelijk ik daar vervolgens segge / en dat vorders nader ga bewijsen en verklaren.

't Gene uit §. 646. dat is 11. 28 §. 9. aangetekend is / word ter selfde plaatse duidelik genoeg verklaard; en of daar 't minste noch aan ontbreken mogte / 't gene daar aan volgende uit de naast voorgaande paragraaf §. 645. of 11. 28. §. 2. word aangehaald / dersf ik onbeschroomdelik hier tot mijn voordeel nemen; of ten minsten vragen / wat schijn van quaad dat in de woorden steekt; hoewel zy hier/als of ik my daarmede seer te buiten ging / dus breed staan uitgeschreven / omme my daar over tot berow en schuld bekentenisse te verpligten. Van gelijken sullen ook de laatste woorden/ wederom uit §. 646. dat is 11. 28. §. 9. aangetrokken / my regtveerdigen; immers na mijn eigen dunken en eenvoudig oogwit / voor de genen die de moeite nemen willen om het na behoren na te sien.

XII.

Ten vierden is my ook hertelik leed / dat ik aan de gereformeerde Kerk een gansch ongerijmd gevoelen, nopende de kennisse en magt des Duivels abusivelik niet alleen heb opgedicht: maar ook uit dien hoofde met seer hatelike gevolgen hebbe beswaard / en wel specialik / als of deselve, staande hare leere van de kennisse en de magt der bose geesten, niet en soude kennen bewijsen, dat Jehova God, Jesus de Messias, en de Bijbel Gods Woord is.

Ten exempel §. 3. dat geen hoofdstuk des kristeliken Geloofs so swaar

weegt als dit; *en datse alle los en onbewijslyk zijn*, somen 't gemeen gevoelen, dat het volk van den list en het geweld des Duivels heeft, *niet en verwerpt*. **En weinig daarna.** Dat die sulke dingen ernstelik gelooft, diemen doorgaans aan den Duivel en zijn volk pleeg toe te schrijven, en so almen gemenelik *by geleerden en by leeken* daar van spreekt; niet en kan bewijsen, *dat Jehova God is*, *dat Jesus is de Christus*, *of datter geen meer Goden zijn dan een*.

§.245. Men gelooft niet, dat God heden meer mirakel doet: maar den Duivel schrijft men wonderen toe, die alle Gods werken in de schrift vermeld te *te boven gaan*.

En in de twede editie in quarto cap. 34. (**nu by vermeerdering des laatsten druk cap.** 35.) §. 1. dat de vaste gronden van het kristendom, en besonder in de protestantsche Kerk, *ongemerkt door dit gevoelen ondermijnd*, en, somen 't van die kant bespringt, *onhoudbaar is*. **En wederom.** Ik spreke uit de borst: *een Atheist* behoeft geen andere wapening dan dat gevoelen, **daar** ik in dit Boek van spreke, *om het gansche Kristendom tot den grond toe neer te werpen*.

ANTWOORD.

In dit alles weet ik niet / dat iets is / 't gene niet in de Artijkelen van Satisfactie (den 22. January deses Jaars met de suspensie van 11. weeken by de Classis voor satisfactoir aangenomen) of immers in mijne beantwoordinge op de meeste voorstellingen van des Classis wegen in de VI. Onderhandeling / van my beantwoord is. Derhalven het niet nodig is dat ik hier iet anders segse / dan dat ik noch in dat gevoelen ben / dat dit het hoofdstuk is / en daar 't meest op aan komt; niet of de Geesten op een lichaam werken konnen / of iet diergelijk; niet Filosoophs / maar louter theologisch / volgende den draad van alle goddelike schriften: de Broeders die in desen noch beswaard zijn / eer sy voldoening eischen / laat hen dese stukken nader overlesen / en dan sonder toegenegentheid van deselve spreke / so als sy 't verstaan. 't Sal my lief zijn eens te mogen horen / wat aan desen noch ontbreekt / en is 't mogelijk / tot elx gerustheid my verklaren.

XIII.

Gelijk ook / dat ik dit nu dus voorgevende / niettemin 't gevoelen dat ik bestrijde / in verscheidene plaatsen mede aanwijse aan de gereformeerde Kerk: als by voorbeeld.

§.777. Komtmen verder tot de Godgeleerdheid, daar hoortmen som-

sömtijds wel de vraag behandelen, of heden ook noch wel mirakelen geschieden, en dat van God! en meest is 't antwoord, Neen. Men stelt et niet geheelik buiten schijn van geloofwaardigheid: maar om niet paapsch te zijn, men neemt beswaarlik een mirakel aan. Maar van *degene die de Duivel doet*, men maakt so weinig swarigheid, datmen in plaats van de vertellingen der Roomsgesinden te verwerpen, of immers die van de Heidenen te ontkennen, deselve als bekend (*want God niet meer mirakelen doet*) de kragt des Duivels toeschrijft, die de menschen dus bedriegt. **En op het einde:** datmen dien bosen Geest *veel groter werken toeschrijft dan Godself* ooit dede: **het noemende** *præfat.* [**dat is in de** voorrede.] *pag.* 12. **mede** *het algemeen gevoelen.*

En §. 735. Nu gelooft de weereld, dat de Duivel noch veel groter werken doet dan God.

§. 669. *Dat onse Oversetters gelijkelik met het gemeen gevoelen, belangende de bose Geesten ingenomen zijn.*

En verder §. 592. *vooroordele*, van welk ik my ontslingerd hadde, daar my allemans taal, en *leerare overleveringe* in benesteld hield.

En so meermalen.

ANTWOORD.

HIer soud ik al het selfde seggen als op het voorgaande/ also d'oplossing der voorgeworpene swarigheden in de voorgeseide plaatsen van mijn Boek en Antwoord van die Onderhandeling te vinden zijn; En behoordemen/ mijns oordeels/ mijn eigene verklaring 't geloof te geven (also elk self de beste uitlegger sijner woorden is) die ik geve in de meergemelde Artijkelen, van satisfactie, daar dese plaatsen onder die 25. mede aangetrokken zijn; en daar by verklaard/ dat ik geen van allen op de gereformeerde Kerk, in haar lighaam, ende op haar selven aangemerkt, versta; sulx ook de woorden nergens mede brengen. Want ik noeme nergens de Gereformeerde ook de Protestanten in 't gemein/ dat is alle die van 't Pausdom afgeweken zijn. Ende dan noch ook de Kerke niet; maar seer vele luiden van de Kerk/ 't zy geleerden of leken/ die daar onder (doch so veel niet als daar buiten) van 't gemeen gevoelen zijn. Als ik spreke van 't gemeen gevoelen, is dat dan 't gevoelen der gereformeerde Kerk alleen? Als ik segge dat de weereld so gelooft/ is de weereld de Gereformeerde Kerk? zijn de ses niewe Nederduitsche Oversetters/ van den Bijbel/ (want so veel zijnder maar geweest) zijn die seg ik/ de Gereformeerde Kerk? Allemans taal is dat de taal van de Gereformeerde Kerk alleen? zijn onse Leeraars alle van de Gereformeerde Kerk geweest? Hebben wy de menschelike weetenschap uit geen andere boeken gehaald/ dan die 't sedert de

Re-

Reformatie eerst geschreven zijn? Immers heb ik my door 30 exempelen in de bewuste Artijkelen van Satisfactie so duidelik verklaard / dat men geen de minste redenen overhoud / om my op te leggen / dat ik de Gereformeerde Kerk van dese bystere dolingen / daar ik tegen schrijve / beschuldige. Komter nu noch aan op dese 4/of liever 3. alſo het twede en die 25. mede is begrepen: ik voegse by de rest; verklarende / gelijk ik daar verklare / dat ik geen van dese plaatsen (die doe 30 waren / en met dese nu dan 33. of ook noch met de 4 op het naastvoorgaande deel van dit Artijkel 37. zijn) so verstaan wil hebben, dat ik iets daar in soude willen stellen tot laste der Gereformeerde Kerk, in haar lichaam aangemerkt, ofte van der selver Leeraars, mijne waarde Medebroeders, die van de werkingen des Duivels spreken in conformiteit van de gemeene uitlegging, over den Catechismus vr. 123. en 127. enſ. En dat ik dit opregtelik verklare / blijkt genoegsaam / uit dien dat my niemant in so lange tijd / na dat ik die verklaringe overgaf / het minste voorgeworpen heeft / dat daar mede niet en kan bestaan.

Maar indiemmen wil / dat ik my verklare / wie de Gereformeerde Leeraars, en welke hunne overleveringe zy / waarmede allemans taal ende het gemeen gevoelen, word versterkt; en in de Gereformeerde Kerke wordgeleerd/so als de weereld dat gelooft, en den Duivel groter werken toegeschreven, dan God, word bevonden ooit gedaan te hebben; en so allmen by geleerden en by leken daar van spreekt: ik ben gereed.

Het zijn de genen die leeren / dat de Duivel meester van de Lucht is; in so verre dat hy die verdikkende / ossen / schapen / verkens daar in maken / en vertonen kan; alle Koningrijken van de weereld als in ene kaarte daar in afteikenen / en aan 's menschen eindig oog vertonen kan. Dat hy weer en wind verwekken / den wind in enen neusdoek dicht beknopen / en door sijne toveraars in 't herenland verkopen kan / ende sulx dagelijx doet. Dat hy beesten kan doen spreken / ende dagelijx door Bileams Eselinne heeft gesproken / 't gene God niet meer dan eenmaal heeft gedaan. Dat God den Duivel dagelijx gebruikt / om de menschen in de doling te verleiden / en ten quaden aan te porren. Dat de Duivel menschen kan verscheppen in katten / wolven/ kalveren / en diergelijke. Dat hy vrouwen kan beswangeren / en waarlik doen baren; dat hy doden versch gestorven voor enen korten tijd kan doen herleven: dat hy d'alderswaarste gebouwen / lichteliker dan ik mijne hand verlegge / ja selfs bergen kan versetten / en wat diergelijke dingen meer zijn. En dit noem ik dingen / die de gronden niet alleen der Gereformeerde Kerk/ maar des gantschen Kristendoms / ter neder werpen. Want ik make my op heden vast / om so klaarlik als de Sonne op den middagh schijnt / te bewijsen / voor eerst; Dat alle hoofdstukken van ons Kristelijk Gelove los en onbewijslijk zijn, somen die gevoelens, niet verwerpt: en ten'anderen / dat ik daar niets genoemd hebbe / 't gene niet by ons in de Gereformeerde Kerk / mede openbaarlik word geleerd. Al deden 't de geringste Predikanten door onweetenheid / evenwel dat so dikmaals en so vrypelik geschied / sonder dat het wijser

te-

tegenspreken / ofte die so leeren in het minst daar over aangesproken / veel min enigsins gevonnisd of gebannen worden; gelijkmen my / om dat ik sulke bose dingen tegenspreke (getuige zy dit eigenste artijkel) ten uitersten gedaan heeft: so komt die schuld tot aller last. Maar het is noch so veel erger / dat de voornaamste leeraars onder ons so schrijven / dat vermaarde Predikanten / ook de alleroudsten / ende in de grootste steden sulke dingen prediken / catechiseeren / self ook voor kinderen en weesen: om immers dese vooroordeelen / so schadelijk voor 't allerheiligste gelove / op 't allergemeenst / en ten diepsten in der menschen herten te doen wortelen. Is die Leer nu de Leere der Gereformeerde kerk? Ik segge Neen: als my selven niet vertrouwende op valsche woorden, om te seggen, de Tempel des Heeren, de Tempel des Heeren zijn dese. Jerem. 7:4. Nochtans worden sulke dingen opentlik daar in geleerd: dat ben ik 't elcker ure en plaatse volveerdig te bewijsen / en dat is de satisfactie die ik op dit artijkel geven sal.

XIV.

Ten vijfden, Het is my ook leed/dat ik niet alleen tegen de bescheidenheid / maar ook de last van haar Ed: Gr. Mog / die bekragtigd hebben de Resolutie des E. Synodi / gehouden binnen Alkmaar 1674 de Oversetters en niewe Nederduitsche Oversettinge des Bybels meermaals schamperlik getaxeerd hebbe: waar uit de eenvoudige en andere die buiten zijn / veel aanstoot word geboren. als by exempel.

§. 619. Dat de Oversetters meestendeel, *en insonderheid de onse, met den Duivel so gereed zijn, om hem in den Bybel plaats te maken.* Datse gelijkelik met het gemeen gevoelen, belangende de bose Geesten, ingenomen, en *met* dat *vooroordeel tot de vertalinge gekomen zijn.*

§. 635. Dat onse oversetters in Matthæus, daar in den Griekschen text niet staat *van den Duivel*, maar alleen *beseten*, evenwel die ingevulde woorden niet en onderscheiden, gelijkse anders so sorgvuldelik, doen wel tienmaal meer dan 't nodig is. En / *dat het hen gelust heeft*, den Duivel mede in te schuiven ter plaatse daar hy niet te doen en heeft.

§. 618. Dat het woord *Duivelen* Jesa. 13:31. daar *so weinig als een tange op een verken sluit.*

§. 755. Salmen *onse Oversetters alleen* geloven, en d'andere verwerpen? Ja *salmen de onse mogen geloven*, die hen self dat niet betrouwen; *een selfde woord, buiten nood, dan dus dan so vertalende?*

§. 780. *Dat de uitleggingen en vertalingen der Schrift* in de plaatsen die ik

genoodsaakt ben geweest, anders te verklaren, *uit dat vooroordeel ontstaan zijn.* Want sonder dat soudemen daar in van sulken *menigte der Duivelen* en Duivelskonstenaars niet lesen, die zy in den grondtext nooit en vonden; maar *waar mede sy den grondtext self bekleden*; dat men dien nu niet dan door dat deksel siet. Dat heb ik 'er afgelicht.

En wat dies meer is.

ANTWOORD.

Behalven 't gene van my in de 26. antwoord van de VI. Onderhandeling des Classis is geseid / so heb ik onlangs over dat stuk my verklaard in't 5. Hoofdstuk van mijn Kort Bericht §. 16. Echter sie ik dat my noch op een niew / niet alleen uitdrukkelik de schuld van onbescheidenheid, maar ook by onfeilbaren gevolge van ongehoorsaamheid / als tegens last der hoge Overheid geschreven hebbende / gegeven word. Dies heb ik my van beiden hier noch meer te suiveren / of schuldbekentenis te doen: en ben gewillig tot het laatste / so ik met het eerste niet voldoe. Maar toch / men segge my hier eens / hoe groot ene eerbiedigheid men d'Oversetters schuldig zy / en waar in ik die minder aan hen tone / dan de minste Predikant of lidmaat der Gereformeerde Kerk? Zijnse dan Apostelen? zijnse Profeten? zijnse Euangelisten? Neen: maar slechs Herders ende Leeraars gelijk wy alle zijn. Die eerwaarde man / van welken ik in mijnen dienst alhier op den 31. Decemb. 1679. in d'Oude Kerk bevestight ben / dien text Efes. 4: 12. daar by verklarende / seide dat door Leeraars daar betekend wierden / die nu onder ons *Doctores Theologie*, dat is Leeraars in de Godgeleerdheid zijn genaamd / en derhalven sulke / als de waarde broeder die nu soude bevestight worden. Dese woorden heb ik daar noch uit onthouden: te meer / also ik die uitlegginge noch toepassinge daar niet verwacht hadde. Maar wat zijn d'Oversetters meer dan Herders en Leeraars / of slechs een van beiden? of ook noch minder geweest? Drie over 't Oude Testament / tot aan de Profeten toe; en daar na maar twee. Insgelijx drie over 't Niew / tot aan de Handelingen der Apostelen; daar na / wanneer het swaarste aanquam / ook maar twee / en d'uitlegginge op de kant van daar af tot aan't einde toe / voor elke helft maar een. 't Is waar dat elke deel van 8. man is oversien. Maar (buiten andere redenen / die men hier op seggen konde) als dat sulken achtinge aan een werk kan geven / mijne Artijkelen van Satisfactie zijn van meer dan twee man tsaamgesteld / ende wel van 40. oversien. Dies niet tegenstaande verwerptse hier de Synodus / als offe niet met alle waren. Daar en boven is de Nederduitsche Oversetting niew, gelijk wy self haar desen name geven / ende noch geen 60. jaar geleden. So en is'et dan de veelheid noch de oudheid niet / die so groot ene autoriteit aan de Oversettinge geven kan. Want wanneer het daar op aan komt / so heeft de Latijnsche Oversettinge / diemen *vulgata*, de ge-

gemeene noemt / al so veel 100. jaren oud / en van veel groter aantal welgeleerder mannen voor en na ook oversien / al te veel voor uit. De Griekschevan het oude Testament alleen / noch so veel meer / als 't 6. of 7. eewen ouder is. Insonderheid indienmen Aristeus en Josefus wil geloven / welke seggen / dat deselve wel van 72. voorname taalgeleerden / en dat min noch meer dan door besondere ingevinge en bestieringe van Gods Geest gescheid is. En die vertellinge / gelijk geleerde luiden weten / heeft aan die oversettinge de naam der tseventig gegeven. 't Welk de gemeene man niet wel beseffende / en horende so dikmaals van die 70. vermaarde Oversetters spreken; meinen dat daar door de niewe Nederduitsche word verstaan; en dat deselve in de Synodus van Dordreght / als uit seventig vermaarde Godgeleerden uit het gansche Kristenrijk aldaar vergaderd / (so sy meinen) bestaan hebbende / gemaakt zy. Maar sy hebben slechs den tijtel van de Bijbels en de Testamenten deser niewe Oversettinge na behoren in te sien; welke seggen / dat deselve zy gemaakt volgens 't besluit der Synode Nationaal tot Dordreght / en door last van de Heeren Staten Generaal / op dat besluit gevolgd; en also naderhand eerst / (so geseid is) door die weinig mannen eerst vertaald / met die anderen oversien / ende also met gemeene goedvindinge uitgegeven.

Na dien tijd zijn der meer geleerde mannen / in d'oudheid en de talen opgestaan / die vele dingen ontdekt hebben / welke doe den Oversetters noch verborgen waren: soude men die niet so wel als haar gebruiken mogen / om het een of ander woord wat anders te verklaren / so sy daar van beter reden geven / of wel sulke reden / die de Oversetters niet en wisten. Sy self geven dese vryheid aan den Leser / en sy komt hem toe.

So dat d'aanstoot der eenvowdigen die binnen zijn / (want daar buiten heb ik dat noch nooit vernomen) uit dat misverstand veel eer ontstaat / dan dat ik hier in tegen de bescheidenheid (so 't artijkel seit) gesondigd hebbe. Want wat eischt doch de bescheidenheid? Meer niet dan dat ik my aan d'order houde die my van der Hoger Overheid wege in derselver Voorrede op den Staten Bijbel (gelijk deselve daar van word genaamd) is voorgeschreven: denselven in de Kerken voorlese / ofte doe voorlesen / en geen ander; in mijne predicatien en schriften desgelijx de woorden uit denselven aanhalen / ende uit geen ander. Daar by heb ik dan noch dit gemak / (en daarom was de oversettinge ook meest te doen) dat ik so veel werx niet hebbe met de vertalinge hier en daar / op stoel of andersins noch dieper uit te halen / of te verbeteren; als het te voren wel van noden was / wanneer wy enen Bijbel hadden die so wel niet was vertaald. Maar noemtmen dat nu onbescheidenheid, so wanneermen echter in die Oversettinge noch hier en daar gebreken toont; so is 'er geen bescheiden uitlegger noch Predikant in onse Nederlanden; so ben ik een van de bescheidenste / die het van allen minst doe / buiten dit Boek / daar nu aldien aanstoot over is; so zijn de jongste Predikanten en de Proponenten self veel onbescheidener / die het meest van allen doen; so zijn d'ongeleerdste en onbescheidenste / die d'oversettinge gereed zijn te berispen; sonder datse self so veel

Hebreeusch of Grieksch verstaan / datse sulx met eigene kennis souden konnen doen ; maar volgen hunne meesters of de Boeken die sy tot het maken hunder predicatien gebruiken / (gelijk doorgaans in vele andere dingen / de Historien of de Filosofie betreffende) al blindelinge daar in na. En dese zijn 't dan / die sich daar aan stoten , dat sich iemant self beneerstigt om den grondtext (dat is / so als in 't Hebreeusch of Grieksch te lesen staat) self na te sien / so hy daar wat anders uit ten voorschijn brengt / dan sy 't by handleveringe van hunne meesters eerst ontvangen / en daar na / om de minste moeite / altijd ook gerustelik behouden hebben.

Wat de Resolutie der Synode des jaars 1674 betreft : die is doe (want wat verhindert my / reght uit de borst te spreken ?) genomen tegen sulke leeraars die men doe aan schadelike Niewigheden schuldig maakte ; volgende de uitleggingen en vertalinge van den Heer Coccejus / die 100. schriftuurplaatsen tegen mijne eene / anders dan het onse oversetters hebben verklaard heeft. En dat over saken die de voornaamste hoofdstukken van de Saligheid betreffen ; als van de Verbonden / van de Rechtveerdigmakinge des Ouden en des Niewen Testaments ; en den ganschen draad der Profecyen ; so verre dat de Schrift in desen deele ene geheel andere gedaante krijgt. Maar de veranderinge die ik make / komt maar aan op weinig woorden / doch die dikmaals voorkomen / door welk toeval de veranderinge groter schijnt danse waarlik is : en dat ook over ene sake / daar af geen hoofd-artijkel ooit by de Gereformeerde Kerk besloten ; maar slechs by de sleur also in 't algemeen / doch nergens na eenpariglijk geleerd. Wat dan verder de voorseide Resolutie betreft / wanneer die genomen wierd / was het voornemen om 'er dese luiden uit te brengen / die nu selfs so veel als d'anderen tegen my van d'oversettinge roepen. Maar die slagh gebroken zijnde / is dat middel sonder vrught geweest / en die Resolutie zedert maar gebleven datse was / namelik ene blote Resolutie / die van niemand is in acht genomen : als datse nu bequaam geoordeeld is / om my slechs te veroordeelen. Dien steen heeftmen dan gevonden om op my te werpen ; word hy tot sulken einde nu eens opgenomen van de plaatse / daar hy 18 jaren lang als een steen van aanstoot is geweest ; naauwelik of hy niet wel noch op anderen mogt vallen / om hen meer dan my te quetsen / ja te verpletteren. Want ik weeter meer dan eenen / die aan my en anderen gesegd hebben / dat sy de latijnsche Oversettinge van Coccejus eerst uit sijne schriften volmaken / en daarna in 't duitsch vertalen souden ; om die dan tot nadeel van den Staten Bijbel onder 't volk te brengen. My heugt / dat ik dien voorslag ganschelik verwierp ; om redenen / dat d'Oversettinge van Coccejus niet wel vol te maken was / ende selfs in 't Latijn doorgaans niet beter / ja mijns oordeels / niet so goed als de niewe Nederlandsche ; en datse volgens dien dan uit het Latijn in 't Duitsch overgebragt zijnde / noch een rokje te verliesen hadde. Boven dien sag ik enen onvermijdeliken aanstoot te gemoete / door de reden diemen daar uit soude nemen / om te bevesten 't gene men de Coccejanen doch op 't hatelijkste nagaf / dat sy verandering in 't hoofd hadden / om den ganschen Bijbel en de Godgeleerdheid te verkeeren. Eindelik beroep ik my op alle d'opstellers

lers deser Artijkelen/ ja vrijelik op alle leden der geheele Synodus/ so daar geweest is/ die sich na die Resolutie van 1674 gereguleerd heeft; En dan vraag ik hunne conscientien/ wat henliede bewogen heeft/ om my hier over oneerbiedigheid en ongehoorsaamheid te doen belijden?

Maar dat sy seggen schamperheid; die beken ik dat my niet betamen soude: doch en sie 't bewijs niet in de 4 plaatsen uit mijn Boek in desen bygebraght.

§. 619. dat is/ II. 26. §. 8. daar seg ik 't gene ik ter naaste plaatse daar aan volgende §. 635. II. 26. §. 7. ook met een bewijse: te weten/ hoe gereed onse Oversetters zijn geweest, om plaats te maken voor den Duivel, 't selve woord sonder haarkens aan weersijden/ en sonder veranderinge van letter/ (gelijk sy anders doen daar 't ingevoegde woord van self wel te verstaan is) in den text stellende daar het in den grondtext niet en staat. Het is waar/ en daarom ontveinse ik het ook niet in d'Artijkelen van Satisfactie te stellen/ dat d'Oversetters op alsulke plaatsen wel wat sachteliker hadden mogen handelen: maar soud ik daarom ook alsulken schriftelike schuldbekentenisse moeten doen/ als van saken daar een oud Predikant door verdient af geset te worden; dat moet my waarlik als wat vreemds te voren komen.

Dese plaatse §. 618. dat is II. 26. §. 7. veranderd gesteld zijnde de woorden/ dat daar gansch geen plaats en heeft, in plaatse van degene die hier worden aangehaald/ ende daar te voren stonden/ dat daar so weinig als een tange op een verken sluit. dit wisten immers dese Broeders wel/ want zy wisten doe wel van den druk in quarto, daar die woorden al ten eersten dus veranderd zijn geweest. Een bewijs/ dat ik geenen aanstoot wilde geven/ ofte immers niet en wilde laten/ so ik onvoordachtelik/ en door yver wat te scherp gesproken hadde. Maar ook/ het bewijst met een/ dat het om dien aanstoot niet en is datmen my hier over schuldbekentenisse vergt/daar al schult-verbeteringe van gedaan is. En wat kan ik meer.

D'andere twee plaatsen §. 755. en 780/ (die alleenlik in den frieschen druk te vinden zijn/ ende by 't herdrukken tot het III. Boek gespaard.) verdedigen haar selven door het gansche werk. Daar de sake self spreekt konnen woorden niet baten. Maar indienmen my van ongelijk in desen overtuigen kan/ (daar het minste woord niet van gerept is) ik sal niet beswaard zijn/ ook in desen schuldbekentenis te doen.

XV.

Gelijk mede/ dat ik de Gereformeerde Leeraars 't gene de liefde verbood/ en haar dienst verdacht/ of onvrugtbaar by sommige kon maken/ in de uitvoeringe van haar amt te na gesproken hebbe.

§. 779. Dat sy het welsprekentheid achten, God niet licht alleen te noemen, maar den Duivel steeds daar by; mitsdien het volk sulx geerne van den Duivel hoort, om de schuld huns misbedrijfs op sijne schouderen te schuiven.

§. 574. In de historie van de Toveresse tot Endor: dat versta ik heden anders niet, dan datse wilden Heidensch wesen, om niet Paapsch te zijn, den Duivel liever laten profeteeren, dan de ziele des Profeet.

§. 4. Hunne geleerdheid, stem en stijl te werke stellen, om't volk in dien doolhof om te leiden.

In quarto *Præfatione*, [dat is/ in de Voorrede] §. 7. op welk oordeel weinig staats te maken is, in 't gene sy gemeenderhand eens hebben aangenomen.

Siet ook *præf.* in 8°. *pag. ultima* [dat is/] op de laatste zijde.

ANTWOORD.

Q*uod primum est in intentione ultimum est in executione*: 't Gene 't eerste is in de beoginge, is het laatste in de uitvoeringe, is voor eenen stokregel in de scholen over al bekend. De Schriftuur met de formulieren t' saamgevoegd hebben d'eerste plaatse/ staande hier in den eersten artijkel; de Schriftuur op haar self de twede: de Leering en het Leer amt onses Saligmakers in 't besonder heeft de derde; de Kerke daar hy 't hoofd van is/ de vierde; d'oversetters de vijfde; en hier nu met een de Uitleggers en Leeraars der gereformeerde Kerk de laetste plaets. Maar sy waren eerst in de gedachten. My heugt seer wel/ hoe my in de Synodus t' Edam geen stuk uit myn Boek ernstiger is voorgeworpen/ als dat ik my niet hadde vergenoegd met het gemeen volk over sulk dolingen te straffen; maar Geleerden met de Leken paarde; en dat was van my te meesterlijk. Dit was het dat verscheidene niet alleen van my/ maar ook tot my gesegd hebben: weet hy, of weet gy dan beter dan wy allegaar? dat wy so veele jaren lang gepredikt hebben, souden wy nu veranderen om sijnent, of/ om uwent wille? So was'er eertijds seker Wetgeleerde/ die seide/ Meester, wanneer gy dese dingen spreekt, so doet gy ons ook smaadheid aan. Luk. 11:25. Hadde ik de Geleerden ongeroerd gelaten/ en de Leken alleen voorgenomen; die en souden niet geweeten hebben my van overtredinge der formulieren/ die sy naawlijx kennen; of verdraaijinge van Schriftuurplaatsen/ die dagelijx gewoon zijn van den eenen dus/ en van den anderen so te sien en horen draaijen en herdraaijen; noch van verkleininge den Heere Jesus aangedaan/ beschuldigen: also sy vast gemenelik (buiten geleerden luiden ingevinge) sich daar in verheugen/ dat sy een boek van my lasen/ waarin de leere der Gereformeerde Kerk/ begrepen in die formulieren/ van dien overgebleven suurdeessem des Pausdoms en des Heidendoms (daar sy doch dagelijx so veel op horen prediken) gesuiverd/ de Schrift in hare gronden ondersocht/ en de Heere Jesus in sijn Koninglijk en Leeraars amt so veel te hoger word verheven/ als de Duivel meer vernederd word.

Door my en word ook niemants dienst verdacht gemaakt, dan voor so verre ik niet en wil/ dat de Leken de Geleerden alleen voor de Kerke houden/ en ge-

gelobven sullen wat die Kerk gelooft: na 't gene Paulus seit / word geen dienaars van menschen, noch niemant en betrouwe op menschen: want het is al uwe. Maar indien sommige verder van dit gaat / henself verdacht maken / door sulk schrijven / prediken / Catechiseren / dagelijksche spraak by desen ende genen in 't besonder: de schuld daar van en kan tot mijnen laste niet gebragt worden. So mede niet / indien de vrugt van sulken dienst niet meer so duur mag gelden / als wel eer / en dat het niet meer so veel in den man wil / 't gene sommige als noch volherden voor te staan / dat de Duivel so veel weet en so veel doet Laat alsulke dienst voortaan onvrugtbaar zijn: ik danke God / so verre ik desen vrugt (al isset maar by sommigen) van mijnen arbeid sie.

Maar allermeest raakt my datter staat / van de Liefde, die my sulx verbood; te weten / dat ik so doende der Gereformeerden Leeraars in hun amt te na gesproken hebbe. Want nu dank ik God noch eens / ja ik danke zijne goedheid menigmaal / dat ik my selve van geen ding min bewust ben als dat; ja dat my mijn gemoed geheel het tegendeel getuigt. Heeft de Liefde d'overhand by mijne medebroederen gehad; waar van is my dan dit alles wedervaren? heb ik het gebod der Liefde niet erkend / waarom heb ik doch dit alles so geleden? Waarom heb ik so veel toegegeven? Waarom ben ik hen geduriglik geweken met onderwerpinge? waarom heb ik alles van hen geloofd / alles bedekt / alles gehoopt: datse eens in stilte raken / ende my hunnen medebroeder eindelik in vrede laten; ofte immers by mijn regt / na uitgestane straffe / en noch overbodigen stilstand / in d'onderlatene oefening van mijnen dienst herstellen souden? Waarom heb ik / na so veel besondere vyandlike handelingen en bejegeningen van besondere personen / echter tot op deser ure niemant derselver in 't openbaar genoemd; ende doe het nu noch niet. Maar sy selve maken sich te veel bekend / om welker wille nu de name der Gereformeerde Kerk by ieder een gelasterd word. Dat de Remonstranten en de anders gesinden buiten de publijke Kerk / uit het gene my geschied / oorsaak nemen / om sich te versterken in 't gevoelen / dat sy insgelijx door voorgaande proceduren zijn verongelijkt; Dat selfs Roomsgesinden en derselver Leeraars stoffe daar uit nemen / om te seggen / dat wy mede 't volk nu al verpligten te geloven wat de Kerk gelooft / en de Leeraars nemen voor de Kerk; dat ook het Concilie van Trenten 't laatste niet en is / daar de Protestanten onverhoord veroordeeld zijn; noch dat van Constants / dat den genen die sy hield voor Ketters / geen gelove houden wilde. Verre zy het dan van my / dat ik immermeer bekennen soude 't gene my in dit artijkel hier word afgeeischt.

XVI.

Ende noch boven dit alles / mijn Boek doorgaans met sulk een satyrische stijl en spotterye geschreven / en anderen doorgestreken hebbe.

ANTWOORD.

DEse beschuldiging is my al ten eersten by d'Extracten en d'Artykelen des Kerkenraads te last gelcid: maar nooit d'allerminste moeite aangewend / om my dese spotternyen aan te wijsen / veel min my daar van te overtuigen. Echter / wilmen hier dat ik myselve sal verklaren voor een Ismael, als oft ik in 't gestoelte van de spotteren geseten ware: dat is / ik sal my self oneerlijk maken. Maar ik betuige hier met allen ernst / dat my in geenen deele groter ongelijk geschied als dit: en dat mijn Boek doorgaans met sonderlingen ernst / en met een diep respect voor God en sijn geheiligd woord geschreven is. Niet dan d'uiterste onbeschaamdheid / of ten minsten een diep ingenomen vooroordeel kan dat woord doorgaans alhier doen plaatse nemen. *Ad pœnam libri*, ik beroepe my in desen op het Boek. Segt my / Broeders / (so die naam u hier het herte niet en breekt) met wien dat ik daar in spottende waar; so het doorgaans spotterny is wat ik schrijve. Of is des al te veel / en het Boek daar van te vol / om het uit te teikenen? Hoe komt dan / dat ik het geheele eerste deel doorleesende / niet een enig woord ontmoete / dat gy spotterny soud derven noemen? Ende in het tweede: segt my die veel boeken leest / of gy ooit iet ernstiger van God en sijne albestierende voorsienigheid / van d'uitneementheid der Geesten / en der menschelike ziel / en haar onsterflikheid gelesen hebt / dan ik in de ses eerste kapittelen daar van spreke? En wat isser in al 't volgende dat Satyrisch is of na Spotterny sweemt. Dewijle by dit stuk geen staaltjes aangetekend staan / so sal ik het raden moeten / uit al 't gene dat my ooit of ooit / in 't besonder daar van voorgekomen is.

Voor eerst so spotte ik met den Duivel / dat is waar: en 't berowt my niet / ja het is met voordacht / dat ik hem bespotte / gelijk Elias Baal dede. Maar ik spotte self ook met de menschen / seggense. Wat mensche; die so veel op hebben met den Duivel / als die Israelijten met den Baal hadden. Elias wist wel dat een Afgod niets is / en datter waarlik sulken Baal niet en was. Met wien hy dan dienvolgens ook niet heeft gespott / maar met de menschen die daar meinden dat hy was. Is de Duivel beter dan de menschen; die hoewel in dat stuk doe Afgodendienaars / echter noch Israelijten waren / en door boete in Gods heilig Zoenverbond herstelbaar waren. Ondertusschen salmen / op het naauwst gesocht zijnde / niet so veel schrifts van sulken stijl in mijn gansch werk ontmoeten / dat het eene zijde op 't papier van den eersten druk / (daar in 't geheel 658 / zijn) besla. En daar heb ik by 't herdrukken noch de helft wel af genomen; en de rest also geplaatst / dat ik niemant vat en late / om te seggen / dat ik self ook met den Duivel spotte. Maar oft ik niet met ongelijk veel groter reden over spotternyen klagen mag die van anderen / onder dese selfde Synodus geschied; dat oordele de Leser uit de proef die ik daar van geve in mijn Kort bericht VI. §. 1, 2. tot antwoord op den uitgebannen Duivel weder in geroepen door Florentius Costerus; als ook in mijnen tweeden Brief aan vander Hoogt, voor so veel hy niet en lijd dat ik den Duivel enen

Band-

Bandrekel noemt; om dat hy ook Gods schepsel, ende also *metaphisice* goed is! So schryven Thusius en vander Hoogt; en geen van beiden word daarom bestraft; maar sy voeren ieder in zyn Classis noch het grootste woord / in het stellen van Gravamina en Queriturs; en sulke mannen en met sulken last na de Synode te bestellen / daar ik 't meeste van gedrukt mag worden. Aangaande die van andere Kerkenraden / Classen en Synoden / buiten dese / sal ik wel wat meer te sijner plaatse seggen.

Datmen my verbolgens noch wil doen belyden / dat ik anderen met satyrische stijl doorgestreken hebbe / komt seer qualik daar te pas / sonder iemant te benoemen die van my is doorgestreken / of de woorden aan te wijsen / en de plaatsen daar die in mijn Boek te vinden zijn. Ik mag dan hier ook met ontkennen vry / en bewijs van sulke saken eischen / daar ik my geensins aan schuldig kenne. Ende is voorwaar een onbetameliken eisch / te willen dat ik schuld bekennen sal van saken daar ik nooit eens van beschuldigd ben geweest. En dit al sonder tijd te geven van beraad / of bedenken / of ik my sulx iet of diergelijk in middelen tijde mogt herinneren.

XVII.

III. EN gemerkt ik nu alles rijpelik en nader overweegende / bevinde tot mijn leedwesen / dat mijn voorgemeldde stellingen / spreekwysen / en schryben van mijn Boek de Betoverde Weereld, billike redenen aan de Kerkenraad van Amsterdam / de Classis en Christelike Synoden / binnen en buiten dese Provincie / van bekommering en misnoegen / en aan de geheele Kerke / van sware ergernisse gegeven hebbe: so bid ik den barmhertigen God / en versoek de Christelike Synodus / nevens alle welke door het divulgeeren van mijn gemelde Boek bedroefd zijn / of ge-ergerd / om vergeevinge / regtveerdigende het oordeel van haar Eerw. in desen over mijn Boek en persoon.

ANTWOORD.

HJer komt het nu tot een besluit; om na gedane enkele verklaringe van mijn gevoelen / nopende de werkingen der Geesten / als het eerste; en daarna veelvuldige bekentenisse / voor het twede; nu ten derden een herroep te doen / om vergiffenis te bidden en opregte beteringe te beloven. Dit was ook den swaren eisch van het 13 artykel onses Kerkenraads; waar op mijn antwoord wel mag worden nagesien; en voornamelijk degene welken 't gene ik daarna op de 27. Antw. in de VI. Onderhandelinge met de Classis breeder aangewesen hebbe.

Men wil dat ik sal seggen/ dat ik nu alles rijpelik en nader overwogen hebbe. Rijpelik, dat was te voren al geschied: want ik mijn werk gansch niet onrijp/ maar lang bearbeid en bedacht/ heb aan het licht gegeven. Door nader overweeging/ heb ik naderhand opregtelik gepoogd te beteren al wat niet wel geschreven was: en ik hebbe 't gedaan; maar met een bevonden/ dat hoe meer ik overwoog/ het gene my als onregtsinnig of als ongerijmd wierd voorgeworpen/ hoe ik verder af was van herroepen. So bevind ik dan ook niet in desen meer dan in mijne andere schriften/ 't gene ieder eerlijk man vind in de sijnen/ dat niet alles in den haak gearbeid is: maar noch veel so hier als daar vergeten/ of missteld; en al soo by nader uitgeven van het selve werk/ op verscheidene plaatsen nader te verklaren of te verbeteren. Besonderlik bevind ik (tot mijn leedwesen evenwel) dat uit mijne voorgemelde stellingen, spreekwijsen, ja self uit het schrijven van mijn Boek, niet so seer bekommeringen, (want die meest daar over roepen/ minst voor de behoudenis der Waarheid en Godsaligheid bekommerd zijn) als wel van misnoegen (want ontdekkinge van meerder waarheid hen meer arbeids/ en daar door misnoegen baart) by so vele Kerkenraden/ Classen en Synoden opgenomen is. Maar het zijn geringe redenen, die ik hen daar toe gegeven hebbe: immers hadden sy veel groter reden/ om my voor de moeite/ die ik in dat moeylijk ondersoek der waarheid hadde aangewend/ ten aansien van den dienst dien sy daar uit hadden konnen trekken/ wel hertelik te danken: wien sy nu dus op ene averegtsche wijse daar voor lonen. En wat al die sware ergernissen, en dat der geheele Kerk betreft: waarlik zijn die swaer genoeg/ en word de gereformeerde Kerk gelasterd van de genen die daar buiten zijn. Maar dat ik die ergernis gegeven hebbe/ dat ontkenne ik stijf en sterk. En hoewel ik in voorledene geschriften/ uit bescheidenheid en vredelieventheid/ gespaard hebbe degenen die daar af de ware oorsaak zijn: so is 't nochtans de tijd niet meer/ dat ik langer toegeve; en al woude ik dat doen/ het soude te laat en te vergeefs zijn/ nu het al de weereld weet en siet. Ik sal dingtaal spreken: hy sal my grotelijx verpligten/ die in de geheele gereformeerde Kerk/ my maar een persoon sal tonen/ die verstandig/ godvrugtig/ onpartydig/ (dat is/ van geen Leeraars door besondere verkiesinge afhangende/ noch door iemant van te voren ingenomen) zy; ende door het bloot eenvoudig/ ordentlik/ en aandachtig lesen van mijn Boek geërgerd is; oft immers niet noch meer gesticht door 't gene hem daar in behagelijx en nuttelijx sal voorgekomen zijn. Maar d'ergernissen zijn genomen/ (niet gegeven) uit het Boek/ van degenen die sich laten wijs maken/ dat ik God en Duivel/ of ten minsten Hell en Duivel daar in loochene; dat ik de Schriftuur verdraaye/ als de Spinosisten/ en Hobbesianen doen; (welke sy als gruwelike menschen horen noemen/ sonder eens te weten watse zijn/ of watse leeren.) dat ik 't met de Sadduceën houde/ dat ik de Oversetters/ die 70 vermaarde Oversetters (so sy menen) lastere/ en de Schrift op schroeve stelle en diergelijke hatelijke dingen meer. Die om sulke redenen mijn Boek niet lesen/ noch in hun huis noch onder hunne huisgenoten dulden willen; seg my/ leser/ worden die geërgerd door het leesen van mijn boek?

Noch-

Nochtans zijn het sulke / die het meeste geraas maken; zijn het Onderlingen/ zijn het Predikanten / die ik / verre of naby als 't geeischt word / noemen kan.

By omkeeringe noch eens. Buiten alles wat tot noch toe hier en elders is geseid / en voornamelik in 't brede by mijne Nodige Bedenkingen, op den circulairen Brief en andere middelen van oproer en scheuringe / den breedsamen Leser aangewesen: dat een Kerkenraad sich tegen de Classis stelt / dat een Classis haar eigen vonnis / na dat het is geexecuteerd / herroept / en 't reght om noch eens te straffen aan den Synodus / ja aan een ander Classis overgeeft. Dat een Kerkenraad noch eens de saak / waar voor sulk een Synodus / door overgave van een Classis / op haar eigen aandrijven geschied / finalik eens gevonnisd heeft; tot haar betrekt / den eens gestraften onder nieuwe straffe brengt: so groot en klein / so buiten de Gereformeerde Kerke als daar binnen / daar in ten uitersten geërgerd zijn; hebben sy dat ook door 't lesen van mijn Boek? So sich de Gereformeerde Kerk / of liever hare Opsienders en Leeraars / dus bijster ten toon stellen; 't gene ik door sachtigheid en toegeven so langen tijd gepoogd hebbe te voor komen: sal ik daar vergiffenis af bidden? Sal ik dan betalen 't gene ik niet geroofd hebbe. Heeft het divulgeeren van mijn Boek so vele menschen bedroefd; het zijn de genen / dien het meest in den wegh is / die het meer dan ik gedivulgeerd hebben / door ontijdiger tegenstand.

Maar terwijle men my wil doen bidden, so dank ik den barmhertigen God/ dat hy / die licht uit de duisternisse schept / al dat bijster woelen tot een middel heeft gebruikt / om den reuk sijner kennisse in desen door my openbaar te maken in alle plaatsen; (dus magh ik hier met Paulus spreken / 2 Kor. 2: 14.) en dat mijn schrijven veelen eene reuke des levens geworden is. Die geensins daar aan geergerd zijn / om datse 't lesen / met sulk een hert als ik 't geschreven hebbe; dat is opreghtelik en eenvoudelik / ter eere van den Allerhoogsten God / en tot smaad van sijn vervloekte schepsel / in der eewigheid. Terwijl ik dan verwachte / wat luiden datmen my sal tonen / die waarlik door 't wel-lesen van mijn Boek geërgerd zijn: so sal ik enen iegeliken die maar wil / aanwijsen / de genen die daar door gebeterd zijn; en die den barmhertigen God over my danken / en om volherdinge in sijne genade bidden / dat sy daar door d'ongoddelike en oudwijfsche fabelen verwerpende / henselven nu veel beter oefenen in godsaligheid; Paulus lesse aldus betrachtende; 1 Tim. 4: 7. dat sy van duivelsche vrese en ingebeelden strijd met den bosen Geest verlost zijnde / God nu so veel kinderliker vresen / met eerbiedinge en godvrugtigheid; datse d'oorsake hunder dagelijksche verleidinge / nergens meer dan in haar selve soeken / en daar altijd vinden; en dat sy tsedert met veel meer vernederinge dan te voren / aan des Heeren Tafel gaan. Schoone redenen voorwaar / om my daar af te houden / als die met stichtinge daar niet en soude konnen gaan. Maar het ergste is / dat sich vele vrome zielen nu te lichter stoten aan sulk preken / catechiseren / en vordere handelingen / die geheelsik niet en zijn om Gods Name te vermelden; maar om slechs te houden en bewaren wat men heeft / om den Duivel by dien groten

ten name te behouden / daar hy so veel jaren het besit af heeft. Sal ik dese luiden bidden om vergiffenisse? Sy hebben 't my te doen. Ja sy hebben het/naast God/aan de gantsche Kerk te doen; en sy zijn het self aan sulke schuldig / die buiten de belijdenisse der Gereformeerd Kerk en aan sulke deformatie met de grootste billikheid ge-ergerd zijn.

En wat sullen sy niet meer / wanneerse lesen / dat men my hier / boven al 't voorseide / noch derf vergen te reghtveerdigen het oordeel van de Kerkenraden/ Classen en Synoden; dat by alle menschen / reghtveerdigen en onreghtveerdigen / als buiten weerga onreghtveerdig word veroordeeld en verfoeid? Had ik ooit om kerkelike straffinge te mijden / mijn gemoed tot sulk verklaren konnen neigen; 'k hadde 't liever voor een jaar gedaan; wanneer my eerst de Kerkenraad / daer na de Classis ook / in den elfden van de dertien Artijkelen 't selfde voor hield; eerder noch circulaire Brieven en Requesten by haar aangenomen waren / eer de Classis noch die onvermoedbare ongereghtigheid in 't verbreken van haar eerste vonnis had gepleeghd; eer de Kerkenraad noch boven dien my van 's Heeren Avondmaal had afgehouden; en als 't al geseid is / eer de mate aller ongereghtigheid in desen was verVuld. En dit alles / so als hier geseghd word / over mijn Persoon en Boek.

Maar hoe soud ik ook reghtveerdigen alsulken handel / als voor 21. jaren by de Staten van den Lande/onse hoogste Overheid / al voor onreghtveerdig is verklaard? te weten / so deselve in hunne twee Resolutien van den 22. ende 23. Sept. 1671. spreken / buiten ordre ende informeel; als aanlopende niet alleen tegen alle goede ordre, maar ook tegens de ruste ende vrede der kerken; ende also capabel, om tweedraght ende scheuringe te verwekken; so wanneer namelik / de ordinaris gedeputeerden der Synode, of de Classe Synodaal, enige saken, haar door ofte van wegen de Synode van andere Provincien toekomende, aanneemen; om daar over in de Synode deliberatien te worden gehouden. Sulx is in de voorsz. Staats Resolutien breder na te sien. Wel is waar / dat deselve oorspronkelik over een subject buiten Holland ontstaan / genomen zijn: maar d'overeenkomst is daar in bestaande/dat de Synodus geen oordeel van andere Classen / veel min Kerkenraden buiten haar eigene palen overnemen / veel weiniger in hare Acten / gelijk dese heeft gedaan / invoegen magh; en noch veel min een Classis sich daar door bewegen laten / om hare eigene sententie tot niet te maken. Want magh sich geen Classis noch Synode met de saken van de andere Provintien bemoejen; hoe maghse van verdragen / dat d'andere sich hare saken aantrekken; ja deselve daar in reghtveerdigen / ja sich van de selve laten meesteren / ende 't gene eens was afgedaan / tot hun believen ook herdoen! want het is de meninge der hoge Overheid / by voor seide Resolutie ten klaarsten uitgedrukt / dat geen Persoon / noch Boek door hem gemaakt / onder het ressort van ene andere Provincie / tot het oordeel onser Hollandsche Synoden magh betrokken worden. Is derhalven ergens iet van iemant in een boek geleerd / dat ons onreghtsinnig dunkt / laat de leere in haar self geoordeeld worden; maar geen Boek of Schrijver in 't besonder / anders als van die vergaderingen daar hy self

self en sijn bedrijf na Kerkenordre onder staat. Maar nu heeft de Classis 't uitgeboeren vonnis wederoepen / en de Synodus op 't nieuw gevonnisd op den grond van andere Synoden / die my en mijn Boek / (welke na den inhoud deser Resolutie geen van beiden tot haar oordeel moghten komen) sonder kennisse van my of mijn saken / dommelick verweesen hebben. Nadien dan dese eisch / boven alle d'andere redenen / tegen 's Lands wetten strijdig / en derhalven ongereghtig is; so moet het verre zijn van my dat ik deselve ooit reghtveerdig sal verklaren.

XVIII.

BElove ik wijders opreghtelik / en als voor Gods aangesighte / dat ik my voortaan altoos sal vast houden aan de onwrikbare gronden en leere der Gereformeerde Kerk / so als deselve in alles in de Formulieren van eenigheid / namelik den Catechismus Confessie / en Canones Synodi Dordraceni / volgens Gods Woord ter neergesteld zijn; sonder een eenig leerstuk daarvan in twijfel te trekken: te gelijk versekerende met dese mijne ondertekeninge / de voornoemde afgestane gevoelens / of stellingen in mijn Boek begrepen / in verbolg van tijden / door Predikatien / Catechesatien / Geschriften of Tsamenspreekingen / direct of in direct andere niet te leeren of voor te stellen.

ANTWOORD.

DIt belovende / so als hier boven staat / moest ik mijn eigen vonnis tekenen / om binnen d'eerste maand of week uit mijnen dienst gesett te worden: al ware 't dat al 't voorgaande aangenomen / alle schuld bekend en alles ook herroepen hadde. Want also dese stellinge vol reten is; so soud ik my noit soo voorsightig konnen dragen / of men soude t'elker ree my in 't een of 't ander konnen achterhalen. Wat aangaat de verplightinge aan de Formulieren: sy stelt voor uit dat ik daar ben afgeweken: 't welk ik ontkenne / invoegen / als ik my daar over eens en andermaal verklaard hebbe: en alsoo so soud ik door dit hier so te verklaren / het tegendeel belijden / en my selven leugenachtig maken. Want wat heb ik meer dan een ander te beloven / 't gene ik eens beloofd en ondertekend hebbe / ende beter onderhouden dan degenen die nu dese belofte van my eischen? Dit woord in alles is my veel te duister en te twijfelsinnig / om het sonder achterdocht te ondertekenen: alsomen daar door alle woorden kan verstaan / ofte immers al wat ieder een / die my achterhalen wil / daar onder dan begrijpen sal. Dat / volgens Gods Woord, opreghtelick verstaan / geeft my al te veel bods / om daar uit te springen; met voorwendinge van na Gods Woord te willen spreken / en dat Gods Woord so niet en spreekt / als dit of dat daar voorkomt in de Formulieren. Of het

brenght my wederom te seer in 't naauw / so de sin is / dat elk woord of spreekwijse in de Formulieren volgens Gods Woord is gesteld: het gene niemant van de stellers deser Artijkelen self sal willen seggen. Derhalven houd ik my oprechtelik aan d'eerste Acte / die wy altemaal getekend hebben; sonder my op niew te laten voorschrijven gebod op gebod, gebod op gebod; regel op regel, regel op regel, hier een weinig, daar een weinig. Jes. 28: 13.

Dat van tsamensprekingen, en direct noch indirect, is om iemant die dit aanneemt / onvermijdelik in den strik te brengen Want het is onmogelik / datmen sich kan hoeden voor de genen / (het zy vriend of vyand) die ons 't een of ander woord vragen / daar ook in mijn Boek iet van gedacht word; al is 't ook met een ander insight / of van anderen gebruik; het sal indirecte t'samensprekinge van alsulke saken zijn. So 't woord Engel ofte Duivel in den text te passe komt / of in den Catechismus / of in 't antwoord by de Catechisatie; en ik dan niet alles of in alles so en spreke / alsmen spreekt; dat sal indirect gepredikt zijn of gecatechiseerd, het gene ik hier dan aangenomen hadde niet te doen. Exempel? Ik had in d'Acte van Satisfactie so veel niet beloofd: nochtans wierd het in den Kerkenraad gebraght / als iet waarin ik die die belofte was te buiten gegaan / dat een enkel man / my te voren onbekend / eens van sijn leven aan mijn huis met my gesproken hadde; vragende na de betekenisse van een Griekisch woord / dat ik in mijn Boek vertale / of hy daar op vast moght gaan. En dat hadde strax de name / dat ik in mijn huis met Socinianen collegie hield. Een ander hadde my na de Oversettinge gevraagd / meenende al mede / dat de niewe Nederduitsche van die 70. vermaarde mannen was: en daar af in sijne eenvoudigheid (so ik gelove) iets aan anderen verhalende; gaf daar door gelegentheid / om my na te geven / dat ik d'Oversetters lasterde. Gods Woord noemt uitdrukkelijk tyrannen, die enen mensche schuldig maken, om een woord, Jes. 29: 21. onder welke tyrannye ik my nooit gewillig sal begeven; maar wel / so het God belieft / datmen my geweldiglik mishandele / sulx tot sijner eere / en om sijner waarheid wille met geduldigheid verdragen.

XIX.

En het gene ik verder schrijven of publijk uitgeben moghte / niet alleen de visitatie des Classis / na kerkenordre (te meer om dat ik dat al hebbe beloofd) te onderwerpen: maar daar in ook met contrarie gesonder leer d'ontstichtste / so veel in my is / weer te reght soeken te brengen.

ANT-

ANTWOORD.

Op tweederleyen grond (so ik merke) word my dese beloste noch voor 't laatste afgeeischt: de Kerkenordre, en dat ik het noch al eens beloofd hebbe. Ende wat? 't Gene ik verder schrijven of publyk uitgeven mochte, (sonder bepalinge) de visitatie des Classis (en geen ander) te onderwerpen. Maar ik en kenne geen Kerkenordre, die my bepaalt aan de Classis. En Van der Hooght, (die so veel in sijn Classis vermagh als het tegen my is) roemt op approbatie die hy heeft van Professoren, en dat self in 't gene hy uit gaf tegen my. En Bloemardus Thusius, die onder den name van Florentius Costerus, gesaghs genoegh heeft in de Classis van Hoorn/ daar hy d'oudste Predikant in de stad is/ en de maker van 't Gravamen/ dat de Classis op sijn bloot voorstell goed kon vinden: wat beweegde hem/ om sijnen wedergeroepenen Duivel, sonder visitatie en approbatie, en onder dien verbloemden name van Bloemardus uit te geven? Sulken vryheid nemen sich degenen om te schrijven voor de grootheid van den Duivel; die de mijne om hem te verkleinen dus bestaan tot niet te maken. Maar tot de Classis/ namelik van Amsterdam: ik soude ook van haar by de approbatie (of om meerder sekerheid/ voor af) wel willen versekerd zijn/ dat sy achterna mijne schriften niet en souden improbeeren/ als sy se eens geapprobeerd hadden/ op dat het my daarmede niet moght gaan als met de sententie. Daarom sal nooit boek van my aan het licht komen onder visitatie des Classis van Amsterdam. Ende ook van geen ander/ volgens Kerkenordre/ van 't gene ik verder uitgeven moghte, so het geen Theologische schriften zijn/ die alleen na Kerkenordre onderworpen zijn de Visitatie der Classen of der Professoren. So en heb ik dat dan ook noch noit beloofd; maar wel over 26. jaren/ by mijnen eed aan d'Universiteit tot Franeker/ dat ik de rechtsinnige Leere met mond en penne voorstaan sal. So doe ik/ en so sal ik doen/ so verre God my tijd en kraghten gunt: en so ik anders iet in desen magh beloven/ het zal zijn aan degenen die het met so veel reghts van my konnen eischen/ als sy/ van wiens wege my den eed als voren afgevorderd is.

Contrarie gesonder Leer dan ik tot op desen tijd geleerd hebbe/ weet ik niet te vinden; maar wel (so my God wil de genade doen) hoe langs hoe suiverder en bondiger de selfde leere/ die ik van der jeugd aan hebbe aangenomen/ en nu 35. jaren lang volstandig voorgestaan/ tot nut der Kerken voor te dragen. Ende sal dit boven al mijne besondere sorge zijn/ dat ik de goede Gemeinte/ door 't ongodlijk ydel roepen tegen mijnen goeden yver dus ontsticht, wederom ten besten stichten magh; en degenen dien de ongeregeldheid der Kerkelike handelingen tot een aanstoot is/ door getrouwe onderrightinge te reghte brengen.

God geve dat het so magh zijn!

DRUK-

brenght my wederom te seer in 't naaw / so de sin is / dat elk woord of spreekwijse in de Formulieren volgens Gods Woord is gesteld : het gene niemant van de stellers deser Artijkelen self sal willen seggen. Derhalven houd ik my oprechtelik aan d'eerste Acte / die wy altemaal getekend hebben; sonder my op niew te laten voorschrijven gebod op gebod, gebod op gebod; regel op regel, regel op regel, hier een weinig, daar een weinig. Jes. 28: 13.

Dat van tsamensprekingen, en direct noch indirect, is om iemant die dit aanneemt / onvermijdelik in den strik te brengen Want het is onmogelik / datmen sich kan hoeden voor de genen / (het zy vriend of vyand) die ons 't een of ander woord vragen / daar ook in mijn Boek iet van gedacht word; al is 't ook met een ander insight / of van anderen gebruik; het sal indirecte t'samensprekinge van alsulke saken zijn. So 't woord Engel ofte Duivel in den text te passe komt / of in den Catechismus / of in 't antwoord by de Catechisatie; en ik dan niet alles of in alles so en spreke / alsmen spreekt; dat sal indirect gepredikt zijn of gecatechiseerd, het gene ik hier dan aangenomen hadde niet te doen. Exempel: Ik had in d'Acte van Satisfactie so veel niet beloofd: nochtans wierd het in den Kerkenraad gebraght / als iet waarin ik die die belofte was te buiten gegaan / dat een enkel man / my te voren onbekend / eens van sijn leven aan mijn huis met my gesproken hadde; vragende na de betekenisse van een Grieksch woord / dat ik in mijn Boek vertale / of hy daar op vast moght gaan. En dat hadde strax de name / dat ik in mijn huis met Socinianen collegie hield. Een ander hadde my na de Oversettinge gevraagd / meenende al mede / dat de niewe Nederduitsche van die 70. vermaarde mannen was: en daar af in sijne eenvoudigheid (so ik gelove) iets aan anderen verhalende; gaf daar door gelegentheid / om my na te geven / dat ik d'Oversetters lasterde. Gods Woord noemt uitdrukkelijk tyrannen, die enen mensche schuldig maken, om een woord, Jes. 29: 21. onder welke tyrannye ik my nooit gewillig sal begeven; maar wel / so het God believt / datmen my geweldiglik mishandele / sulx tot sijner eere / en om sijner waarheid wille met geduldigheid verdragen.

XIX.

En het gene ik verder schrijven of publijk uitgeven moghte / niet alleen de visitatie des Classis / na Kerkenordre (te meer om dat ik dat al hebbe beloofd) te onderwerpen: maar daar in ook met contrarie gesonder leer d'omstichtste / so veel in my is / weer te reght soeken te brengen.

ANT-

ANTWOORD.

Op tweederleyen grond (so ik merke) word my dese belofte noch voor 't laatste afgeëischt: de Kerkenordre, en dat ik het noch al eens beloofd hebbe. Ende wat? 't Gene ik verder schrijven of publyk uitgeven mochte, (sonder bepalinge) de visitatie des Classis (en geen ander) te onderwerpen. Maar ik en kenne geen Kerkenordre, die my bepaalt aan de Classis. En Van der Hooght, (die so veel in sijn Classis vermagh als het tegen my is) roemt op approbatie die hy heeft van Professoren, en dat self in 't gene hy uit gaf tegen my. En Bloemardus Thusius, die onder den name van Florentius Costerus, gesaghs genoegh heeft in de Classis van Hoorn, daar hy d'oudste Predikant in de stad is, en de maker van 't Gravamen, dat de Classis op sijn bloot voorstell goed kon vinden: wat beweegde hem, om sijnen wedergeroepenen Duivel, sonder visitatie en approbatie, en onder dien verbloemden name van Bloemardus uit te geven? Sulken vryheid nemen sich degenen om te schrijven voor de grootheid van den Duivel; die de mijne om hem te verkleinen dus bestaan tot niet te maken. Maar tot de Classis, namelik van Amsterdam: ik soude ook van haar by de approbatie (of om meerder sekerheid, voor af) wel willen versekerd zijn, dat sy achterna mijne schriften niet en souden improbeeren, als syse eens geapprobeerd hadden, op dat het my daarmede niet moght gaan als met de sententie. Daarom sal nooit boek van my aan het licht komen onder visitatie des Classis van Amsterdam. Ende ook van geen ander, volgens Kerkenordre, van 't gene ik verder uitgeven moghte, so het geen Theologische schriften zijn, die alleen na Kerkenordre onderworpen zijn de Visitatie der Classen of der Professoren. So en heb ik dat dan ook noch noit beloofd; maar wel over 26. jaren, by mijnen eed aan d'Universiteit tot Franeker, dat ik de rechtsinnige Leere met mond en penne voorstaan sal. So doe ik, en so sal ik doen, so verre God my tijd en kraghten gunt: en so ik anders iet in desen magh beloven, het zal zijn aan degenen die het met so veel reghts van my konnen eischen, als sy, van wiens wege my den eed als voren afgevorderd is.

Contrarie gesonder Leer dan ik tot op desen tijd geleerd hebbe, weet ik niet te vinden; maar wel (so my God wil de genade doen) hoe langs hoe suiverder en bondiger de selfde leere, die ik van der jeugd aan hebbe aangenomen, en nu 35. jaren lang volstandig voorgestaan, tot nut der Kerken voor te dragen. Ende sal dit boven al mijne besondere sorge zijn, dat ik de goede Gemeinte, door 't ongodlijk ydel roepen tegen mijnen goeden yver dus ontsticht, wederom ten besten stichten magh; en degenen dien de ongeregeldheid der Kerkelike handelingen tot een aanstoot is, door getrouwe onderrightinge te reghte brengen.

God gebe dat het so magh zijn!

DRUK-

De grofste Drukfeilen, door haast ingeslopen, dus te verbeteren.

De letter (b) is te seggen / dat men de regels van boven af tellen moet / (o) van onder

Op de eerste nomber.

Pag.	Regel.		staat	moet staan
2	12	b	7000	70000
5	14	--	als tot	als datse tot
8	9	b	of ik hem	of ik moet hem
--	16	o	p. 450.451.	p. 450. 453.
--	1	--	p. 461.	p. 466.
9	18	--	p. 395.	p. 465.
23	17	b	menigmaal hebbe	menigmaal bevonden hebbe
35	3	--	*methodum analytica*, toetakelender wijse.	*methodo analytica*, onttakelender wijse.
37	15	--	ieder	reden
40	11	o	so dat alleenlik	so is alleenlik
--	10	--	dat mensche	datmense
41	7	b	verlichtingen	verrightingen
--	9	--	verreghten zijn	verrightingen niet zijn
43	2	--	als voor God	alleen voor God
51	19	--	gekomen / en door	gekomen is / door
56	16	o	ontwaken	gevangen
57	10	--	tot sijnen tot U E. No. 93.	tot sijnen wille, seggen sy No. 93.
59	7	b	so zy konden	so hy konde.
--	12	o	ik hem by de gemeen	ik liever by de gemeene
--	11	--	was/en ene ander te soeke	ware / dan ene andere te soeken
60	6	b	hadden/ haast bevonden	hadde: also sy haast bevonden
--	3	o	reeds/so met veel aansien/sulken	reeds/ sulken
61	5	b	eerst door tot	eerst door denselen tot
66	3	--	hier	niet
68	8	o	dat so	dan so
--	2. 1.	--	dat gene	dat het gene
70	3	b	dunkt	dunke

Op de tweede nomber.

Pag.	Regel.		staat	moet staan
5	10. 9.	o	ziele	hitte
11	16	b	bekend	moghelijk
14	10	o	wind van enen bosen geest uit	wind uit
15	2	--	bespringen	byspringen
--	1	--	II. boek	I. boek
17	18	o	by oude en	by ouds / en
--	5. 4.	-	Want die sleghs van noden hebbe/om te tonen/dat hy alles kan: die so veel	Want wat heeftmen meer van noden / om te tonen dat hy alles kan; dan dat hy so veel
18	13	b	vloeijingen	invloeijingen
20	3	--	bekend	bekleed
--	3	o	gemeente	gemeene verklaringe.
23	2	b	't Heel Al / geen	't Heel Al gelovende / geen
27	4	o	Men	Maar ik en
33	20		toeëigent, 't gene de Natuur	toeëigent, die kan doen 't gene de Natuur
41	23	--	Job 8:39-44. Behalven	Joh. 8:39-44. best verklaard. Behalven
48	16	b	als hier te	als hen dan te
54	11	--	my eenen	my met eenen
63	8	--	Wat soudemen	Soudemen
70	16	o	bewijst	bewijst niet
72	20		inballinge	inbullinge

De grosste Drukfeilen

dus te v

De letter (b) is te seggen / dat men de
van onder

Op de eer

Pag.	Regel.		staat
2	12	b	7000
5	14	--	als tot
8	9	b	of ik hem
--	16	o	p. 450. 451.
--	1	--	p. 461.
9	18	--	p. 395.
23	17	b	menigmaal hebbe
35	3	--	*methodum analytica*, toeta-kelender wijse.
37	15	--	ieder
40	11	o	so dat alleenlik
--	10	--	dat mensche
41	7	b	verlichtingen
--	9	--	verreghten zijn
43	2	--	als door God
51	19	--	gekomen / en door
56	16	o	ontwaken
57	10	--	tot sijnen tot U E. No. 93.
59	7	b	so zy konden
--	12	o	ik hem by de gemeen
--	11	--	was / en ene ander te soeke
60	6	b	hadden / haast bebonden
--	3	o	reeds / so met veel aansien / su
61	5	b	eerst door tot
66	3	--	hier
68	8	o	dat so
--	2, 1.	--	dat gene
70	3	b	dunkt

Op de tw

5	10. 9.	o	ziele
11	16	b	bekend
14	10	o	wind van enen bosen geest u
15	2	--	bespringen
--	1	--	II. boek
17	18	o	by oude en
--	5. 4.	-	Want die sleghs van node hebbe / om te tonen / dat hy alles kan: die so veel
18	13	b	vloeijingen
20	3	--	bekend
--	3	o	gemeente
23	2	b	't Heel Al / geen
27	4	o	Men
33	20		toeëigent, 't gene de Natuu
41	23	--	Job 8:39-44. Behalven
48	16	b	als hier te
54	11	--	my eenen
63	8	--	Wat soudemen
70	16	o	bewijst
72	20		inballinge